

YAZ DİNLENCESİ AKADEMİK SOHBETİ-4

“ÜREME”

TOPLANTI SUNUMLARI VE TARTIŞMALAR

“ÜREME”

YAZ DİNLENCESİ AKADEMİK SOHBETİ-4

“ÜREME”
TOPLANTI SUNUMLARI
VE TARTIŞMALAR

3-5 Eylül 2015
BEKTAŞ KÖY, AYVACIK / ÇANAKKALE

YAZ DİNLENCESİ AKADEMİK SOHBETİ-4
TOPLANTI SUNUMLARI VE TARTIŞMALAR

Yayıncı:

İstanbul Medipol Üniversitesi Kavacık Mah. Ekinciler Cad. No.19
Kavacık Kavşağı - Beykoz 34810 İstanbul

Editör

Prof. Dr. Yücel Sayman

Yayın Koordinatörü

İsmail Yüzügüldü

Mizanpaj

Murat Çakır - Medicom

Kapak

Levent Karabağlı

Baskı:

Ege Basım Ltd. Şti.

Esatpaşa Mah. Ziyapaşa Cad. No: 4

Ege Plaza Ataşehir/ İstanbul

Tel: 0216 472 84 01

1. Baskı

Ağustos 2016

ISBN: 978-605-4797-08-0

Yayın Hakları:

Her türlü yayın hakkı saklıdır. Kitapta yer alan yazı ve görseller, İstanbul Medipol Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

- 7 • Önsöz
- 11 • Necla Berfu Gültekin
“Öğrenci Gözüyle BioHukuk”
- 19 • Yrd. Doç. Dr. Kader Tekkaş Kerman
“Cinsiyet Cinsiyete Karşı”
- 27 • Yrd. Doç. Dr. Bilal Kerman
“Doğadan Ütopik ve Gerçek Üreme Hikâyeleri”
- 33 • Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı
“Feminist Bakış Açısından Cinsellik ve Üreme”
- 65 • Prof. Dr. Yücel Sayman
“Üremenin Toplumsal Yapılanma Sürecinde Dokunulmazlığı”
- 75 • Prof. Dr. Aslı Tolun
“Üremenin Evrimi”
- 85 • Yrd. Doç. Dr. Esra Çikler Dülger
“Döllenme, Embriyo ve Fetus Kavramları”
- 91 • Yrd. Doç. Dr. Esra Çağavi
“Yeni Nesil Üreme Tasarımları”
- 99 • Prof. Dr. Nuray Ekşi
“Uluslararası Mahkeme Kararlarında Üreme”
- 127 • Yrd. Doç. Dr. İlknur Keskin
“Yardımcı Üreme Tekniklerine Yasal Yaklaşımlar”
- 139 • Yrd. Doç. Dr. Şule Ayla
“In vitro fertilizasyon”
- 143 • Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç
“Hukukun Çözemediği Sorun: Üreme”
- 153 • Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut
“Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Üreme”

ÖNSÖZ

Eğlenceli, dinlendirici, değişik bilim dallarından akademisyenlerin, araştırmacıların özgür bir ortamda toplantılara katılanlarla görüşlerini paylaştıkları, süre kısıtlaması olmaksızın konuştukları, tartıştıkları, tartışılan konuda ortaya çıkan sorunları irdeledikleri, çözüm aradıkları “Yaz Dinlencesi Akademik Sohbeti” en azından benim başlamasını heyecanla ve özlemle beklediğim bir Eylül ayı etkinliğine dönüştü.

Medipol Üniversitesi yönetimi, üniversitenin çeşitli fakültelerinden akademisyenlerinin katılacağı toplantıların önünü açmasaydı, örneğin “BioHukuk Araştırma ve Uygulama Merkezi”nin kurulmasına sıcak bakmasaydı giderek gelenekselleşen “Yaz Dinlencesi Akademik Sohbetleri”de başlamayabilirdi.

Biliyorum, dostum Ayvacık Belediye Başkanı Mehmet Ünal Şahin de toplantı zamanını ipe çekiyor. “Yaz Dinlencesi Akademik Sohbeti” toplantıları onun desteğiyle başladı, onun katkısıyla sürüyor. Başkana ne kadar teşekkür etsem azdır. Toplantıya katılan akademisyenlerin, öğrencilerin de aynı duyguya ortak olduklarını düşünüyorum.

Yaz Dinlencesi Akademik Sohbeti Toplantılarından bu yıl gerçekleşen dördüncüsünün ana teması “Üreme” olarak belirlendi. Değişik üniversitelerden, değişik bilim dallarından akademisyenler, araştırmacılar, tıp ve hukuk fakültelerinden öğrenciler bu “tabu” konuyu doyasıya tartıştık ama tartışmaya, düşüncelerdeki çeşitliliğin çekiciliğine doyamadık. Sunumları, sunumlardan sonraki tartışmaları elinizdeki kitapta bulacaksınız. Toplantı sonrası denize girerken, yemek sırası eğlenirken, son gün şarkı söyler, sözüyle birlikte icra ettiğimiz müziğin ritmine ayak uydururken konuştuklarımızı bu kitapta bulamayacaksınız; onları her birimiz yıl boyunca anlarımızdan çıkartıyor, başkalarına anlatıyoruz.

Umarım kitabı okuyanlar kulaklarımızı çınlatırlar.

Yücel Sayman

Assos/Bektaş Köy/Sivrice

Ağustos 2016

SUNUMLAR

ÖĞRENCİ GÖZÜYLE BİOHUKUK

NECLA BERFU GÜLTEKİN

MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ 2.SINIF ÖĞRENCİSİ

Merhaba, ben Berfu Gültekin. Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi 2. Sınıf öğrencisiyim. BioHukuk ile normalde bu yıl tanışacaktım fakat dersi üstten alarak bu tanışmayı biraz erkene çektim. Lisedeyken biyolojiyi çok severdim. İlk etapta dersi seçmemde en büyük etken bu olsa gerek. Peki, biz derslerde ne mi yaptık? Önceki yıllarda olduğu gibi hukuk ve tıp fakültelerinden gelen hocalarımızla bu dersi işledik. Çok önemli konulara değindik. Tartışmaya açık ve geniş bir alan olması sebebiyle aklımızda oluşan soru işaretlerini hem kendi aramızda hem de hocalarımızla tartışarak gidermeye çalıştık. O nedenle bugün sizlere derste özellikle üzerinde durduğumuz ve tartıştığımız konulardan bahsedeceğim. Bu yıl üzerinde durduğumuz konular üreme sistemleri ve zigotun oluşum süreci, tüp bebek (aşılama yöntemi), kök hücre, taşıyıcı annelik, dil ve evrim ve ötenazidir. İnsanın gelişim sürecini göz önüne alırsak öncelikle üreme sistemleri ve zigotun oluşum sürecine değinmek istiyorum. Rekabet aşında o zaman başlıyor. En kaliteli, en hızlı sperm yumurtaya ulaşır onu döller. Kazanan tek kaybeden binler. Döllenme sağlıklı bir şekilde gerçekleştikten sonra ise bölünme hızlanıyor ve zigot embriyoya, embriyo fetüse dönüşüyor. Peki, embriyomuz anne karnındayken bir zarar gördü, alındı veya düştü. İşte bu durumda tıbbi atık haline gelen ve kullanılmayacak olan embriyolar çöpe gidiyor diye düşünürken bu embriyolardan kök hücre elde edildiğini dersimizde öğrendik. Kök hücre dediğimiz yapı son derece mükemmeldir. Erken dönem embriyodan elde edilen kök hücreler, laboratuvar koşullarında sınırsız çoğalabilme ve vücuttaki tüm hücrelere farklılaşabilme kapasitesine sahiptirler. Embriyonik kök hücreler çeşitli etik nedenlerden dolayı tedavi amaçlı olarak kullanılması henüz uygun olmayan hücrelerdir. Tabi ki de kök hücrenin tek çeşidi embriyonik kök hücreler değil. Örneğin kordon kanı kök hücreleri sayesinde bebekten anneye geçen kök hücrelerin annenin hasarlı organlarını onardığını gördük. Bunun yanında erişkin kök hücreleri sayesinde hayat boyu doku yenilenmesi ve onarımının gerçekleşebildiği bilgisine de yine dersimizde erişebildik.

Kök hücre araştırmalarıyla ilgili yasal düzenlemeleri aşağıdaki başlıklar altında toplayabiliriz. Kök hücre araştırmalarıyla ilgili yasal düzenlemeler, etik tartışmalar da göz önünde bulundurularak erişkin kök hücre ve embriyonik kök hücre olmak üzere

ikiye ayrılır. Hem dünyada hem ülkemizde erişkin kök hücre araştırma ve uygulamalarını yasaklayan bir düzenleme bulunmamaktadır. Bununla birlikte ülkemizde, erişkin kök hücre çalışmalarına özgü bir kanun yoktur. Erişkin kök hücre çalışmaları Sağlık Bakanlığı tarafından yayımlanan, “Embriyonik Olmayan Kök Hücre Çalışmaları Kılavuzu” adlı genelgeyle ve genel hükümler çerçevesinde düzenlemeye tabi tutulmuştur. Genelge ile çalışmaların başlatılabilmesi, gerekli koşullar ve yapılan araştırmaların değerlendirilebilmesi için bir merkez kurulması düzenlenmiştir. Diğer taraftan bizim hukukumuzda embriyonik kök hücre çalışmalarıyla ilgili herhangi bir düzenleme yapılmamış fakat Sağlık Bakanlığı'nın 2005 yılında yayımladığı genelge ile çalışmalar bazı gerekçelerle durdurulmuştur. Bizim hukukumuzda, embriyonun yasal statüsü ile ilgili herhangi bir hüküm yoktur. Biz de çoğu dersimizde bu konu üzerinde tartıştık. Medeni Kanuna göre çocuk tam ve sağ olarak doğmak koşulu ile ana rahmine düştüğü andan itibaren hak ehliyetinden yararlanabilmektedir. Buna rağmen TCK m. 99'da çocuk düşürülmesi suç sayılarak doğmamış insana sınırlı da olsa bir anlamda koruma sağlanmıştır.

Laboratuvar ortamında üretilen embriyolar konusunda, Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği devreye girmektedir. Bu düzenlemeye göre “Kendilerine Üremeye Yardımcı Tedavi uygulanacak adaylardan alınacak yumurta ve spermiler ile elde edilen embriyoların bir başka maksatla veya başka adaylarda, aday olmayanlardan alınanların, adaylarda kullanılması ve uygulanması ve bu yönetmelikte belirtilenlerin dışında her ne maksatla olursa olsun bulundurulması, kullanılması, nakledilmesi, satılması yasaktır”. Bu maddeden de anlaşılacağı üzere, üremeye yardımcı tedavi amacıyla elde edilen embriyolar da araştırma amacıyla kullanılamamaktadır. Laboratuvar ortamında araştırma amaçlı embriyo üretimine gelecek olursak, Türkiye'nin altına imza atmış olduğu İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi gereği araştırma amacıyla insan embriyosu oluşturulması yasaktır. Aksi halde sözleşmeye aykırılık söz konusu olacaktır. Derslerde işlediklerimiz ışığında kök hücre araştırmalarıyla ilgili ülkemizde ciddi bir yasal boşluk olduğunu açık bir şekilde görmekteyiz. Gerek erişkin kök hücre gerekse embriyonik kök hücre araştırmalarından ve uygulamalarından toplumsal ve bireysel anlamda elde edilebilecek faydanın büyük olduğu ortadadır. Söz konusu faydadan yararlanabilmek için kök hücre araştırmalarına yönelik yasalarla bilimsel araştırma ve geliştirmeler desteklenmeli, toplum vicdanını rahatlatacak, kök hücre uygulamalarının dezavantajlarının önüne geçecek önlemler alınmalı ve kök hücrelerin kötüye kullanımının önüne geçecek etkili yaptırımlar düzenlenmelidir.

Buraya kadar normal süreçten yani yumurta ve spermin normal koşullarda buluşup zigotu oluşturmasından, zigotun normal bir gelişim süreci geçirip gelişmesinden bahsettik. Şimdi değinmek istediğim nokta ise şu: Ya yumurta ve sperm doğal yollardan bir türlü karşılaşmıyorlarsa ne olacak? Bu durumda ısrarla bir bebek dünya-

ya getirmek isteyen kadınla erkeğin imdadına tıp yetişecek. Tüp bebek, aşılama yöntemiyle şans biraz düşük de olsa yumurtayla sperm buluşturulmaya çalışılacak. Bu yöntemleri uzun uzadıya anlatmayacağım. Sadece genel hatlarıyla üzerinde durmak gerekirse durum şöyledir: Tüp bebek tedavisi yumurtalıklardan alınan yumurtaların erkek eşten alınan spermiler ile vücut dışında döllenesmesi ve elde edilen embriyoların anne adayının rahmine transfer edilmesidir. Aşılama tedavisi de başta belirttiğim üzere çocuğu olmayan çiftlere uygulanmaktadır. Ayrıca erkeğin sperm sayısının ve hareketliliğinin kısıtlı olduğu durumlarda da yine bu yöntem uygulanır. Verimliliği arttırılan spermiler annenin rahmine yerleştirilir. Çoğu erkek bunu çok büyütüp asla kendinde sorun olamazmış(!) gibi düşünse de spermin verimsizliği sorunu yaygındır. Tabii erkek için kadını yetersiz görmek bir refleks haline gelmiştir.

Derslerimizde bu üremeye yardımcı yöntemleri öğrendikten sonra aklımıza takılan bazı sorular ve tartışma noktaları oldu. Bunlardan birincisi: Medeni kanunumuzun 28. Maddesine göre “Çocuk tam ve sağ doğmak şartı ile ana rahmine düştüğü andan itibaren hak ehliyetinden yararlanabilmektedir.” Fakat tüp bebek tedavisinde embriyonun hukuki durumu ne olacaktır? Bu konuyu tartışırken farklı farklı görüşleri savunan arkadaşlarımız oldu. Medeni Kanunun 28. Maddedeki “Ana rahmine düştüğü andan” ifadesine dayanarak ana rahmine düşmemiş embriyoların hak ehliyetinden yararlanamayacağı da savunuldu. “Ne yani embriyo eşya mı? Öyle diyemeyiz. Bence daha geniş düşünmeliyiz” diyen arkadaşlarımız da oldu. Bu tartışmalar sonucu kanun maddesinin ilerleyen tıp yöntemleri karşısında yetersiz kaldığını gördük. Tüp bebek yöntemine başvurmuş bir çiftle ilgili basına yansıyan bir haber de tartıştığımız noktalardan biri oldu. Çocuğu olmayan bir çift tüp bebek yöntemine başvurmak istiyor. Fakat kadının yumurtası kendi eşinin spermiyle değil başka bir erkeğin spermiyle birleştirilip zigot oluşturulduğu boşanma davasında ortaya çıkıyor. Hatta bu haber gazetede “Çocuğu olmayınca otoparkçıyla anlaşıp tüp bebek yaptı” başlığıyla verilmişti. Fakat olayda mahkeme kadının normal yollardan hamile kaldığına hükmetmişti. Peki, bu tarz olaylar tüp bebek merkezlerinde gerçekleşmiyor mu? Üremeye Yardımcı Tedavi Yöntemleri Yönetmeliğinde düzenlense de bu ne kadar güçlü bir yaptırıma sahiptir? Yönetmeliğe göre bu durum karşısında merkezlerin kapatılması, ruhsatlarının iptali gibi yaptırımlar uygulanacaktır. Ayrıca Cumhuriyet Savcılığına bildireceği de düzenlemenin içindedir. Bu konunun sadece yönetmelikle düzenlenmesi ne kadar yeterlidir? Bu yönetmeliğin bir kanun maddesine dayanması gerekmez mi? Bunlar da düşündüğümüz noktalardı. Konumuza geri dönersek böyle bir durumda Türk Ceza Kanunu 231. Maddede düzenlenen soy bağıni değiştirme suçuyla karşı karşıya kalınır. Fakat derste tartıştığımız ilginç bir nokta eğer çocuk doğarsa ancak o zaman soy bağıni değiştirme suçu meydana gelecektir. Eğer doğmaz ise herhangi bir suç meydana gelmeyecektir. Bu durum da bize garip gelmişti.

Embriyonun oluşum sürecine daha fazla değinmeyeceğim. Yıl içinde tartıştığımız bir başka konuya geçeceğim: Taşıyıcı annelik. Taşıyıcı annelik bir sözleşme çerçevesinde, bir ücret karşılığında ve çeşitli koşulları yerine getirmek şartıyla gerçekleştirilir. Başka bir evli çiftten nakledilen embriyoyu taşıyan ve çocuğu dünyaya getiren kadına taşıyıcı anne denir. Gerek hukukumuzda gerekse toplumumuzun yapısına uzak olsa da dünyada özellikle Amerika'da çok fazla uygulamasını görebiliriz. Derste bu konu üzerinde durduğumuzda özellikle şu noktalar tartışıldı:

1) Taşıyıcı anne çocuğun neyi olacak?

2) Taşıyıcı anne çocuğu vermek istemezse ne olacak?

3) Medeni Kanunumuza göre çocukla anne arasındaki soy bağı doğumla kurulur. Bu durumda biyolojik annesiyle arasındaki bağı ne olacak?

4) Yine Medeni Kanunumuzun 285. Maddesinin 1. Fıkrasına göre “Evlilik devam ederken veya evliliğin sona ermesinden başlayarak 300 gün içerisinde doğan çocuğun babası kocadır” düzenlemesine göre taşıyıcı anne eğer evli ise annenin kocası doğurduğu çocuğun babası sayılacaktır. Bu durumda çocuğun genetik babasına verilebilmesi için taşıyıcı annenin kocasının soy bağının reddi davası açması gerekir. Açmazsa ne olacak?

5) Taşıyıcı annelik sözleşmesi Borçlar Kanunumuzun 27. Maddesine bakılacaktır. Bu hükme göre sözleşme hukuka aykırı ve geçersiz sayılacaktır. Sözleşmenin geçerli olabilmesi bu şartlar altında mümkün gözükmemektedir.

Derslerdeki tartışmalarımızda da bu sorulara yanıtlar bulmaya çalıştık. Taşıyıcı anne çocuğun annesidir görüşüne karşı yumurtanın sahibi kim ise anne de odur görüşü savunuldu. Çocuğu kim büyütürse, emek verirse anne odur diyen de oldu. Her ikisi de annesi olabilir diyen de. Taşıyıcı annelik ile ilgili yaşanmış örnekler baktığımızda aslında amacına uygun gerçekleştirildiğinde faydalı olabilecek bir uygulama olduğunu gördük. Örneğin Amerika'da bir kadın, kardeşinin eşinin rahminde bir problem olduğundan kendi yeğenin taşıyıcı annesi olmuştu. Yine başka bir kadın torunu için bunu yapmıştı.

Hep embriyodan, embriyonun gelişiminden bahsettim. Oluşma ve doğum sürecimiz bir macera, dünyaya geldikten sonraki gelişim sürecimiz ayrı bir macera. Çevremizdekilerle nasıl anlaşacaktık? En önemlisi de ailemizle? Acıktığımızda bir sorun olduğunda bunu onlara nasıl belli edecektik? Burada derste işlediğimiz bir başka konudan dil ve evrimden kısaca bahsedeceğim.

Şu an insanın iletişim kurma güdüsüyle karşı karşıyayız. İnsan tek başına hayatını devam ettirebilen bir varlık değildir. Element miyiz ki biz tek başımıza idare edebiliriz. Bir yazımda elementler bile bazı koşullarda birbirleriyle karşılaşınca veya uygun

ortam sağlandığında bir tepki veriyorken insanın sessiz kalması beklenemezdi doğrusu diye yazmıştım. Önce çeşitli hareketler, sonrasında çıkarılan sesler sayesinde insanlar birbirlerine bir şeyler anlattı. Bu sesler giderek anlam kazanmaya başladı. Derslerde gördüğümüz bilgiler üzerine insanın konuşabilme yeteneğine çok fazla şaşırılmamalıdır aslında çünkü yapılan araştırmalar gösteriyor ki insanın fizyolojisi ve beyin yapısı buna uygun. Yani insan zaten konuşmak için var.

Size bir çalışmadan bahsetmek istiyorum. 1960'lerden itibaren şempanze, goril ve orangutanlara yoğun bir dil öğretme çabası başlamış fakat bu hayvanların ses denetimi ve gırtlak fizyolojilerinin konuşmaya müsait olmadığına anlaşılmasından sonra çalışmalar işaret dili ve benzeri sembolik sistemler üzerine yönelmiş. Ancak sonuçlar başarılı olmamıştır. İnsanların konuşmaları da zamanla bölgesel koşullar ışığında şekillendi ve farklılaştı. Kendisine özgü özelliklere sahip birçok dil ortaya çıktı. Bu farklılık ortamında doğan bebeklerde önce anne-babalarından sonra çevrelerinden duydukları sesleri farkında olmadan kapmaya başladılar. Taklit ettiler bir nevi. Ayrıca bu sesleri çıkarabilme yetenekleri de yaşadıkları yere göre şekillendi. Derste bu konuyu işlerken bizimde aklımıza şu 2 soru geldi:

- 1) Her bebek ilk doğduğunda her dili konuşma yeteneğine eşit olarak sahip midir?
- 2) Bir dili konuşabilme becerisi genetik midir?

Bu konuda kesin bir karara varamamıştık. Ben devam edeyim. Bebekler biraz büyüdükten sonra birtakım sesler çıkarmaya başladılar. Duydukları seslere benzerdi bunlar. Daha sonrasında baktılar ki istekleri sadece bu seslerle anlaşılıyor. Artık birkaç kelime söylemeye başlamalıdır diye düşünüp konuşmaya başladılar. Dünyanın neresinde olursa olsun bu süreç böyle işledi. Her insan geçmişinde zigottu. Neyle karşılaşacağını bilmeden sadece gelişimini tamamlayıp, artık dar gelmeye başlayan ana rahminden kendini dışarı çıkarmak istiyordu. Nerede yaşayacağını, hangi dili konuşacağını da kendisi seçmiyordu üstelik. Konuşmamı belki de bu seneki derslerde üzerinde özellikle durduğumuz bir konuyla bitirmek istiyorum: Ötenazi.

Ötenazi Antik Yunan ve Roma'ya dayanır ve kelime anlamı "İyi Ölüm"dür. Acıyı hafifletme, acı çekmeden ölme, ağır ıstıraplar veren bir hastalık durumunda doktor yardımıyla ölme, bir şekilde acılardan kurtulma anlamı taşır. Kimileri için dayanılabilir, kimilerine göre çok ağır ve dayanılmaz acılardır. - Peki, kaç çeşit ötenazi vardır?

- Hangi durumlarda uygulanabilir olmalıdır?
- Kim ötenazi kararını verebilmelidir?
- Din bu konuda nerede durmalıdır?
- Hipokrat yemini eden bir doktor ötenazi isteğiyle haklı sebeplerle kendisine gelen hastasına yardım etse bu yemini delmiş olmayacak mıdır?

- Bizim hukukumuzda ötenazinin yeri nedir?
- Karşılaştırmalı hukukta ötenaziye nasıl bakılıyor?

Ötenaziye, aktif, pasif, istemli ve istem dışı ötenazi olmak üzere 4 başlık altında toplanabiliriz. Aktif ötenazide, ölüme sebep olan tıbbi müdahale bizzat doktor tarafından yapılır. Bizim ülkemizde aktif ötenaziye uygulayan doktor kasten adam öldürme suçuna ilişkin hükümlerce cezalandırılmaktadır.

Pasif ötenazi, hastanın bir süre daha yaşamasını sağlayacak olan tedavinin kesilmesi anlamına gelir.

İstemli ötenazi, hasta aktif veya pasif ötenazi kararını kendisi verir. Yani ayırt etme gücüne sahiptir.

İstem dışı ötenazi, ölümcül hastalığa yakalanan bir hastanın bilincinin yerinde olmaması durumunda ortaya çıkar. Yani kararı veren hasta kişi değildir. Ya yakınları ya da doktorlar olabilir. Bunları öğrendikten sonra derste hocamızla "The Sea Inside" filmi izledik. Oradaki adamın hiçbir şekilde hareket edemeyeceğini, boynundan aşağısının tutmadığını, ömrünün sonuna kadar hayatını devam ettirebilmek için başkalarına muhtaç olduğunu ve en basit ihtiyaçlarını bile kendisinin karşılamadığını gördük. Böyle bir durumda olan kişi için nefes alıyor olmak gerçekten yaşamak mıdır? Bir gün boyunca ellerimizi arkadan bağlasak ve hiç kullanmasak ne kadar zorlanırız. Hemen hemen her işimiz aksar. Kendimiz yapamayınca da sinirleniriz, üzülürüz içten içe. Sadece ellerimizin yokluğu bile bize bu kadar acı veriyorken, hayatımızı bu derece etkiliyorken boynundan aşağısı tutmayan biri için hayatını devam ettirebilmesinin ne kadar zor olduğunu tahmin bile edemeyiz. Her uzvumuz sağlamken oturduğumuz yerden o durumda bir insanın hayatına son verme isteğini eleştirmek de bize kolay gelir. Biraz acımasızcadır aslında. Bunu aynı durumda olan biri söylese yine bir derece kabul edilebilir diye düşünüyorken filmde sonlara doğru aynı şekilde felçli bir adamın gelip hayatın her şeye rağmen yaşamaya değer olduğunu söylediği sahne hakkında bir şeyler söylemek istiyorum. Din adamının 2 yardımcısı vardı. Hem de isteklerini sorgulamadan yerine getiren 2 yardımcı. Kendisinin hareket ettirebildiği elektrikli tekerlekli sandalyesi vardı. Hastalığı ne kadar zor olsa da çekilebilir hale getiren bazı sebepler vardı. Bunları söylememin sebebi aynı hastalığa sahip 2 insanı göz önüne alırken, hayata tutunmuşluklarını karşılaştırırken maddi imkânlarını da göz önüne almak gerektiğini düşünüyor olmamdır. Tartışmalarımız sırasında ötenaziye karşı olan ve ötenaziye savunan arkadaşlarımız da vardı. Savunanlar olarak genelde şu noktalar üzerinde durduk. Gelişen tıp bile bu hastalığa bir çözüm getirememeli. Yani tedavi yöntemi mevcut olmamalı veya tedaviye cevap verilmemeli. Fiziksel ve bu hastalıktan dolayı kişinin katlanmak durumunda olduğu ruhsal acıların da artık dayanılamayacak bir seviyeye gelmiş olması gerekir. Bu seviyeye de çeşitli tedavi yöntemleri denendikten sonra gelinmiş

olmalıdır. Çünkü bazen iyileşmez denen hastaların iyileştiğini, yürüyemez denilen felçlilerin yürüdüğünü ve daha benzerlerini somut örneklerde görüyoruz. O durumda olan birini her uzvumuz sağlamken anlayabilmemiz çok zordur.

Ötenazi kararını kim verebilir konusu da tartıştığımız bir başka noktaydı. Bu konuda kararın bir tek kişinin kendisine ait olması gerekir görüşü daha ağır basmıştı. Gerçi ötenazi türlerinden biri olan istem dışı ötenazide diğer bir ifadeyle hastanın fişinin çekilmesinde kişinin kendi iradesi aranmamaktadır. Zaten iradesini açıkça belirtecek durumda da değildir. Peki, buna neden başvurulur? Artık tedaviye cevap vermeyen bir hasta vardır ortada. En azından doktor için sadece bir hastadır. Ama birilerinin eşi, çocuğu, annesi ve babasıdır. Bu kararı vermek genelde zordur. Çünkü böyle bir durumda insan ya uyanırsa diye bir umut besler. Ya da bir an önce ölmesini ister. Belki doktor da çoktan umudunu kestiği hastasının hastanede oda işgal etmesini istemez. Fakat kişinin kendisi vermesi durumunda küçükler ne yapacak? Hastalığı nedeniyle ayırt etme gücünden yoksun kişiler ne yapacak? Bu gibi soruları da tartışmıştık. Ötenaziye tartışırken din faktörüne de değinmiştik. Tek tanrılı dini görüşler, “Hayatı insana Allah vermiştir. Bu nedenle almak da Allah’a aittir. Bu nedenle bir insan kendi hayatı üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunamaz. İnsan hayatı ölçülemeyecek derecede büyük kıymet ifade eder. Bir insan velev ki ölüm döşeginde bulunsun, velev ki kendi emriyle olsun, öldürmek bir cinayettir.” bakış açısındadır. Konu bu nedenle tartışmaya bile kapalıdır aslında. Tıp çerçevesinde konuyu değerlendirirken doktorun hastasının bu isteğini yerine getirmesi durumunda bunun Hipokrat yeminine olan etkisi de aklımıza takılan noktalardan biriydi “İnsan yaşamına mutlak surette saygı” esasına dayalı doktorlukta, hastaya rağmen hasta aleyhine bir müdahale yapılamayacağı kabul edilmektedir. Kendi tüzüklerinde bile doktorun ilk görevinin hastayı yaşatmak olduğu ifade edilmiştir. Aktif ötenazi karşısında bu görüşlerin kabul görmesi mümkün olmasına rağmen, pasif ötenazi isteyerek tedavi hakkını ret hakkını kullanmak isteyen bir hasta karşısında bu görüşlerin hastanın tedaviyi ret hakkı ile çeliştiğini görmüştük.

Bizim hukukumuzda ötenazinin yerine değinecek olur isek Anayasa'nın 12. maddesi herkesin kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve özgürlüklere sahip olduğunu belirtmektedir. Buna göre yaşama hakkı da bu kapsama girmektedir. Yaşamın dokunulmazlığını ifade eden bu anlayışa göre devletin görevi, yaşamı her durumda korumaktır. Ayrıca bu durum Anayasa'nın yaşama, maddi ve manevi varlığını geliştirme ve koruma hakkını güvence altına alan maddesinde vücut bütünlüğünün dokunulmaz olduğunun vurgulanmasıyla pekiştirilmiştir. (md.17) Anayasa Hukuku dersinden öğrendiklerimden yola çıkarak yaşama hakkına ve vücut bütünlüğünün dokunulabilir olduğuna ilişkin bir takım istisnalar da mevcuttur. Buna göre vücut bütünlüğünün dokunulmazlığı, tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında mutlaktır. Yaşama hakkının dokunulmazlığı ise meşru müda-

faa hali, tutuklunun kaçmasını engellenmesi ve anayasada sayılan diğer nedenler dışında varlığını korumaktadır. Anlaşılacağı üzere yaşamın dokunulmazlığı mutlak bir dokunulmazlık değildir. Ceza Kanununda ise bildiğim kadarıyla ötenaziye ilişkin ayrı bir hüküm yer almamaktadır. Ötenazi ile ilgili durumlar genel hükümler çerçevesinde açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Sağlık Bakanlığı'na yayınlanan Hasta Hakları Yönetmeliği'nde ötenazi açıkça yasaklanmıştır ve tıbbi gereklerden bahisle veya her ne suretle olursa olsun yaşama hakkından vazgeçilemeyeceği, kendisinin veya bir başkasının talebi olsa dahi kimsenin yaşamına son verilemeyeceği belirtilmiştir. Karşılaştırmalı hukukta ötenazinin yerine değinecek olursam; Ötenazi dünyanın pek çok ülkesinde yasak olmakla birlikte özellikle aktif ötenazi uygulamasına izin verilmediğini görmekteyiz. Hollanda aktif ötenazinin yasal olarak kabul edildiği ilk ülkedir. Bu ülke kanunlarına göre koşulları oluştuğunda hastanın yaşamının sonlandırılmasını talep etmesi mümkündür. Belçika'da 2002 yılında kabul edilen bir kanunla ötenazi uygulamasının önü açılmıştır. İsviçre kanunlarında ötenazi düzenlenmiş değildir. Ancak İsviçre'de, hastanın yaşamını sonlandırmasına yardım eden kişilere karşı bir yaptırım uygulanmamaktadır. ABD'de genel olarak ötenazi yasaklanmıştır. Aktif ötenazi tüm eyalet ceza kanunları açısından cinayet olarak kabul edilmektedir. Pasif ötenazi uygulanabiliridir.

Verdiğim birkaç örnekten sonra cümlelerimi tamamlamak istiyorum. Dünyadaki tüm konular gibi tabii ki de bu konu üzerinde de kesin bir görüş hâkim değildir. Farklı ülkelerdeki örnekleri vermemin sebebi de buydu. Kiminde tamamen yasakken, kiminde sadece aktif ötenazi yasaktır. Dini görüşler hayatın kutsallığını, klasik laik bakış açısı yaşamın dokunulmazlığını savunurken, kişinin yaşamına özgür iradesiyle son verebileceğini savunan görüş yaşamın niteliğini göz önüne alıyor ve yaşam çekilmez dereceye geldiğinde terk edilebilir olduğunu söylüyor.

Ötenazi, Tek bir pencereden bakılmaması gereken bir konudur. Vicdan, hasta rızası, hukuk, din, tıp gibi işin içine pek çok faktör giriyor. Bu şekilde hem tıbbın konusu, hem hukukun konusu, hem etik, din, hem de toplumsal yönü olan konularda gayet doğal olarak farklı görüşe sahip çok farklı çevrelerin olduğunu görürüz. Bir hukukçu tabii ki de toplumun duyarlılıklarını, toplumun dini, sosyal, siyasi, ekonomik yapısını hassasiyetlerini göz önüne almalıdır. Fakat çalışmalarına salt bunlar doğrultusunda ket vurmamalıdır. Tek bir görüş ve belli inanç sistemi çevresinde hukuki düzenleme yapmamalıdır. O nedenle biohukuk bazı şeylerin tartışılması ve geliştirilmesi açısından son derece önemlidir. Bu ders bana daha geniş bir perspektiften bakma olanağı sundu. Fakat bir yandan da üzdü. Araştırdıkça, gördükçe bizim daha yeni tartışmaya başladığımız konuların dünyada çoktan bir yer edindiğini gördüm. O yüzden de bu dersi iyi ki üstten almışım da henüz birinci sınıfken böyle bir bakış açısıyla başlamışım diyorum. Teşekkür ederim.

SEX VS GENDER: BİYOLOJİK CİNSİYET TOPLUMSAL CİNSİYETE KARŞI

YRD. DOÇ. DR. KADER TEKKAŞ KERMAN
KOÇ ÜNİVERSİTESİ HEMŞİRELİK FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Üreme ile ilgili çok güzel konular dinleyeceğiz. Ben bugün sizlere cinsiyet, biyolojik cinsiyet, toplumsal cinsiyet kavramlarından bahsedeceğim. Yaptığım çalışmanın sonuçlarını sizlerle paylaşmak istiyorum. O da toplumsal cinsiyet rolleri ile ilgili. Öncelikle cinsiyet nedir sorusuyla başlamak istiyorum. Cinsiyet nedir, ne değildir? Anatomik midir? Biyolojik midir? Sosyal midir? Bunu nasıl belirliyoruz? Nasıl değerlendiriyor meselesinden başlamak istiyorum. Örneğin bir bireyi gördüğünüzde ilk onun cinsiyetini nasıl tanımlarsınız. Örneğin ben, baktığınızda benim cinsiyetim hakkında ne söyleyebilirsiniz. Kadın. Evet kadın. Bunu nereden çıkardınız. Evet, saçım uzun, elbise giyiyorum. Yüz görünümüm, vücut yapım, göğüslerim var, belim ince ve anatomik. Gördüğünüz gibi ilk bana baktığınızda benim cinsiyetimle ilgili fiziksel özelliklerimden bahsediyorsunuz. Biraz ilerlediğimizde fizyolojik özelliklerimden bahsediyorsunuz. Örneğin ben bir kadını. Evet, benim üreme organlarım var. Affedersiniz benim vajinam var. Affedersiniz diyorum çünkü politikacılarımız “Affedersin” diyorlar ilk başta. O yüzden ben de böyle söylemek istedim. Evet, ben bir kadını öncelikle anatomik ve fizyolojik özelliklerimden bahsediyoruz ancak bizim genelde sosyal çalışmalarda kullandığımız gender dediğimiz toplumsal cinsiyet kavramımız var. Ben buna özellikle bu konuşmamda değinmek istiyorum. Toplum ya da kültür tarafından belirlenen cinsiyet özellikleri ya da cinsiyet rolleri. Örneğin toplumumuzda kadınlara atfedilen çocuk bakmak, yemek yapmak, ev işlerinden sorumlu tutulmak gibi bazı cinsiyet rollerimiz var. Bunlarda aslında cinsiyetin temel belirleyicilerdir. Sadece benim genetik, biyolojik ya da fizyolojik özelliklerim cinsiyetimi belirlemiyor. Kadın demek kadın cinsiyet biyolojik cinsiyet artı dişil kadınsı sosyal rollerin birleşimi ile ortaya çıkıyor. Erkek de aynı şekilde erkek cinsiyet ve erkeksi sosyal rolleriyle bir araya geliyor. Peki, kadınlık ve erkeklik nasıl, nerede, ne zaman, neden ve kim tarafından yaratılıyor? Aslında daha anne karnında biz bu sosyal rolleri yükleniyoruz. Bebeğin biyolojik cinsiyetinin belirlenmesiyle birlikte anne babalar ha-

zırlıklara başlıyorlar. Kız çocukları için pembe eşyalar alınmaya başlıyor. Erkek çocuklar için mavi eşyalar, süsler kıyafetler her şey bebeğin cinsiyetine göre ayarlanmaya başlıyor. Sonra bebek doğuyor. Biz bunları çocuklarımıza giydiriyoruz. Cicili bicili oyuncaklar almaya başlıyoruz. Kızlar için Barbie bebekler, güzel süslü oyuncaklar. Erkekler için arabalar, silahlar daha vurdulu kırdılı oyuncaklar falan almaya başlıyoruz. İlk fotoğrafa baktığımızda “Hım bu bebek mavi giyiyor. Olsa olsa erkektir.” diye bir tahminde bulunuyoruz. Kız bebeğe benziyor, pembeler var, yüzü falan narin, ufak tefek. Çünkü bu narinlik ve ufak tefeklik kırılğan yapı-larda kadına atfedilen şeylerdir. Oysa bildiklerimizde doğru ya da eskiden farklı olabiliyor ve değişebiliyor. Örneğin 1900’lü yılların başında aslında mavi kız çocuklarına giydirilen bir renk. Pembe de erkek çocuklarına giydirilen bir renkmiş. Bu konunun nedenlerinden bir tanesi de mavinin daha dingin, durgun ve sakin bir karakteri sahip olması. Pembe de güçlü bir renk. Aslında erkeklerin güçlü bir yapıya sahip olduğunun düşünülmesi yine o zamanlarda da mevcutmuş. Zamanla bunlar değişmiş. Tıpkı bizim sosyal rollerimizin değiştiği gibi. Yani bizim sosyal rollerimiz zaman içinde de değişiklik gösteriyor. Kültürden kültüre de değişiklik gösteriyor. Aslında bu renkler bize batıdaki bazı uygulamalardan geliyor. Örneğin 1900’lü yılların başlarında terma gezinde erkek çocuklara hangi renkleri giydirelim. Kız çocuklarına hangi renkleri giydirelim diye yayınlar çıkmaya başlamış. Bizde birçok şeyi batıdan aldığımız gibi benim tahminimizce bunu da batıdan aldığımızı düşünüyorum. Kökenini daha detayını bilmiyorum. Dediğim gibi toplumsal cinsiyet rolleri daha çok küçükken başlıyor. Peki, bunlar nasıl inşa ediliyor nerden çıkıyor. Sizi teorilere boğmak istemiyorum ama bir iki tane bahsetmek istediğim teoriler var. Bunlar sosyal öğrenme teorisi Albert Bandura’dan. Önce şöyle diyor; gözlenmiş topluluklarda kadın erkek farklılığının biyolojik temellerden değil, sosyal öğrenmeden kaynaklanan farklılıklardan dolayı ortaya çıktığını söylüyor. Bir çocuk özellikle küçük yaşta çevresinde olan olaylara dikkat eder. Sonra zihninde onları kodlar. Benzer gördüğü şeylerde doğruyu yanlış ayırt etmeyi öğrenip onu taklit eder. Yaptığı şeylere çevresinden onay gördükçe olumlu bir şekilde pekiştirdikçe yada olumsuz bir şekilde pekiştirdikçe yapmayı yada onu yapmamayı tekrar etmeyi yada tekrar etmemeyi tercih eder. Bir çeşit öğrenme süreci. Örneğin Ayşe, Ahmet ve Ali’nin üç kardeş olduğunu düşünün. Ayşe ile Ahmet oyun oynuyorlar iki kardeş evcilik oynuyorlar diyelim. Ayşe elbisesini giydi. Güzel fırfırlı bir şey. Herkesin dikkatini çekiyor. Kardeşi çok beğendi bunu. Elbise giydi. Bunu gören Ayşe’nin babası Ahmet’i cezalandırdı. “Erkek adam giyer mi oğlum” dedi. Ahmet üzüldü ağladı kırdıldı. Bunu gören Ali hiç elbise giymedi bile. Yani bu şekilde daha küçük yaşta Ahmet abisinden dolayı elbise giymemesi gerektiğini, onun bir erkeğin sahip olmaması gereken bir özellik olduğunu öğrenmiş oldu.

Bir de Judith Butler, benim en sevdiğim feministlerden bir tanesidir. Butler diyor ki; toplumsal cinsiyet performatiftir. Yani o imiş gibi yaptığı kimliği kuruyordur

kişi. Bu bakımdan toplumsal cinsiyet her zaman bir yapma eylemidir. Yani ben kadını işte otururken kendime dikkat etmeliyim. Bacak bacak üstüne atarken eteğimin açılmamasına özen göstermeliyim. Ya da ben elbise giymeliyim. Yani en azından bir erkek için elbise giymemeliyim örneğini verebilirim. Ve biz insanoğlu kategorize yapmayı ve tanımlamayı çok severiz der. Bu kırmızıdır, mavidir. Kırmızılar bu gruba girer. Cinsiyetlerde bu şekilde kategorize etmeyi severiz. Kadındır erkektir gibi ikileme sınıfı yaparız. “Cinsiyet kategori iktidarlarca sorun inşa eden bir şeydir.” der. Yani kadınlık bir kategoridir. Dolayısıyla aynı zamanda bir sınıftır. Hangi sınıfa gireceğinizi siz belirleyin. Genelde erkeklerin toplumsal cinsiyet rolleri zaman içerisinde kültürler içerisinde fark etmediğimiz baskıya neden olur. Biz o imiş gibi davranmaya devam ederiz. Davranmıyorsak sorun oradan kaynaklıyor. O sınıfın, kategorinin dışına çıkmışızdır. Dalga geçilmeye, aşağılanmaya ya da sınıf altında kalmaya mahkûm olmuşuzdur. Burada benim sevdiğim bir video var. Bu bir reklam. Bu şekilde erkek, erkek gibi olmalı ve erkek gibi davranmalı. Eğer davranmıyorsa bir şekilde arkadaşları tarafından değerlendiriliyor.

Dediğim gibi toplumsal cinsiyet rolleri toplumdan topluma değişebiliyor. Zihin ve benlik süreçlerini etkileyen en önemli semboller bütünü daha önce belirttiğim gibi kadınlarda sıklıkla hassasiyet, anlayış duygusallık, bağımsızlık özellikleri ile erkekte cinsiyet rollerinde liderlik, baskınlık, bağımsızlık, iktidar, güç gibi özelliklerle karakterize oluyor. Toplumsal cinsiyet eşitliği de fırsatları kullanma, kaynakların ayrı olması ve kullanımındaki hizmetlere ulaşmada bireyin cinsiyeti nedeniyle ayrımcılığa maruz kalmaması ayrımcılık yapılmaması anlamına gelir. Kadının ve erkeğin ekonomik, sosyal, sağlık bu politika gibi alanlarda eşit konumlara sahip olmasıdır. Bir zamanlar bir reklam vardı. Herkes eşittir ama göreceksin bazıları daha eşittir hayatta. Evet, herkes eşit. Kadın da erkekte eşit ama bazıları hayatta daha fazla eşit. Bunu ben değil Dünya Ekonomik Forumu söylüyor. Aslında baktığımızda 142 ülke arasında Türkiye maalesef ki 125’inci sırada yer alıyor. Yani dünya sıralamasında en son ülkelerden biriyiz. En son 25 ülkeden bir tanesiyiz. En iyi ülkeler yine Nordic ülkeler. Amerika’nın da aslında çok başlarda olmadığını görüyoruz. O da 20’nci sırada. Bunun da değerlendirilmesi kadının ve erkeğin politika da yer alması, ekonomide ki temsiliyeti, kadın erkek arasındaki maaş farkları, yönetim pozisyonundaki farkları, sağlık açısından kadın ölümleri ve kadın ve çocuk ölümleri değerlendirilerek bir index alınıyor. Genelde kadın erkek diyorum. Yani cinsiyet morfoloji ve kuruluş itibarı ile genelde ikiliymiş gibi görüyoruz. Genelde toplumsal cinsiyetin iki ile sınırlı kalmasına neden oluyoruz ama aslında bu böyle değil. Erilliği ve dişliliği iki kutba sahip gören iktidar anlayışında artık ne mutlu ki daha farklı toplumsal cinsiyete sahip kişilerimizi LGBTİ bireylerini de konuşmamıza davet ediyoruz. Daha çok LGBTİ kelimesini duyuyoruz. Lezbiyen, biseksüel, transgender... Oysaki bunlara yenileri de eklendi. Transeksüel query, interseks, aseksüel gibi kavramlar da eklendi. Bildiğinizi tahmin ediyorum

ama işte daha çok bunlar cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği ile ilişkili kavramlar. Burada son zamanlar çok fazla kullandığımız kelime query. Kelime anlamı olarak acayip tuhaf anlamına geliyor. İnterseks hermafroditizm aseksüel hiçbir bireye ilgi duymayan kişi. Cinsel yönelim kişide duygu istek ve davranışların belli bir cinsiyete çekimidir. Kime ilgi duyacağımızı belirleyen bir kavram. Cinsel yönelimlerin hiçbiri diğerinden daha doğal, daha sağlıklı, daha üstün, daha normal değildir. Öncelikle bu çok önemli bir mesajdır. Bununda siz hukukçular tarafından benimsenmesi gerektiğine önem veriyorum. Her ne kadar cinsiyet kelimesi hukuk kanunlarımıza geçmesine rağmen cinsel yönelim kelimesinin geçmediğini öğrendim. Tabi bunu siz benden daha iyi biliyorsunuzdur. Ben bu konuya ve anayasaya hâkim birisi değilim. Ancak bilimle ilgilenen kişiler tarafından mesajların doğru verilmesi çok önemli. Nasıl gelişir? Aslında kökenleri bilimsel olarak gösterilmiş değildir. Ama önem verilmesi gereken mesaj “Bu bir seçimdir ya da tercih sonucu değildir.” “Nasıl oluşur?” sorusunu bana sorduklarında ve bunu soran bir erkek ise “Siz bir kadına âşık olduğunuzda ben bir kadına âşık olacağım diye bir tercihte buldunuz mu?” diye soruyorum. Hayır, ben mesela ilk okulda iken bir erkeğe ilgi duyuyordum. Hiç ben böyle bir erkeğe ilgi duymalıyım gibi bir duygu, bir seçim, bir tercih gibi bir şey içimden geçmedi. Yani kısacası bu benim bir tercihim değildi. Bu da bir lezbiyeninde bir gayin seçimi değildir. Nasıl benim bir tercihim olmadığı gibi. Değişir mi, değiştirilebilir mi? Okuduğum kaynaklar aslında cinsel yönelimin değişmediğini gösteriyor. Ancak kişinin duyduğu ilgi, davranış biçimleri, ve duyguları değişebilir diyorlar. Cinsel kimlik ve cinsiyet kimliği. Cinsel kimlik kişinin biyolojik olarak cinsel özelliklerini yansıtır. Cinsel kromozomlar, cinsel hormonlar, dış ve iç cinsel organlar, üreme hücrelerinin geliştiği dokular ve ikincil cinsiyet özellikleri. Cinsiyet kimliği de kişinin vücudu ile ilgili bireysel hislerini içerecek şekilde doğumdan itibaren kazandığı biyolojik cinsiyet uyumlu ya da uyumlu olmayabilen cinsiyet hakkında derinden hissettiği içsel ve bireysel duyguları ve giyim, konuşma ve davranış biçimini içerek şekilde cinsiyetin diğer biçiminin dışı vurumudur. Cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet tanımlarının burada bir araya geldiğini görebilirsiniz. Bu sunuyu hazırlarken karşılaştığım 140 sayfalık Hukuk El Kitabını Kaos-GL internet sayfasında bulabilirsiniz. İçinde öncelikle benim bahsettiğim temel kavramlar LGBTİ sözlüğü, hukuki düzenlemeler, sağlık, istihdam, eğitim ve barınma gibi daha sonra da bu cinsel yönelimle ilgili görülmüş vakalar yer alıyor. Bu temel kavramları bahsettikten sonra ben sizinle yaptığım bir çalışmayı anlatmak istiyorum. Geçen yıl 18-25 yaş arası üniversite öğrencilerine erkeklik kavramı ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rolleri hakkında görüşlerini belirlemeye çalıştım. İki özel üniversitede odak grup görüşmeleri yaptım. Kalitatif bir çalışma idi. 46 katılımcı vardı. Toplam 5 odak grup görüşmesi yaptım. Yuvarlak sandalye ortamında her grupta 8 ila 10 kişi yer alacak şekilde erkek grupları vardı. Grup görüşmelerini ben yönettim. Bir de erkek not tutan bir kişi vardı. Takma isimler kullandık. İsimleri erkekler kendileri seçtiler.

Kendilerine yakıştırdıkları gibi futbolcu isimlerini daha çok tercih ettiler. Davier, Roberto gibi değişik isimler vardı. Dikkatimi çeken “Başkan” gibi daha güçlü takma isimler de vardı. Daha rahat bir atmosfer ve bir konuşma ortamı. Onların o rahat ortama sahip olmaları çok önemli. İkramlarımız vs. de vardı. 80-100 dakika sürdü. Ses kaydı yaptık. Sayıya dayalı şeyleri çok sevmiyoruz bu yüzden öğrencilerden çok fazla bilgi almadım. Daha çok onların yaş, eğitim yılı, geliri, kardeş sayısı, ilişki durumunu öğrendim. Ancak eksikliğim vardı. Keşke hangi bölgelerde doğup yetiştirildiklerini de öğrenseydim diyordum. Bu sonuçları değerlendirirken bana yardımcı olabilirdi. Görüşmede erkekliğin onlar için ne anlam ifade ettiğini, erkek olmayı anlattıklarında hangi tanımlayıcı özelliği kullandıklarını, bir erkek olarak üzerlerindeki toplumsal beklenti ve baskıların neler olduğunu, bu beklentilerin kadınlarda ne gibi farklılıklar gösterdiklerini, onların evdeki rol ve sorumluluklarını nelerin etkilediğini sordum. Soft Ware programı kullandım. İçerik analizi yaptım. 21 yaş grubu gayet genç dinamik erkek grubu idi. Gelir düzeyleri oldukça uygun bir dağılımı vardı. 1500 liranın altında ve üstünde gelirleri vardı. Erkeklik kavramının üzerine en çok ortaya çıkan sonuçlar erkeklerin otoriterlik, haz, sertlik. Ben İngilizce çevirdikten sonra daha kolay oluyor genelde. Toffness daha çok böyle sert erkek olmak, güçlü erkek, taş fırın erkeği dediğimiz erkekler ama genelde benim grubumdaki erkekler bu sertliği kas gücü olarak değerlendirerek anlattılar. Onların hepsine geleceğiz. Öz yeterlilik, üstün çaba ve başarı erkekliğin edimselleştirilmesi bu Judith Butler’ın da dediği gibi performantivite anlamına geliyor. Homofobik bir cinsel yaşama sahip olma. Otoriterlik erkekliğin çoğu kendilerinin kadınlardan daha üstün olduğunu, erkeğin söylediğinin her şeyin kanun gibi olduğunu ve evde son sözü hala erkeğin söyleyeceğini ifade ettiler. Örneğin kadının bir iş yaparken dışarı çıkarken onlardan izin alması gerektiğinden bahsettiler. Örneğin kız arkadaşım bir yere haberim olmadan bir yere gidemez. “Kabul edemem, istediği her şeyi yaparsa ben nasıl onların sevgilisi olurum?” dediler. Daha ağır işler yapmak ve korunma isteği kadınların sahip olduğu bir özelliktir dediler. Öz yeterlilik erkeğin benlik saygısı, öz değer ve onuruyla ilişkili bir kavramdır. Burada erkek dediğin kendine güvenir kavramı da çoğunlukla karşıma çıktı. Yani erkek kendisine güvenen kişidir. Bu onların kendi istekleri değil de küçüklükten beri onların öyle yetiştiğinin bir ifadesi. Erkek nasıl kadın gibi kurbansa bizde kurbanız dediler. Kimseden yardım beklemeden kendi sorunumuzu kendilerinin halletmesi gerektiğinin beklenildiğini belirttiler. Cevaplardan bir tanesi de “üstün çaba ve başarı ile bütün erkekler güçlü olmayı tercih eder”. Para güçtür ve bir erkek her türlü güçlü olmayı ister dediler. Ve erkekler arasında ki rekabetten çok fazla bahsettiler. En çok para kimde, en prestijli işe kim sahip, en pahalı arabaya kim sahip, en büyük ev kimin, kızlardan daha güzel hangisi benim sevgilim gibi cevaplar da vardı. Erkekler arasında ki mesele bu. Birçok erkek homofobiktir. Ben her ne kadar LKGBTİ hareketlerinin son 30 yılda ilerlediğini artık toplum tarafından tanınır hale geldiğini bahsetsem de ne yazık ki

hala bazı erkekler bu gay ve lezbiyen özellikle gay erkeklere karşı nefrete varan tavırlar sergilerler. Erkeklerle büyürken lisede “Kaç kızla yattın” muhabbetleri vardı. Sürekli yattıkları kız sayısıyla erkeklerini değerlendirme gibi bir durum söz konusu idi. Benim çalıştığım grupta böyle bir şey çıktı. Aynı zamanda bunların toplum tarafından desteklendiğini, nasıl ki ben toplumsal cinsiyet rollerinde toplum tarafından belirlendiğini anlattıysam onlar da bunu desteklediler. Evet, bizde işte hadi oğlum hadi aslanım gibi sözlerle aileleri tarafından desteklendiklerini öğrendim. Genelde ilişkilerimizde kullan-at kavramının olduğunu söylediler. Hocam işte siz romantik ilişkiden bahsediyorsunuz ama bizim bu yaşta anladığımız tek şey cinsel ilişki. Romantik ilişki de neymiş. Genelde üç gün beş gün. Arabada ve yanımda Ahmet olacağına; Ayşe, Burcu, Esra’yı tercih ediyoruz dediler. Yine de bunlarda aslında temel kavramlar. Daha sonra üreme ile ilgili konuları bahsedeceğiz. Aile hayatında erkeklerin toplumsal cinsiyet rolleri, eve ekmek getirme kimliği ve işinden kaçınma gibi iki kategori var. Genelde eve ekmek getirme kimliği erkeklerin sorumluluğu gibi söylenir. Yani biz eşimize bakmak zorundayız. Ailemizi geçindirmek zorundayız. Bu bizim başlıca görevimiz diyorlar. Kadınlar annelik rolüyle, erkeklerde babalık rolüyle çocuklarını yetiştiriyorlar. Kadının eve ekmek getirme kimliği ile ilgili hem olumlu hem de olumsuz görüşler vardır. Kadın erkeğin çalıştığı gibi çalışabilir diyenler oldu. Hayır, kadın çalışmamalı diyenler de oldu. Üniversite grubu olduğu için günümüzde değişen koşullarından bahsedeceklerini, kadınlarda çalışabilir diyeceklerini düşünmüştüm. Bir tanesi, “Kadın çalışırsa söz sahibi olur.” diyor. Yine aslında burada bir iktidar var. Erkeğin gücünün kaybedilmemesini istiyorlar. Bir öğrenci “Kadının parası eşiğin üstünde durur, gelirken vurur giderken vurur.” dedi. Bu da yöresel bir cümleymiş. Aynı çocuk, “Gelecekte eşimin çalışmasını istemiyorum.” dedi. Olumlulardan bahsettim. Birçoğu da ev işlerinin erkeklerin toplumdaki duruşlarını bozacağını söyledi. Genelde bir ev işi yapan erkek için light, kılıbık, hanım köylü gibi sözlerin kullanıldığını söylediler. Bazı erkekler de biz üniversitede yalnız yaşıyoruz, ev işlerinin çoğunu kendimiz yapıyoruz ve ev işlerini de normal bir şey olarak gördüğümüz içinde gelecekte de biz bunu yapmaya devam edeceğiz diyenler de oldu. Ama ben burada daha çok çoğunlukları yazdım. Beş odak grup görüşmesi yaptım. Beşinde cam silme örneği verildi. Erkek adam cam silmez dediler. Bunun nedenlerinden bir tanesi de dışarıdan görülme. Ardından şirketlerde cam silme işleminde erkeklerin çalıştığını da belirtiyorlar. Bu da aslında toplumsal rollere çok güzel bir örnektir. Bir öğrenci, “Genelde eve gittiğimde yemeğim hazır olsun. Bu bana bir yardım değildir. Bu bana hizmettir dedi.” dedi. Bu da benim ailemde normal bir şey babam böyle düşünüyor dedi. Mesela ben şimdi eşimden ev ekonomisine daha fazla katkı da bulunuyorsam ben daha ağır işlerde çalışıyorsam o çalışsın ya da çalışmasın önemli değil. Ben evde daha ağır işlerde çalışıyorsam benden de daha ağır işlerde çalışmasını beklerim. Çünkü ev işlerini her türlü yapar. Ev işi ağır bir iş değil. Ama dışarıda ben yoruluyorum. Evde de benden daha az yorulu-

yorsa eşitliği sağlamak için onun daha fazla yorulmasını beklerim. Cinsiyet rollerini kazanmamız küçük yaşlarda başlıyor. Anneler babalar çocuklarını belli bir yaşta nasıl öğretiyorlar, nasıl yetiştiriyorlarsa o şekilde değişerek ya da değişmeyecek günümüze geliyor. Örneğin bir öğrenci “Babamın kendisinin mutfağa gidip su aldığını görmemişimdir.” dedi. Yani bu onun için olumsuz bir pekiştirme. Diğeri de “Ben kesinlikle bulaşık yıkamam. Eğer ilerde evlenirsem bir gün yine evde bulaşık yıkamayacağım.” dedi. Pisliğe tolerans, erkekler ve kadınlar arasında öğrendiğimiz şeylerden bir tanesi. Farklılık göstermekle birlikte bazı erkeklerin pisliğe karşı toleransları daha yüksek olabiliyor. Ben evi hiç toplamıyorum. Evde dağ gibi yığınlar oluyor sonra halamlar geliyor topluyor. Onlar rahatsız oluyor. Yığın pislik içinde yaşamayı seviyorum. Elbette ev işlerine erkekler de yardım ediyor. Mesela kadın ev dışında çalışıyorsa ben eşime yardım ederim. Sonuçta o da yorgun ben de yorgunum.” diyor. Diğer öğrenci ise evdeki tüm ütülerini kendisinin yaptığını söyledi. Öğrenci, “İki tane kız kardeşim ve annem var ama ben ütülerini hiç kimseye bırakmam. Ütümü kendim yaparım” dedi. Erkeklerin başarılı olmak ve kadınlardan daha üstün olduklarını ifade etmek için nasıl çabaladıklarını ya da çabalamayıp toplum içerisinde zaman içerisinde şekillenip kişiliklerinin bir parçası haline geldiklerini görüyorsunuz. Bunlar bizim sadece günlük yaşamımızda ev işi yapmak gibi basit görünen işleri etkilemiyor. Bunlar bizim sağlığımızı da etkiliyorlar. Direkt toplumsal cinsiyet rolleri, düşük, erken gebelik, aile içi şiddet, aynı şekilde üreme ile ilgili birçok sağlık problemini ve patolojik düşünceleri de beraberinde getiriyor. Bugün üremeyle ilgili çok güzel konuşmalar dinleyeceğiz. Temel kavramları toplum içerisinde genç erkeklerin neler düşündüklerini sizlerle paylaşmak istedim. İleride bunlara yönelik hukukla ilgili bir önlem alıcaksak bunu nasıl yapacağımızı daha derinlemesine düşünelim diye anlatmak istedim.

TARTIŞMALAR

Konuk: Yakın zamanda Desmond Morris’in Çıplak Maymun isimli kitabını okumuştum. Orada milyonlarca yıl öncesinde cinselliğin nasıl geliştiği anlatılıyor. Temelde doğal koşullarının belirleyici olduğu söyleniyor. İnsan yavrusunun gelişim sürecinin uzun ve zahmetli olması ve mağara döneminde kadının bu misyonu üstlenmek zorunda olmasına örnekler veriliyor. Çünkü kadın doğum yaptığı için gıda ihtiyaçlarını mağaraya getirmek erkeğe düşüyor. Zannedersen evlenmek ve âşık olmak gibi bu tip kavramların ortaya çıkması o dönemler olmuş. Merak ettiğim ise günümüzle kıyasladığımızda bizim toplumsal kültürlerimizin oluşmasını hangi ölçekte yeniden değerlendirmemiz gerekiyor? Mağara dönemine kadar gitmemiz mi gerekiyor yoksa kapitalizmden sonrasına mı? Eros’un Gözyaşları isimli

kitabında günümüz cinselliğinin beyaz yaka, kostümler ve etekler üzerinden kapitalizme göre şekillendiğinden söz ediliyor. Siz hangi ölçekte değerlendirmemiz gerektiğini düşünüyorsunuz?

Yrd. Doç. Dr. Kader Tekkaş Kerman: Aslında toplumsal cinsiyetin belirlenmesi binlerce yıl öncesinden gelen bir şey. Kültürden kültüre de değişiyor. Bu kadar yıl öncesine gitmek önemli. Çünkü neden kaynaklandığını ve nereden geldiğini bilmeye ihtiyacımız var. Ancak biz günümüzde, kadınların veya erkeklerin neler düşündüğünü bilmiyoruz. Çalışmaları değerlendirirken hangi ölçekleri baz almamız gerektiği konusunda belli bir şey söylemek mümkün değil. Ancak biz bilim insanları olarak geçmişte yaşananlarla günümüz yaşananları ortaya koyup, karşılaştırmalı olarak bir değerlendirme yapabiliriz. 1900'lü yıllardan 2015 yılındayız ve bu zamana kadar toplumsal cinsiyet rollerimizde değişiklikler olmuş. Giydiğimizden, yediğimiz içtiğimize, nasıl oturup kalktığımıza kadar değişiklikler görmüşüz. Bu nedenle farklı ölçeklerde değerlendirilmesinin daha doğru olacağını düşünüyorum. Bu yüzden farklı bakış açıları da olabilir.

Konuk: Hijyenden bahsettiniz. Bu durumu erkekler daha az mı umursuyor?

Yrd. Doç. Dr. Kader Tekkaş Kerman: Evet, bazı erkekler ama genelleme yapılamaz.

Konuk: Şöyle bir kanaate varıyorum. Belki de kadınlar adetler gördükleri için vs. daha hijyenik olmak zorundalar. Bu tip çok temel fizyolojik sebepler olabilir. Ama bunları değerlendirmek ve dikkate almak cinsiyeti etkiler, cinselliği değil.

Yrd. Doç. Dr. Kader Tekkaş Kerman: Kadınlar adet görüyorlar ama erkeklerin de farklı pislik problemleri olabiliyor. Hiçbir farkı yok. Fizyolojik farklılıklarımız var ama kadın ve erkeğin pislik açısından temsiliyeti aynıdır.

Yrd. Doç. Dr. Bilal Ersen Kerman: Evrimsel bölümle ilgili bir şey eklemek istiyorum. Sahiplenme kavramı yerleşik hayata geçmekle başlıyor. Erkek mal sahibi olmaya başlıyor. Bu toprak, bu kadın ve bu çocuk benim diyor. Toplayıcı-avcı toplumlar bu açıdan biraz daha farklı. Evrimsel olarak nereye gittiğimiz böyle ortaya çıkıyor. Nitekim bize en yakın olan iki hayvan var; biri chimp yani şempanze, diğeri ise bonobo. Şempanzeler daha kavrayıcıdır, bonobolar da tüm kavgalarını sevişerek çözer. Evrimsel olarak baktığımızda ikisi de insandan eşit oranda uzaklıkta.

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı: Kadının eve ekonomik katkısı görünmez hale geliyor. Daha önceki toplumda kadının bahçe işlerinden dolayı ekonomiye katkısı daha görünür bir şekildeydi. Ama endüstriyel toplumda dışarıda olanın ve mal sahibi olanın sözü geçtiği için kadının evde yaptığı iş görünmez hale geliyor.

Yrd. Doç. Dr. Kader Tekkaş Kerman: Hepinize teşekkür ediyorum.

DOĞADAN ÜTOPIK VE GERÇEK ÜREME HİKÂYELERİ

YRD. DOÇ. DR. BİLAL ERSEN KERMAN

MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Bir sürü belirli şeyler dinlediniz zaten. Hem öğrencinin konuşmasında hem Özge'nin konuşmasında. Cinsiyetti, tüp bebektir işte bir sürü benden çok daha iyi anlatacak kişiler var. Benim yapacağım bunların aslında hem böyle bilim kurgu, ütöfik, fantastik ve hatta böyle kurgu diyebileceğiniz ama gerçek olan. Amacımız bu tekniklerin toplumu etkileyişini, toplumda nasıl olabileceğini üzerine küçük hikâyelerle başlayıp birazcık beyin jimnastiğini yaptıktan sonra aslında buraya kadar da gidebilir şeyiyle bir fikir uyandırmak. Bunu da en başta neden üzüyoruz? En basit cevabı "türü devam ettirmek" diye söylendi. "İdiokrasi" adlı 2006 yapımı bir film var. İdiot aptaldan idiokrasi de demokrasi gibi dünyayı alması ile alakalı bir film (video izleniyor). Üreme bu türün devamı. Ve aslında bu tarihte çok da şey değil. Tarihte en üretken bildiğimiz baba Cengiz Kaan, şu anda dünyada 16 milyon erkek decented(?)'ı yani torununun torununun torunu olduğu biliniyor. Dünya nüfusunun yüzde 0,5'ine Asya nüfusunun da yaklaşık yüzde 8'ine karşılık geliyor. Bunun gibi tanımlanmış yaklaşık on tane daha insan var. Çok düşük ama en çok bilineni Cengiz Kaan. Onu da şöyle yapıyorlar. İşin çok tekniğine girmeden Y kromozomu erkekliği belirleyen kromozom üzerinde ki belirli bölgelerine bakıyorlar ve tanıyorlar. Asya'da gerçekten böyle bir popülasyon olduğunu buluyorlar. Geriye doğru gittiklerinde Cengiz Kaan'ın yaşadığı döneme geliyorlar. Tabii Cengiz Kaan'ın nereye gömülü olduğunu kimse bilmediği için açık mezarını kontrol edemiyorlar ama zaman her şeyi gösteriyor. Tam yayılma da imparatorluğun yayılmasını gösteriyor. Bu hikâyelerle başlayalım dedik. Ama şimdi türün devamı diyoruz. Türün devamının olması için üreme de hem dişinin hem erkeğin istemesi lazım. Değişik türler bunu değişik yollarla çözmüşler. Burada mesela Mormon cırcırböcekleri bunu şöyle çözmüşler. Erkekler dişiye çiftleşmeden önce içi-yiyecek besin dolu spermatofilaks denen bir kese veriyorlar. Dolayısıyla böyle açıklıkta besinin az olduğu zamanlarda çok fazla erkeklerin peşinde koşuyorlar. Gördüğünüz gibi dişi erkekle çiftleşmeye çalışıyor ki besin dolu keseyi alabilsin. Daha düşük seviyede ki hayvanlar bu durumu böyle çözmüş. Daha bizim gibi ilerlemiş olanlar bunu aşkla bağlılıkla çözüyor. İşte buna oksitosin diyebilirsiniz. Ama tabii aşk mı lanet mi? Krynn'in en güzel ırklarından olan İrda'lar var. Ama diğer ırklar-

dan o kadar kaçıyorlar o kadar izole ediyorlar ki artık birbirlerinden uzaklaşmaya başlıyorlar. Bir türün devamı için çiftleşmek için bile bir araya gelemiyorlar. Yaşlılar heyeti de bu durum üzerine toplanıyor. “Ne yapalım?” diye düşünüyorlar. Büyüye başvuruyorlar ve Valin adı verilen laneti ortaya atıyorlar. Bir çifti vurduğunda çiftleşip çocuk üretmeden bu lanet üzerlerinden kalkmıyor. Aslında günümüzde de çok farklı değil. Japonya’dan örnek veriyorum. Avrupa’da da böyle şeyler var. Japonya’dan örnek vermemin nedeni bunlara çok güzel isimler bulmalarından. Parazit bekarlar ve otçul erkekler demişler. Japonya’da 2008 civarında en yüksek noktaya çıkan nüfus giderek düşüyor ve yaşlı nüfus artıyor. Bu grafikleri buraya koymadım hepiniz benden daha iyi biliyorsunuz. Parazit bekârlar özellikle bayanlar için kullanılan bir terim. 20 ile 30’lu yaşlarda kişiler eğlence odaklı bir yaşamı tercih ediyorlar. Parazit denmelerinin nedeni genelde aileleri ile yaşıyorlar. “Yeterince gelirim var. Ben bunu niye eşimi çocuğuma şuna buna harcayayım. Kendi arkadaşlarımla gezinmek için harcarım.” diyorlar. Erkeklerde bunun karşılığı olarak otçul erkekler demişler. Herbivor demişler. Evlilik ve kız arkadaş bulmayı iğrenç bir şey olarak görüyorlar. Onlar da kendi hayatlarına daha çok değer veriyorlar. Kendi kendine bakmayı tercih ediyorlar. Bazıları da en azından sanal ortamı daha çok tercih ediyorlar. Ama giderek izolasyona doğru gelip ve bu da dünyada yayılan bir trend bildiğimiz gibi evliliğin düşmesi. Avrupa ülkelerinde çocuk yapmanın ilerlemesi durumu var. Bunun dışında biliyoruz ki insan nüfusunun ortalama yaşı giderek artıyor. Yaşımızı sürekli uzatmaya ve sürekli bir şeyler yapmaya çalışıyoruz. Ama biz buna aslında hazır mıyız? Mesela sonsuz ya da 300 yıl yaşasak evlilik nasıl olur? Çok güzel başlasa da bir süre sonra acaba geri sayım başlar mı? Bu konuda psikolog Richard Kalish’ten ve başkalarından da örnekler vereceğim. İnsanların yaşam süresi uzadıkça evlilik belirli kontratlar haline gelmeye başlıyor. Mesela şöyle bir örnek veriyordu. 60 yaşına gelmiş bir çift artık birbirlerinden sıkılmaya başlamış olabilir. “15-20 yıl olmuş çocuklar da büyümüş. Niye ayrılacağız?” diyorlar. Ama bu insanların bir 60 yılı daha olsa devam ederler mi acaba sorusunu soruyorum? Dolayısıyla acaba boşanma vs. olması yerine evlilikler belirli dönem kontratlar haline gelse nasıl olur diye düşünenler var. Diyorlar ki bilim kurgu da çok bilinen bir şey var. Bunu Dünya 2 dizisinden bir örnek veriyorlar. Bu çift evliydi. Bir arada kalıyorlar ama legal ortam olmadığı için evliliklerinin süresi bittiğinden ne olacak? Bir bölümün konusuydu. Çünkü uzatabilecekler mi ne yapacaklar? Bu birçok şeyde dediğim gibi bilim kurgu da vardır. 5 yıllık 20 yıllık kontratlar halinde evlenme sonunda çocuklar olursa ne olacağı üzerine aslında bu da Mexico City’de meclis üyesi olan Leonal Luna şehirde evliliklerin 2 yıllık kontratlar halinde olmasını önerdi. Bu olay bildiğim kadarıyla 2015 yılında oldu. Bildiğim kadarıyla geçmedi. Boşanmak 3500 dolar tutuyordu. Bunun 1500 dolarını çift karşılıyor. Kalanı devlete masraf oluyordu. Boşanmaların çoğunun ilk iki yılda olduğu görülüyor. Bu parayı veremeyenler boşanmıyorlar ama ayrı yaşıyorlar. Sonra gidip başka aileler kuruyorlar. Çocukla-

rın durumu karışık hale geliyor. Bir sorun olduğunda legal olarak bunu çözmek çok daha pahalıya neden oluyor. Onun yerine “Evlilikler iki yılda bitecek hale getirilsin ya da istiyorlarsa uzatsınlar” diyordu. Dolayısıyla uzun yaşamın durumlarından biri de budur. “Hazır mıyız”dan kastettiğim şeylerden biri de buydu. Tabi ki başka getirileri de var. Diğer etkilerine hazır mıyız? Bu bayan 65 yaşında dördüz doğuruyor. Almanya’da kendisi öğretmen. İlk çocuğuna 21 yaşında sahip olmuş. Burada ki en önemli şeylerden bir tanesi düşünün ilk çocuğu ile on yedinci çocuğu arasında 44 yaş fark var. Bir açıdan çocuğun anneannesi ve dedesi olacak yaşta birisi. Ama aslında kardeşi. Buda toplumsal olarak çok büyük problemlere neden olmaktadır. Daha doğrusu düzenleme gerektirecek şeyleri gerektiriyor. Tabi bu 55 yaşında bir kız çocuğu doğuruyor ve o kız çocuğu kardeş istediği için 65 yaşında tekrar doğuruyor. Toplam 17 çocuğu ve 7 torunu var. Dünyanın en yaşlı annesi 70 yaşında baba da 77 yaşında. Burada spermi baba sağlamış. Hindistan’da çiftçi bir ailenin mallarını bırakacak erkek çocukları yok diye mallarını bırakacak erkek çocuk yapma inadıyla başlamışlar. İki tane çocuk doğuruyorlar. Biri kız biri erkek. Kız 2 yaşında vefat ediyor. Son okuduğuma göre erkek şu anda yaşıyor. Yani Almanya’da kadınların ortalama yaşam süresi 85 yıl ortalama olarak 20 yıl çocuğun hayatında olabilecek. Ama Hindistan’da daha düşük. O çocuğun hayatında daha ne kadar olabilecek. Ailenin malları kalacak ama ne kadar hayatında olabilecekler. Hayatında olduğu sürece annesi babası neler yapabilecek. Bunlar hep sormamız gereken sorular. Dediğim iki şey burada geliyor. Diğer ailenin torunları da var ama bu resimde tam çıkmamış. İşte gördüğünüz gibi kızı, diğer çocukları, eski çocukları ve onların çocukları. Uzun yaşam dolayısıyla her zaman iyi değil. Başka bir hikâye yeni dünya ve yeni hayaller. Bunlar Taranova adlı dizide geçiyor. Gelecekte çevre kirliliğinin olduğu bir dünya düşünün. İklim değişiyor, yaşam alanları kısıtlanıyor, besin azalıyor ve aşırı nüfus giderek artıyor. Dünya nüfusu 8-9-10 milyar oluyor. Bu dünya ne olacak? Kontrolsüz üreme devam edecek mi? Geldikleri dünyada üçüncü çocuğa hamile kalmak suç ve bu yüzden adam tutuklanıyor. Eşi doktor olduğu için ama adam hapse atılıyor. Buna benzer şeyler başka bilim kurgu hikâyelerinde de var. Teela Brown’ın Ringworld yani Halka Dünya diye bir eserini Türkçeye çevrilmiştir. Orada Teela Brown karakteri var. Görevi seçilmesinin nedeni ise şans. 6 nesildir ataları ve kendisi dünya doğum hakkı piyangosunu kazanarak doğmuştur. Gelecekteki dünyada çocuk yapamıyorsunuz çünkü gelecekteki dünya o kadar kötü durumdaki uzaylılar gelmiş ve “Bu dünyada yaşayacaksanız piyango ile doğum yapacaksınız.” Demişler. Buna gülüyoruz garip geliyor ama relax edilme rahatlatılmaya başlanmış olsa da Çin’de tek çocuk yasası uzun bir süre kullanıldı. Bunun dünyaya yayılması veya yayılmaması konusunda hem artılar hem eksiler var. Bunu düşünmemiz gerekiyor. Genç bir çift evlenmişler. Böyle dünyanın nüfusunu üremeyi kontrol edeceksek düşünmemiz gereken çok fazla şeyler var. Neyse ki önümüzde bir örnek var. Dediğim gibi Çin için yapılması ve yapılmaması gerekenleri görebiliriz. Onların da bölgelere göre kanun de-

ğiştirmeleri gerekiyor. Dünyanın böyle bir şeye ihtiyacı olur mu sorusuna ise ben olacağını düşünüyorum yanıtını veririm. Ama ben genelde karamsar bakırım. Cinsiyet derken toplumsal ve biyolojik olarak ikisini birden ele alalım. Robert Heinlein eskilerde ünlü bilim kurgu yazardır. Onun “All You Zombies” adlı bir hikâyesi var. Jone 18 yaşındayken tek gecelik ilişki ile hamile kalıyor. Hikâyenin ilerleyişi ile öğreniyoruz ki hamile bırakan John da yine kendisi. Çeşitli zorunluluklardan dolayı zamanında cinsiyet değiştirmiş ve erkek olmuş.

Bir insan kendi hücrelerinden yumurta ve sperm yaptırıp 10 sene sonra kendi kendini hamile bırakabilir. Bunun biyolojik neden olarak da şöyle bir şeyi var. Sadece legal iletişim biyolojik olarak da çeşitliliği düşünmemiz lazım. Biz sadece hastalıktan dolayı akraba evliliğini teşvik etmiyoruz. Kendi kendine çocuk yapmanın da bu genetik durumunu düşünmemiz gerekiyor. Ama bunun yanında insanların üzerine zorunlu kılamayız. Yani bunların hepsi düşünülmesi gereken şeyler. Aslında bazen bende şöyle düşünüyorum: Araba kullanmak için ehliyet alıyoruz. Araba kullanırken kaza yapsak en çok 15 kişi ölür. Ama bir insan 10 tane çocuk yapıyor ve hiçbir şekilde eğitim almasına gerek yok. Bunlar aslında düşünülmesi gereken şeyler. Aslında yapılan 10 çocuktan bir tanesi bile yararı ve zararı ile çok önemli. Tabi ki bunu kontrol etmekte zor. Mesela kim Hitlerin Hitler olacağını bilip önceden önlem almayı bilirdi. Ya da Einstein’ın Einstein olup olmayacağını bilirdi. Bunlar cevap verilmesi gereken şeyler. Neyse ki ben cevap vermek zorunda değilim. Ben hikâye kısmını anlatıyorum. Bunun dışında melez ırklar gerçek mi? Kaptan Kirk’i uzak yolundan hepimiz biliyoruz. Zamanında bütün uzaylılara çok güzel bir şekilde insanlığı tanıttı. Bir sürü bölümü var ve ben diziden daha masumane fotoğrafları seçtim. Mr. Spock’ta annesi insan babası Vulcanlı. Dolayısıyla kendisi yarım insandır. Böyle şeylerde ileride teknoloji ilerledikçe gerçek olabilir. Aslında biz de meleziz. Şöyle söyleyeyim. Yapılan araştırmalar var. İnsanlar Afrika’dan çıktı ve yayılmaya başladı. Avrupa’ya geldik. Avrupa’da neandertallerle karşılaştık. Şu anda yapılan çalışmalar gösteriyor ki bizim beyaz ırkın genomunun yüzde 1,5-2 arasındaki kısmı neandertal genomu. Yani hepimizde neandertal DNA’sı var. Zamanında bizi şuradan buradan getiren atalarımız neandertallerle çiftleşmişler. Hatta yakın zamanda İsrail’de fosiller bulundu. Yani direkt hibrit. Annesi veya babasından biri neandertal biri homosapiens. Şu anda bildiğimiz beyaz ırk böyle. Daha da ileriye gidelim. Hani biz Afrika’dan çıktık dolaştık Avrupa ve Asya’ya geldik. Oradan da Pasifik adalarına gittiler. Melanezyalılar var. Onlarda yüzde 4 ile yüzde 6 arasında Denisova denilen bir insan genomu var. Bu arada Denisova insanının sadece parmak kemikleri bulunmuş ama Sibirya tarafında donmuş olduğu için çok net bu yüzdeyi söyleyebiliyoruz. Asya’ya ve dağlarda yaşayan insanların da aslında genomlarında buna hep bakılır. Dedğim gibi size garip garip hikâyeler anlatmaya çalıştım. Umarım işe yaramıştır.

TARTIŞMALAR

Prof. Dr. Tangül Müdok: Deriden elde edilen sperm ile yumurtanın birleşmesiyle oluşacak yeni embriyonun genetiği nasıl olacak?

Yrd. Doç. Dr. Esra Çağavi: Derisi alınan kişilerin....

Prof. Dr. Tangül Müdok: Aynı kişiden de yapabilirsin. Bir bireyden hem sperm hem de yumurta yapabiliriz.

Prof. Dr. Aslı Tolun: Diyorlar ki; Aynı kişiden bir yumurta yapacaksın. Kromozomumuz 23 çift. 23'ü deriden gelecek, diğer 23'ü ise başka bir hücreden gelecek. Bir karışımı olacak.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Aynı kişinin kopyası mı oluyor?

Prof. Dr. Aslı Tolun: Aynısı ama kopyası olmuyor. Gelişi güzel alınmış. Bu durum hayvanlarda bazen oluyor. Hermafrodit dediğimiz bazıları hem yumurta hem de sperm yapabiliyorlar. Bazıları ise kendi kendini dölleyebiliyorlar. Örnek olarak bu durum salyangozlarda ve bazı diğer canlılarda olabiliyor. Yani kendi genetiğinin değişimi. Bu ne demek? Genlerimiz 2 çifttir. Mesela genin birinde mutasyon var. Diğeri de normale yeni kişide bu 2 gen mutasyonlu da olabilir ya da ikisinde de mutasyon görülmeyebilir. Bozukluklar çıkabilir ya da yok olabilir. İnsanlarda yok ama kendi kendini dölleyebilen canlılar var.

Yrd. Doç. Dr. Esra Çağavi: Yalnız şöyle bir sorun da var. Bunu dişi bir bireyden yaparsanız, XX olduğu için çocuğun erkek olma olasılığı sıfır olur. Ama erkekten yapılırsa o zaman hem dişi hem de erkek olabilir. Yapılan son çalışmalara baktığımda henüz bu çok verimli bir şekilde yapılamıyor. Şu an umduğumuz aşamada değil ama belki 5-10 sene içinde o noktaya geleceğiz.

Yrd. Doç. Dr. Bilal Ersen Kerman: Çok teşekkürler.

FEMİNİST ETİK AÇISINDAN CİNSELLİK VE ÜREME: FETÜSÜN BİREYLİĞİ VE KADININ BEDEN BÜTÜNLÜĞÜ

YRD. DOÇ. DR. AYŞE DAYI

ARAŞTIRMACI, LAUSANNE ÜNİVERSİTESİ (İSVİÇRE)

“Bugün birlikte yaşamaya alıştığımız fetüsler bir rahmin değil görsel teknolojilerin ürünüdür.”

Barbara Duden, *The Fetus on the “farther shore:” Toward a History of the Unborn*

Fetüs, özellikle ABD’de, gebelik hakkında kitaplar, ultrason kartpostalları, kürtaj karşıtı kampanyaların görselleri ve araba reklamları gibi birçok yerde karşımıza çıkan kamusal bir aktör haline gelmiş ve bunun da ötesinde gittikçe onu taşıyan (ve bağımlı olduğu) hamile kadından bağımsız haklara sahip bir bireye dönüşmüştür.

Modern Fetüsün Yaratımı

Bugün görsel teknolojilerle de “kanıtlanmış,” bilimsel ve tıbbi bir “gerçek” olarak kabul ettiğimiz fetüs esasında oldukça modern dönemde inşa edilmiş bir kavramdır. Hamileliğin sosyal ve teknik olarak fetüs ve kadın ikiliği haline gelmesi çok yenidir. Barbara Duden (2000), modern fetüsün ilk ortaya çıkışını Samuel Thomas Soemmering’in fetal gelişimi sergileyen 1799 tarihli anatomik çizimlerine bağlıyor. 18. yüzyıl tıbbi ve ilintili olarak o tıbbi kültürde yaşayan hamile kadınların tarihinden iki yakın noktayı ele alan Duden, Aristo ve Galen’den gelen ve hamileliği, tüm hamileliklerin doğumla – ve illaki bir insan evladının doğumuyla – sonuçlanmadığı belirsiz bir dönem olarak gören, rahmin doğru ve yanlış döllenmeleri içeren polimorfoz bir potansiyele sahip bir şey olarak kabul edildiği tıbbi gelenekten, hamileliğin “fetüs”ün insana uzak bir formdan insani bir forma dönüştüğü bir zaman olarak gören tıbbi geleneğe geçişi gösterir.

Duden, 1725’te Eisenach’ta taşra hekimi ve dükalığının saray doktoru olarak çalışan Dr. Johann Storch’un 26 yaşında hamile bir kadını tedavisi üzerine yazdığı notları inceler. Bunu yaparken de geçmişi kendi bağlamında anlayabilmek için hamileliğe ait tüm bedensel bilgilerini modernitenin ürünü oldukları için askıya alır. Bu notlara göre kendisinin “yaklaşık dört aylık hamile olduğunu düşünen” kadın bir kanama ve yoğun baş ağrısı sebebiyle Dr. Storch’a başvurur (Dr. Storch,

defterine “haemorrhagiam uteri” notu düşmüştür). Notların devamında Storch’un kadına verdiği kırmızı mercan ve başka bir toz sonrası genç kadının “büyük bir kanama ile birlikte vücudundan büyük bir molamı (et beni)”ı attığı yazılıdır. Kadının baş ağrısı dinmiş, kanaması geçmiştir ama hâlâ bazı ağrıları devam ediyordur. İçeride birtakım kalıntıların olabileceğinden şüphelenen Dr. Storch kadına biraz daha mercan ve Venis boraksı verir. Storch bunlara “doğumu hızlandıran veya ‘rahmi durağan kandan arındıran’ malzemeler” olarak değinir. Üç gün sonra kadın “olgun bir yemiş kadar büyük ve bir tarafından bakıldığında domuz kafasını andıran bir parçanın kendinden ayrıldığı” söyler (Duden, 2000, s. 17).

İçinde “düşük”, “kürtaj ya da gebelik sonlandırılması” veya “fetüs” kelimelerinden hiçbiri geçmeyen bu örneği vererek Duden bize o zamanlardaki tıbbın ve Avrupalı kadınların hamileliği nasıl görüp deneyimlediklerini göstermiş olur. 18. yüzyılın başlarında kadınlar hamile olduklarını reglin kesilmesi, bebeğin hareket etmesi ve karnın büyümeye başlaması gibi bedensel işaretlerden anlıyorlardı. Yine de bir çocuğa mı başka bir şeye mi gebe kaldıklarından emin değillerdi. O zamanın Aristo ve Galen’den devam eden tıbbi geleneğine göre rahim polimorfoz bir potansiyele sahipti; bir kadın “döllenmenin gerçek/doğru meyvesi olan” çocuğa da gebe olabilirdi, “ay çocukları (moon children)” veya “et beni (moles)” şekillerinde adlandırılan yanlış meyvelere de. Bu görüş sadece yetmiş dört yıl sonra, 1799’da, Frankfurtlu hekim ve aydınlanma anatomistlerinden Samuel Thomas Soemmering’in *Icones of Human Embryos (İnsan Embriyosunun Görüntüleri)* adlı kitabının yayınlanmasıyla tamamen değişmeye başlar. Soemmering anatomik çizimlerde insan embriyosunun kendisinin ve gelişiminin yer almadığını fark eder ve bunu da insan embriyolarını bir önyargı sebebiyle itici veya yaratık gibi bulan ve rahim içini göz ardı etmekte direnen anatomistlere bağlar. Soemmering, o Kasel’de, o zamanlar anatomi dersleri ve teşhirleri yapılan amfitiyatrosunun (anatomical theater) doğa harikaları koleksiyonundan aldığı ve değişik gelişim aşamalarında olan embriyo numunelerine, Avrupa’nın değişik yerlerinden kendisine hediye olarak gönderilen embriyoları da ekleyerek görevlendirdiği kişilerden farklı bir çizim talep eder. Merkezi perspektif tekniğinin “gözü aldatıp yanlış izlenimlere, sayfa üzerinde de aldatmacaya dönüştüğünden” şüphelenen Soemmering (Duden, s. 22), çizim yapacak kişilere fetüsü “arkitektonik-geometrik ölçüm tekniği”ni kullanarak ölçmelerini ve sonra da onları sanki onlara sonsuz mesafeden daima dik açılarla bakıyormuş gibi çizmelerini ister. Duden, fetüslerin insanın çıplak gözle hiçbir şekilde algılayamayacağı bir şekilde uzak bir kıyıya yansıtılarak oluşturulduğu bu çizimlerin fetüsün teknolojik inşasının başlangıcı olduğunu söyler. Çizimlerdeki fetüslerin göbek bağları da yoktur; onlar artık kaynaklarından kopartılmış, anne ile ilişkinin hafızasının silindiği bedensiz(leşmiş) formlardır.

Duden’in de ileri sürdüğü gibi ilk olarak Soemmering’in çizimlerinde ortaya çıkan

ve sonra röntgen ışıkları, mikrofotografi ve ultrason görüntüleriyle pekişen fetüs teknolojik bir oluşumdur. Bu oluşum ise hamileliği, anneliği ve doğumu tamamen değiştirmiştir. Allopatik tıbbın hüküm sürdüğü her yerde kadınlar hamileliği, doğumu ve anneliği bedensel bir deneyimden çok (kendilerinin de içselleştirdikleri) biyomedikal teknoloji aracılığıyla tanımlanan, gerçeğe dönüştürülen bir şey olarak yaşarlar. Gizli saklı, mahrem, görünmez ve bilinmez sembolü olan hamile kadın bedeni kamusal gözlem ve incelemeye açıktır. Kadınlar ultrason ekranlarında optik hesaplar sonucu oluşan görüntüdeki fetüsleri bebekleri olarak görmeyi öğrenirler (Duden, 2000).

Bu makalede bir yandan modern fetüsün Lennart Nilsson'ın elektrofotografisi gibi görüntüleme teknolojileri ve ultrason, taşıyıcı annelik ve fetal cerrahi gibi üreme teknolojilerinin yardımıyla teknolojik yaratımını ve tarihsel/kültürel inşasını izleyeceğim. Diğer yandan ise bu teknolojik oluşumun – teknofetüsün - biyomedikal söylem ve uygulamalar, kürtaj karşıtı söylem ve hamileliği ve doğumu kriminalize eden yasa ve uygulamalarla pekiştirilerek hamileliği ve anneliği ciddi şekillerde dönüştürmesinden bahsedeceğim. Bu dönüşüm sırasında hamile kadın bedeni kadın ve fetüs olarak ikiye ayrılır ve bu ikisi birbirine karşıt şekilde konumlanır. Bu ayrımla beraber fetüs bireysellik kazanırken beden sınırları ihlal edilen ve belirsizleşen kadın gittikçe yok olur veya “doğmamış çocuk” için “rahim ortamı/kuluçka” olarak görülmeye başlanır. Bu süreçte doktorlar ise hamile kadın yerine “doğmamış hasta”lardan sorumlu hekimler haline gelirler.

Tekno-Fetüs, Fetal Galaksiler ve Kadın

İsveçli fotoğrafçı Lennart Nilsson'ın 1965'te Life dergisinde yayınlanan fotoğrafları rahmin içinin ve fetüs gelişiminin bu sefer de fotoğraf teknolojisiyle kamusal gözleme açılmasına sebep olur. Fotoğraf tekniğinin ortaya çıkmasından üç nesil önce fetal gelişimi, çıplak gözün gördüğü veya görebileceği gibi değil de “objektif/nesnel” olarak yansıtmaya çalışan Soemmering'den yıllar sonra nesnel gerçekliği yansıttığı iddiasıyla ortaya çıkan fotoğraf tekniğiyle (ki kamera lensine verilen “objektif” adı da buradan gelir) fetüs kamusal alanda daha da güçlü olarak belirir. Nilsson'ın fotoğrafları arasında döllenmiş yumurtanın büyütülmüş bir fotoğrafının yanı sıra, Life'in kapağında da sergilenen ve ilk defa görülen, amniyotik sıvısında yüzen on sekiz haftalık canlı bir fetüs fotoğrafı da yer alır.

Görsel 1: Lennart Nilsson'ın Life dergisinin 1965 kapağındaki fotoğrafı. “Making Visible Embryos” web sitesinden alınmıştır: http://www.hps.cam.ac.uk/visible-embryos/s7_4.html

Görsel 2: Fotoğrafın Lennart Nilsson'ın sitesinde de yer alan orijinali: <http://www.lennartnilsson.com/home.html>

Bu görsel daha önce, kürtaj sırasında katledildikleri iddia edilen fetüs resimlerini kullanan kürtaj karşıtı hareket için mükemmel bir malzeme sağlar. Daha önce muğlak ve soyut olarak bahsettikleri yaşam şimdi (bilimsel araçlarla) gösterilmiş ve ontolojik olarak fetüsü öne çıkaran ve anne bedenini önemsizleştiren bir görsel oluşturmuştur. (Micheals, 2000). Fakat ilginçtir ki, ABD’de -ve kanımca evanjelist Hristiyanların kürtaj karşıtı hareketlerini ihraç ettikleri diğer tüm ortamlarda- yaşamın sembolü haline gelen bu fetüs görselleri aslında ironik olarak kürtaj ve dolayısıyla ölümlü bağlantılıdır. Nilsson kapaktaki fotoğraf dışındaki fotoğraflarını, tıpkı Soemmering’in de edindiği gibi, kürtaj sonucu görüntüleyebildiği fetüslerden elde etmiştir (Micheals, 2000). Dolayısıyla, yaşam (hakki) ve yaşamdan yana olmakla özdeşleştirilen bu görseller, 1965’te kürtaj ABD’de yasak, İsveç’te yasal olduğundan dolayı, ABD’li varlıklı kadınların İsveç’te kürtaj olmasıyla elde edilebilmiştir.

Nilsson’ın bu 1965 ve sonraki 1990 fotoğraflarında (ve Space Odyssey 2001 filmi- nin ilk sahnesinde uzayda amniyotik sıvısında dönen ve insana dönüşen embriyoda) görüldüğü gibi, bundan sonra hamilelik dergileri, el kitapları ve kürtaj karşıtı fotoğraflarda yer alan her fetüs resminde rahim ve kadın bedeni yok olmuş, siyah uzay boşluğuna dönüşmüştür. Soemmering’e benzer şekilde çoğu resimde fetüslerin göbek bağları bile yer almamaktadır. Hubble teleskobuyla çekilen fotoğraflarda kullanılan doğurganlık metaforları ile fetüs fotoğraflarındaki uzay metaforları arasındaki alışveriş Meredith Micheals’ın dikkatini çeker. Fetal Galaxies (Fetal Galaksiler) isimli yazısında belirttiği gibi, Nilsson’ın 1990’daki blastosist fotoğrafının altyazısı “Tıpkı bir ay modülü gibi embriyonun ayakları yapıları da rahme inişini kolaylaştırır” gibi bir açıklama getirirken, Newsweek dergisinde Hubble teleskobundan alınan görüntüler Pillars of Creation (Yaratılış Sütunları) olarak adlandırılır. Eagle Nebulası’nın içinde bir yıldız kreşinin olduğundan ve burada yer alan ve kabuğundan çıkacak yıldız yumurtalarından bahsedilir (Micheals, 2000, s. 124-125. İtaliye vurgulamalar bana ait). Burada Micheals’ın dikkat çektiği nokta iki görsel teknolojinin de kullandıkları benzer elektrofotografi ve dijital tekniktir. Duden, Nilsson’ın ve Soemmering’in tekniklerini görüntüyü manipüle ederek hayalet-üreten teknikler olarak eleştirir. Nilsson’ın 1965’te yayınlanan fotoğrafları özel olarak üretilmiş bir geniş açı lensi ve cerrahi görüntüleme aletinin ucuna eklenen minik bir lamba (Life, 1965, s. 54, Micheals dan alıntı) ile elde edilmiştir. Duden (1993) Nilsson’ın 1965’teki fotoğraflarının bize teknolojiyle desteklenen gözün görebileceklerini sunduğunu, 1990’daki fotoğraflarının ise tamamen görsel bir performans olduğunu söyler. Life’ta sergilenen ve döllenmenin hemen ardındaki günlere ait olan nesnelere doğaları gereği görülemezler. Rahim müküsüne inmiş blastosistlerin yüzeyinde mor ışın dalga boyundan çok daha küçük özellikler gösterilir. Şeker molekülleri fotoğrafçı tarafından aydınlatılamaz. Işığı yansıtacak olan film tabakasında yer alan obje ışık yansıtamayacak ölçütedir. Duden, 1993,

p. 18. Micheals'dan alınmıştır. Fotoğrafa eşlik eden yazıyla “döllenme ânı” olarak görmemiz istenen şey esasında elektron destesi ve moleküllerin müdahalesiyle ortaya çıkan dijital ölçümler kolajıdır. Duden'e göre yaşam ya da daha doğrusu insan yaşamının başlangıcı olarak kabul edilmesi ve anlaşılması önerilen gamet, zigot ve embriyo, görünmezden önce dijital işlemlerle kodlanıp sonra da insan görsel işleme sisteminde tekrar kodlandığı sanal görsel bir kültür ürünü görünüşleridir. Micheals kullanılan tekniğin astronomide de benzer olduğunu (kızılötesi ışınları kaydedip onları görülebilir ışık dalgasına çevirerek görünmeyecek şeyleri görülür kılan teknikler olduğunu) öne sürerek, Duden'i birini kabul edip diğeri reddederek kendini ve feminizmi ontolojik problemlere açtığını öne sürer. Duden'i eleştirdiği ikinci nokta da şudur: Kadın bedenselliğini öne sürerek kadınlığı tekrar üreme ile eşleştiren ve cinsiyet ayrımını koruyan bir tutumu destekleyebileceğini söyler. Micheals'ın Duden hakkındaki eleştirisini haklı bulsam da bu iki feminist bilim kadının yazılarını fetüsün teknolojik inşası ve bu sırada kadının arka plandaki belirsiz evrene/uzay boşluğuna dönüşmesi, üreme ve astronomi görüntülemesindeki benzer teknolojilerin kullanılması ve aslında teknolojik arafazla elde edebildiğimiz bu görüntülerin bilimsel gerçek ve hayata dair gerçekler olduğuna inanmamızı sağlayan biyomedikal, genetik, aile değerleri, maneviyat içeren söylemleri ve tüm bunların, konumuz dâhilinde özellikle kadınların beden bütünlüğü, yaşam ve doğurganlık hakları üzerindeki etkilerini düşünmek açısından faydalı buluyorum. Blastosist örneğinde olduğu gibi ancak teknolojik kodlamalar ve manipülasyondan geçerek görebileceğimiz bir şeyin insan hayatı olarak kodlanması da bir yandan “doğallığı” savunurken, diğer yandan teknolojiyi kullanan dini muhafazakâr kürtaj karşıtı söylemlerde yaşam ve fetüs yaşamının başlangıcının (ve dolayısıyla kürtajın yasaklanma evresinin) durmadan daha da öne atılışını hatırlatıyor.

Üreme Teknolojileri ve Tekno-Fetüs

Fetüsün kadından bağımsız bir birey haline gelmesi, hamileliğin de bedensel bir deneyimden çıkıp teknoloji aracılığıyla yaşanan (teknolojiyle kodlanan) bir bedensel deneyim haline gelmesinde diğer bir aşama da ultrason teknolojisidir. Mitchell ve Georges (1997) 1990'larda Kanada ve Yunanistan'da ultrason kullanımını ve fetal söylemleri araştırırlar. Ultrason ritüeli bu iki yerde çok farklı şekillerde uygulansa da iki ülkenin kadınları da ultrasonu hamileliklerinin gerçek kanıtı olarak kabul ederler. Kadınlar için gerçekten hamile olduklarının ve (aslında çok az şeyi belirleyebilse de) her şeyin yolunda olduğunun göstergesi kendi bedensel bilgileri ve sezgileri değil, sağlık personeli tarafından yorumlanan bu görüntüdür. Bedensel bütünlüğü ihlal edilen kadının kendi bilgisi önemsizleştirilir, teknolojik bilgi üstün ve geçerli bilgi haline gelir. Kanadalı teknisyen, fetüsün hareketlerini hissettiğini söyleyen bir kadına ancak bir iki hafta sonrasında hareketleri hisset-

mesi gerektiğini söyler. Diğer kadınlar ise ekranda fetüsün hareketlerini görüp de kendilerinin hissetmemelerinin yarattığı kendi bedensel bilgilerine duydukları güvenin sorgulanmasından bahsederler.

Dumit ve Davis-Floyd (1998) “organik yaşam ile teknolojinin simbiyotik füzyonu” olarak tanımladıkları cyborg üzerine dört farklı yaklaşımdan bahsederler. Bunlardan cyborg’u doğal olanın mutilasyonu olarak gören bakış açısında doğalın/doğanın kendi haline bırakılmasının ona teknolojiyle müdahale etmekten daha iyi olduğu ve çok daha az risk yaratacağı savunulur. Çoğu teknolojik müdahalenin kötü sonuçlar ya da yan etkiler doğurduğu ve bunların da yine başka teknolojik müdahalelerle çözülmeye çalışıldığı hatırlatılır. Örneğin doğumun her fazına yayılan biyomedikal teknolojik müdahaleler (ör: kadının hareketlerini kısıtlayan ve yanlış alarm verebilen fetal monitorlar, ağrı kesiciler, doğumu zorlaştıran yatma pozisyonu, acıyı bir anda arttıran yapay sancı) kadınları güçsüz düşürerek, hareketlerini kısıtlayarak, ağrılarını birden arttırarak ve itme güçlerini azaltarak doğumu zorlaştırır. Bunun üzerine ise kadınlara başka bir teknoloji olan sezaryen önerilir ve onlar çocuklarının iyiliği için sezaryen olmaya zorlanabilirler. Ultrason da benzer bir şekilde işler. Teknolojiyle fetüs ve anne olarak ikiye ayrılmış olan kadının yine teknoloji sayesinde bebeğini görerek hamileliğini benimsemesi ve bebeğine bağlanması umulur.

Mitchell ve Georges Kanada’da riskli hamilelikler dışında ultrason teknisyenleri tarafından uygulanan ultrasonda cyborg fetüsü görmenin zor olduğunu, teknisyenlerin bu gri ekoları okumayı öğrendiklerini söylerler. Kendileri bebeği görmeyi öğrenmiş olan teknisyenler, diagnostik ölçümleri hızlıca yapıp her şeyin iyi olduğunu söyledikten sonra kadın ve partnerine bebeği “göstermeye” başlarlar. Hamileliği bedeninde olmasına rağmen gözleri ekrana sabitlenmiş olan kadın ve partneri teknisyeni dinlerler. Sevdikleri bir şeyi gören teknisyenlerin sesi değişir, gülümserler, ekrandaki ayakları gıdıklayıp ebeveynler için fetüsün sesini bile taklit edebilirler. Fetüsün hareketlerini yüzüyor veya oynuyor diye tanımlayan, ona çekingenlik ve utangaçlık gibi duygusal tonlar ve cinsiyet karakteristikleri yükleyen teknisyenler sayesinde fetüs daha da bireyselleşir, cinsiyetli, karakter özelliklerine sahip bir birey haline gelir. Gördüğüne fetüs diyen bir baba adayı bebek demeye teşvik edilir. Aynı bireyselleştirici söylem ABD’de yaygın hale gelen ultrason kartpostallarında da görülür. Burada da fetüs anneannesini selamlayan bir torun (dolayısıyla bir aile bireyi) ya da pembeye bürünmüş potansiyel bir kız çocuğudur.

Görsel 3: Bir ultrason kartı örneği: “Annesinin dudakları, babasının gözleri, dedesinin çenesi, ninesinin bir tanesi.” Burada fetüs aile bireyi haline gelmiş durumda.

Görsel 4: Ultrason kartı örneği 2: “Bir kızımız olacak!” müjdesini içeren (pembe) kartta bir kız çocukla ilişkilendirilen fetüs cinsiyet ve bireylik kazanmış durumda.

Mitchell ve Georges'un çalışmasında o zamanın Yunanistan'ında ise teknisyen değil de doktor tarafından ekran sadece kendine dönük olarak yapılan ultrason seanslarında daha çok diagnostik bilgi alınır ve verilir, fetüsün karakter özellikleri ve bireyliği oluşturulmaz, araştırmadaki kadınlar da fetüslerden kendi karakterleri olan otonom bireyler olarak bahsetmezler. Araştırmacılar bunu Ortodoks Yunan kültüründe bireyselliğin doğumla başlayıp zamanla toplumsallıkla gelişen bir şey olarak görülmesine bağlar.

Hamileliğin kadın ve fetüs olarak ikiye ayrılmasında teknolojinin rolünden bahsetsek de kültürel bağlamda baktığımızda bunun ırkçılık ve sınıf boyutunu görüyoruz. *Killing the Black Body* (Siyahi Bedeni Öldürmek) isimli kitabında Dorothy Roberts (1999), ABD'de Afro-Amerikan kadınların cinselliğinin ve doğurganlıklarının tarihini kölelikten başlayıp 1990'ların üreme teknolojilerine dek getirerek, kadın bedeni, cinselliği ve doğurganlığının kontrolünün sadece cinsiyetçi değil aynı zamanda ırkçı bir proje olduğunu gösterir ve kadınların doğurganlık hakları ve cinsel özgürlüklerini kazanmalarının ancak ırkçı beden kontrolünün anlaşılmasıyla gerçekleşebileceğini bize hatırlatır. Roberts, anne ile fetüs arasındaki ayrımı beyaz kadınlardan çok önce siyahi kadınların deneyimlediklerinden bahseder. Köle sahiplerinin birbirleriyle çatışan iki farklı amaçları vardı: Bir yandan kadın kölelerinin emeğini olabildiğince sömürürken öte yandan bu kadınların hamileliklerinde kendi gelecek kapitallerini oluşturan çocukların sağlıklı olarak dünyaya gelmesine çalışıyorlardı. Hamilelik ve çocuk bakımı tarlada ve köle sahibinin evinde yapılacak işlerden zaman çalıyordu; hamilelikte kadına çok iş yüklenmesi ise gelecek için güçlü bir iş gücü doğurmalarının önüne geçiyordu. Roberts bu çelişkinin ve köle sahiplerinin anne ile fetüsü olmayacak şekilde ayırmalarının en dramatik örneğinin hamile bir köle kadının kırbaçlanmasında görüldüğünü söyler. Hamile kadınlar kırbaçlanacakken toprağa karnını alacak büyüklükte bir çukur açılır, kadınlar buraya yüzüstü yatırılarak kırbaçlanırlar. Köle sahibi böylece anneye zarar verirken fetüsü koruduğunu düşünür, annenin duygusal-fiziksel durumunun fetüsü etkilemediğini varsayar. Roberts bunun ABD tarihinde anne ile fetüsün ayrıştırılarak birbiriyle çatıştırıldığı ilk örnek olduğunu söyler. Anne ile fetüsün ayrıştırılıp fetüsün bireyleşmesi ve kadın bedeninin sınırlarının yok olup beden bütünlüğünün gittikçe daha çok ihlal edilmesine yol açan başka bir üreme teknolojisi de taşıyıcı anneliktir. Burada da ırkçı ve sınıfçı cinsiyetçiliğin etkisini görebiliriz. Muhtemelen tarihte kadınlar arasında birçok kez, fazla dillendirilmeden yapılmış olmasına rağmen taşıyıcı anneliğin ticarileşmiş haliyle, yeni bir üreme teknolojisi ve etik bir problem olarak ortaya çıkışı ABD'de New Jersey eyaletinde 1986 yılında görülen *The Matter of Baby M* (M Bebeğin Davası) ile olur. Bu davada William Stern, kendi eşinden çocuk sahibi olamadığı için Şubat 1985'te Mary Beth Whitehead ile bir anlaşma imzalar. Bu anlaşmaya göre Mary Beth Whitehead, kendi yumurtası ile William Stern'ün sperminin döllenen-

mesinden oluşan hamileliği sürdürmeyi ve doğan çocuğu Stern'e (Stern ve eşine) vermeyi taahhüt eder. Mart 1986'da çocuk doğduğunda, ona bağlandığını söyleyen Whitehead çocuğu Stern'lere vermeyeceğini açıklar. Bunun üzerine William Stern, çocuğun vekâletini almak ve taşıyıcı annelik kontratının yürürlüğe konulması için Whitehead'e dava açar. New Jersey Yüksek Mahkemesi taşıyıcı annelik kontratını geçersiz saymasına rağmen çocuğun vekâletini "ona daha iyi bir hayat sağlayacaklarını" öne sürerek Stern'lere verir.

Kelly Oliver (1989) ve birçok feminist bu dava sonrası dünyada yaygın bir şekilde uygulanmaya başlayan taşıyıcı annelik teknolojisini liberal teorinin bir yansıması olarak kadın bedenini ve anneliği metalaştıran ve kadının emeğini dokuz ay ve günde yirmi dört saatlik bir hizmete tabi tuttuğu için eleştirirler. Burada dikkat çektikleri nokta, taşıyıcı annelik ve vekâletin, haklar ve sorumluluklar, doğal ebeveyn ve çocuğun iyiliği üzerinden tartışıldığı şekliyle sınıfçı ve cinsiyetçi varsayımları barındıran ama bunları göz ardı eden liberal hukuk anlayışında açılan davalarda taşıyıcı anneler her zaman kaybedeceklerdir. Çünkü bu iki eşit taraf arasında imzalanan bir anlaşma değildir. Taşıyıcı anneler çoğunlukla bebeği alacak taraftan daha fakir ve emeklerinin farklı şekillerde sömürüleceği diğer işler arasında bunu seçmiş kadınlardır. Dolayısıyla davalar için avukat tutmaları ve vekalet davalarında çocuğa iyi bir gelecek sağlayacaklarına hâkimleri inandırmaları daha güçtür. Oliver bu tür bir sömürünün ayrıca diğer emek sömürülerinden farklı olarak kadının hayatının on ayını ve gününün yirmi dört saatini kontrat altına alan, kadının kendi bedenini tehlikeye attığı bir anlaşma olduğunu ve bu haliyle Marksist anlayışta kadını tam anlamıyla kendi emeği ve bedeninden yabancılaştıran, kadın bedenini metalaştıran bir uygulama olduğunu öne sürer. Taşıyıcı annelik için aracı olan kliniklerin kataloglarında taşıyıcı annelerinin boyu, saç rengi, ırkı gibi şeyler yer alır. Mary Whitehead'in imzaladığı anlaşmada doğacak bebeğin vekâletini William Stern'e verirse 10,000 dolar ama ölü bir bebek doğursa sadece 1,000 dolar alacağı yazılıydı (Roberts, 2000).

Ticari taşıyıcı anneliğin 2002 yılında yasallaştığı Hindistan'da, ülkenin en fakir eyaletlerinden biri olan Gujarat eyaletinde, kadın doğum uzmanı Dr. Nayna Patel'in açıp yürüttüğü Kaival Hospital Pvt Ltd & Akansha Infertility and IVF Clinic'te işe aldığı Hintli kadınlar, dünyanın dört bir yanından gelen heteroseksüel ve eşcinsel çiftler için çocuklar taşırlar. Dr. Nayna Patel ülkesinde taşıyıcı anne bulabilecek zenginlikte olan birçok Amerikalının kliniğini tercih etme sebeplerinin burada "alkol, sigara ve uyuşturucu kullanmayan kadınlar bulabilmeleri" olduğunu söyler (Gentleman, 2008). Hamile kadınlar kliniğinin ilişigindeki bir binada kalırlar; böylece hamilelikleri boyunca beslenmeleri ve aktiviteleri kontrol altında tutulmuş olur (Kirkova, 2013). Kadınların sigara, alkol ve uyuşturucudan uzak durmaları ve kontrol altında tutulmalarının yanı sıra çiftlerin bu kliniği ter-

cih etmelerinin başka bir sebebi de buraya verecekleri 28,000 doların ABD'de ödeyecekleri ücretin üçte biri kadar olmasıdır (Gentleman, 2008). Bu miktardan kadınlara ödenen ücret ise 8 bin dolar civarındadır (Kirkova, 2013). Taşıyıcı annelik Hindistan'da yıllık bir milyar dolar getirisi olan bir endüstri haline gelmiştir (Kirkova, 2013). Hindistan Başbakanı Narendra Modi'ye göre bu endüstrinin yüzde 40'ı (bu fakir eyalet olan) Gujarat'tan sağlanmaktadır (Ajay, 2014).

Roberts (1999), Oliver gibi feministlerin taşıyıcı annelik eleştirilerinde kadın bedeninin, doğurganlığın ve doğacak çocuğun metalaştırmasını ele alırken ırkçılığın etkisini göz ardı ettiklerini öne sürer. Taşıyıcı annelikte insanı en çok rahatsız eden ve ahlakdışı gelen ana nokta olan insanların (bu durumda kadınların) metalaşmasının Amerikan kölelik sistemini de andırıldığını hatırlatır, kölelik ve taşıyıcı annelik arasında benzerlikleri işleyen feministler ve hukukçu teorisyenlerden örnekler verir (Allen, 1990; Boone, 1992; Radin, 1987). Roberts, insanların metalaşmasının en mükemmel örneğinin kölelerin açık arttırmayla en yüksek fiyat verene satılması olduğunu söyler. Köleler hukuken bir mülkün tüm özelliklerini barındırırlar, aynen bir mülk gibi başkasına transfer edilebilir, atanabilir, miras bırakılabilir veya borca karşı teminat olarak verilebilirlerdi. Bu sistemde köle kadınlar da taşıyıcı anne muamelesi görürlerdi. Kendilerinin ve çocuklarının sahibi olan köle sahiplerine doğurdukları çocuklar üzerinde hiçbir hakları yoktu.

Taşıyıcı annelikte ırkçılığın etkisine (ırkçılık ve metalaşma arasındaki ilişkinin etkisine) baktığımızda bu uygulamanın sadece rahmin metalaşmasına değil, genetik bağın da metalaşmasına yol açtığını görürüz. Roberts'ın bu konuda verdiği örneklerden ikisi şöyledir: İlkinde IVF (In Vitro Fertilizasyon ya da Tüp Bebek) tedavisinde kocasının spermi yerine yanlışlıkla siyahi bir adamın spermi ile döllenenek siyahi bir çocuk doğuran bir kadının (kendisi biyolojik annesi olmasına rağmen) kızının baş edeceği ırkçılığın hasarı için IVF kliniğine tazminat davası açmasından bahseder. Başka bir örnekte ise siyahi bir kadının Filipinli bir kadın ve beyaz eşi için taşıdığı çocuğun vekâlet davasındaki savunmanın ırk/çılık ve genetik bağ üzerinden kurulmasından bahseder. Hâkime göre taşıyıcı annelik kontratı yapan çiftin kendi genlerinden bir bebek özlemiyle yanıp tutuşmaları ve taşıyıcı anne olan siyahi kadının ise fetüsle genetik bağı olmaması siyahi kadının çocuk üzerinde herhangi bir hakkı olmaması gerektiğini gösterir. Roberts bu örneklerle feministlerin taşıyıcı annelikteki kadına tazmin edilebilir meta (metalaşmayı sadece cinsiyetçi ve sınıfsal açıdan gören) bakış açısını eleştirir ve siyahi bir kadının, siyahi insanların yumurta ve spermlerinin ve doğan siyahi çocukların beyazlar ile değiştirilemez olduğunu hatırlatır. Bunu Hindistan'ın en yoksul eyaletlerinden birinde beyaz olmayan kadınların taşıyıcı annelik yapmasında da görebiliyoruz.

Mary Whitehead'de olduğu gibi ilk zamanlarda taşıyıcı annenin yumurtası kul-

lanıldığında, dava açılması halinde kadının genetik bağının durumu riskli hale getirdiği iddiasıyla taşıyıcı annelik, sonradan geleneksel taşıyıcı annelik ve gebelik taşıyıcı anneliği olarak ikiye ayrılır. Birçok klinik, çiftlere yumurtanın ya kendilerinden olmasını ya da taşıyıcı anneden başka bir kadından alınmasını, taşıyıcı annenin ise sadece gebelik taşıyıcılığı yapmasını önerir. Bu tür taşıyıcı annelik kadın ile fetüs arasındaki bağı gebelik ve genetik bağ olarak ikiye ayırır; ve kadını tamamen “kiralananmış bir rahme”, bir “kuluçka makinesi”ne çevirir.

Fetal Cerrahi ve Henüz Doğmamış Hastalar

Fetüsün bireyleşmesinde etkin olan teknolojilerden burada son olarak fetal cerrahiden bahsetmek istiyorum. Kaliforniya’da UCSF’de (Kaliforniya Üniversitesi San Francisco Kampüsü’nde) Micheal Harrison ve ekibi, daha önce 1960’larda Yeni Zelanda ve Porto Riko’da uygulanan fetüs tedavi tekniklerini geliştirerek 1981’de dünyanın ilk başarılı “açık” fetal ameliyatını gerçekleştirirler. Bebek doğumdan kısa bir süre sonra ölse de bu gelişme dünya üzerinde değişik hastanelerde fetal cerrahi merkezlerinin açılmasına ve bu pahalı ve çok riskli operasyonun uygulanmasına yol açar. Ancak belirli hastalık ve genetik problemleri çok da yüksek olmayan bir başarı seviyesinde giderebilen bu tıbbi uygulama, anne-fetüs ayrımını ve çatışmasını derinleştirir. Philadelphia Çocuk Hastanesi’nin fetal cerrahi sayfasındaki videoda konuşan doktorlar, daha önce ultrason ile sadece uzaktan görebildikleri ve annenin karnının erişimi önlediği fetüse nihayet direkt olarak ulaşabildiklerinden bahsederler (<http://www.chop.edu/centers-programs/center-fetal-diagnosis-and-treatment#.V5JIaq7Rpv->, Vurgu bana ait).

Fetal cerrahiye kamusal alanda meşhur eden ilk fotoğrafta bıçakla açılmış bir rahimden çıkan minik bir elin doktorun parmağını kavramasını görüyoruz. Burada bu ciddi ameliyattan geçen ve fetüsün yaşamak için bağımlı olduğu hamile kadının yok olması, bize unutturulmuş, yerine (aslında refleksif bir hareketle doktorun elini kavrayan) fetüs ve erkek cerrah bu ulvi bilim mucizesinin ana özneleri olarak bize sunulmuştur. Tıpkı Leonardo da Vinci’nin Sistine Şapel’inde yer alan Adem’in Yaratılışı tablosundaki gibi Tanrı ve Adem birbirlerine uzanırlar, Havva ise olan biteni Tanrı’nın omzunun ardından izler. USA Today gazetesinde “Hand of Hope” (“Umudun Eli”) ismiyle yayınlanan fotoğraf Vanderbilt Üniversite Hastanesi Tıp Merkezi’nde Dr. Joseph Bruner’in Julie Armas’ı, hamile olduğu yirmi bir haftalık fetüsünün spina bifida problemini çözmek üzere gerçekleştirdiği ameliyatta çekilmiş. Dr. Bruner’in de fetüsün bilinçli olarak uzandığını reddetmesine rağmen, fotoğraf özellikle de kürtaj karşıtı eylemciler tarafından fetüsün hayata uzanması olarak yorumlanarak yayılmış.

Görsel 5: Dr. Joseph Bruner’in eli ve Julie Armas’ın hamile olduğu Samuel Armas’ın elinin buluşması. Fotoğraf, ameliyatta bulunup bu kareyi yakalayan

fotoğrafçı Micheal Clancy'nin web sitesinden alınmıştır. <http://michaelclancy.com/> . Micheal Clancy web sitesinde “Fotoğrafi, Yaşamın Kutsallığı’ nı korumak için kullanmak isterseniz serbestçe ödünç alabilirsiniz, kâr amaçlı olmadığı sürece serbestlikle kullanabiliriz” diyor. Benzer bir fotoğrafı Vanderbilt Üniversitesi’ in sayfasında ve üniversite dergisinde “Dr. Bruner fetüsün boyutunu (küçüklüğünü) göstermek için kendi işaret parmağını fetüsün eli ile karşılaştırıyor” alt yazısıyla vererek durumu Yaşam hakkı/yaşam çabası gibi kürtaj-karşıtı bağlamdan uzaklaştırmışlar. <http://news.vanderbilt.edu/2011/02/vanderbilt-pioneered-fetal-surgery-procedure-yields-positive-results/>

Monica Casper (1998), fetüsün, fetal cerrahi sayesinde doğmamış hasta olarak tekno-kültürel inşasını - ve bu inşada hamile kadınların ve tıbbi personelin aktif rollerini - çok boyutlu etnografik araştırma ile gözler önüne serer. Casper, 1930’da fetüste sifilisi önlemek için hamile kadınlara verilen ilaçlarla başlayıp, vitamin takviyeleri, fetal kan ölçümleri, malformasyona uğramış fetal organlarda biriken sıvının çekilmesi, fetoskopi ve embroskopi gibi tekniklerle devam eden uygulamaların her birinin, esas hasta olarak kabul edilenin hamile kadından fetüse geçişinde etkin aşamalar olduğunu belirtir. Fetal cerrahi uygulamasına maruz kalan kadınlar ve eşleri, cerrahi ünitesinde çalışan doktorlar ve hemşirelerle mülakatlar ve tarihi ve güncel doküman analizi içeren çalışmasında Casper, doktor ve hemşirelerin, söylemlerinde bu ciddi ameliyatı göğüslemeyi kabul eden kadınları bir yandan kahraman ve fedakar anneler olarak nitelendirirken, diğer yandan da fetüse odaklanıp, gittikçe fetüsü hastaları kabul etmelerinden dolayı kadınlara, bir cerrahın deyimiyle “bulabileceğiniz en iyi kalp-ciğer makinesi” yani rahim ortamı ya da kuvöz olarak görmelerinden bahseder.

Fetüsün ameliyatı kadının karnının ve rahminin açılması, amniyotik suyun boşaltılması, fetüsün ameliyat edilip geri konulması demektir. Kadınlar birden fazla ameliyattan geçebilir, erken doğuma girebilirler, anestezi ve ameliyatların tüm risklerine maruzdurlar. Burada Casper’ın da belirttiği gibi, tıp etiği açısından değişik bir çelişki de ortaya çıkar: Kendisinde hiçbir rahatsızlık olmayan kadınlar müdahalelerin ana objesi iken, fetüs esas hasta olarak kabul edilir ve hipokratik yeminin öncelikle zarar verme (primum, non nocere) ilkesi kendisi rahatsız olmayan kadınlar riske atılarak ihlal edilmiş olunur. Ehrenreich ve English’in (1978) deyimiyle fetal cerrahi kadınların iyiliğini gözeten tıp değildir. Casper, ana öznenin fetüs haline gelmesinde kadınların da pasif kalmayıp, aktif olarak bu inşaya katılımlarını gösterirken, tıbbi söylemin yarattığı bu anne-fetüs ayrışmasının kadınlarda yarattığı kafa karışıklığını da gözler önüne serer. Mülakat ettiği kadınlardan birisi “fetal cerrahi ve onun (fetüsünün) ameliyatı üzerine o kadar çok yoğunlaşmışım ki çok ciddi bir ameliyattan geçecek kişinin ben olduğumu idrak etmemiştim” der (Casper, 1989, s. 174).

Casper, fetal cerrahinin üreme sağlığı teknolojileri, doğurganlık politikaları, kürtaj tartışmaları ve engellilik tartışmalarının tam ortasında durduğunu söyler. Fetüsün tıp tarafından “henüz doğmamış hasta” olarak kabul görüp, kadınların fetüsleri taşıyan rahimlere dönüşmesi, fetüsü (henüz) doğmamış çocuk, hakları kürtajla ihlal edilen birey olarak tanımlayan kürtaj karşıtı hareketler ve söylemlere destek sağlama potansiyeline sahiptir. Bu potansiyel Casper’ın araştırmasında yer alan cerrahların da gözünden kaçmaz; onlar yaptıklarının kürtaj karşıtı hareket tarafından suistimal edilmesini istemediklerini söylerler. Bununla birlikte, üzerinde bu kadar emek gösterdikleri fetüsün teknik olarak yine de kadın tarafından aldırılabileceğinden duydukları rahatsızlığı da dillendirirler.

Casper, fetal cerrahinin tıp etiğinde yarattığı çelişkinin yanı sıra, kürtaj karşıtı yeni-muhafazakâr ortamda yarattığı hukuki (ve hukuk etiği?) problemleri de sorgular. Etik ve hukuki söylemlerde fetüsün iyiliğini ve çıkarını koruyan doktrinler öne çıkmaya başlar (Casper’dan alınarak: AAP Committee on Bioethics [Amerikan Pediatri Derneği Biyoetik Komitesi], 1990; ACOG Committee on Bioethics [Amerikan Obstetrisyen ve Jinekologlar Koleji Etik Komitesi], 1990; Knopoff, 1991; Macklin, 1990; Purdy, 1990). Bu yaklaşımlarda hamile kadının davranışları ve istekleri fetüsün ihtiyaçları, çıkarları ve hakları ile çatışır kabul edilir. Casper, bu durumda, doktor tavsiyesine rağmen fetal cerrahiye reddeden kadınlara ne olacağını sorar. Hamile kadınlar ameliyat olmadıkları zaman, sonrasında ölen fetüsten sorumlu tutulabilir mi? ABD’de hâkim kararı ile sezaryene zorlanan kadınlar gibi, bu kadınlar da fetal cerrahiden geçmeye zorlanabilirler mi?

ACOG - Amerikan Obstetrisyen ve Jinekologlar Koleji Etik Komitesi, Haziran 2016 “Hamilelik Sırasında Medikal Tavsiyenin Reddi” isimli Komite Görüş Raporu’nda (Committee Opinion Report) (Sayı 664) bazı kadın doğum uzmanları, hastane personeli ve hukuk ekiplerinin, en çok görülen haliyle sezaryen doğum ve kan nakli vakalarında, mahkemeleri kullanarak kadınları tedaviye zorlamış olsalar da, mahkeme kararıyla zorlanan bu tür tedavilerin güç ilişkilerinin suistimali olduğunu, kişisel haklar ve hasta otonomisi ihlalleri içerdiğini ve beden bütünlüğü, cinsiyet eşitliği ve sosyoekonomik eşitliğe aykırılık gösterdiğini belirtirler. ACOG olarak kendilerinin, mahkemelerin kullanımı da dâhil, hamile kadınların istemedikleri tedaviye zorunlu koşullarına karşı olduklarını söylerler. Meslek etiği ilkelerinin de kadın doğum uzmanlarının mahkeme kararına uymama hakkını desteklediğini söylerken yine de bu uzmanların ret vermesinin doğuracağı potansiyel hukuki ve mesleki sonuçlarını göz önüne almalarını önerirler. ACOG, tıbbi kurumları mahkeme kararlarını uygulamamaya ve uygulamayı reddeden kadın doğum uzmanlarına işlem yapmamaya teşvik eder.

Fetüs Bireyliğini Pekiştiren Kürtaj Karşıtı Yasalar

ACOG'un bu önemli vurgusuna rağmen, Casper korkularında – ABD bazında – haklı çıkar. Kürtaj hakkına saldırılar ABD'de kürtajın 1973'te yasallaşmasının hemen ardından başlar. 1977'de geçen ve gebeliğin sonlandırılmasını kamu kapsamından çıkartan Hyde Amendment ile yoksul (ve çoğu beyaz olmayan yoksul) kadınların hakkı olmaktan çıkan kürtaja daha sonra zorunlu yirmi dört saat bekleme yasaları, 18 yaş altı genç kızlara ancak ebeveyn veya mahkeme kararı ile kürtaj olabileceklerini söyleyen yasaları, ABD'de gebelik sonlandırmalarının çoğunun yapıldığı kliniklere getirilen kısıtlamalarla devam eder. 1990'larda ise bu kısıtlamalara fetüsün bireyliği üzerine kurgulanan yasalar eklenir (Joffe, 2011).

Paltrow ve Flavin (2013), ABD'de kürtajın yasallaştığı tarih olan 1973'ten başlayarak 1973 ile 2005 arasındaki yıllarda polis ve mahkeme raporları da dahil olmak üzere kamuya açık raporlar ve medya haberlerini inceleyerek ABD'deki hamile kadınların tutuklanmaları, hapse atılmaları ve istem dışı tıbbi müdahalelere (sezaryen, uyuşturucu rehabilitasyon tedavisi gibi) zorlanma oranlarını ve şartlarını araştırırlar. Muhtemelen tüm vakalara ulaşamadıklarını ve vakaların daha da çok olabileceğini söyleyen araştırmacılar, bu zaman dilimi içinde kırk dört eyalet ve Washington DC'de toplam dört yüz on üç hamile kadının özgürlüklerinin kısıtlandığını bulurlar. Roberts'ın bize hatırlattığı gibi bu cinsiyetçilikte ırkçılık ve sınıf yine ciddi bir rol oynar Bu kadınların çoğu yoksuldur; "ırk"ının belirtilmiş olduğu üç yüz almış sekiz kadının yüzde 59'u beyaz olmayan kadınlardır: Afro-Amerikan, Latin-Amerikan, Kızılderili ve Asya/Pasifik Adaları mensubu. Vakaların yüzde 84'ünde kadının hamileliği sırasında uyuşturucu kullandığı iddia edilir. Diğerleri ise doktorlarının gerekli gördüğü sezaryeni reddetme veya kendi kendine çocuk düşürme gibi nedenlerdir.

South Carolina eyaletinde Regina McKnight adında 21 yaşında Afro-Amerikan kadının bebeği ölü doğar. Daha sonra bu ölümün bir enfeksiyon sonucu olduğu anlaşılrsa da McKnight tutuklanır ve çocuk istismarı sonucu cinayetten yargılanır. Bebeğin ölmesinin McKnight'ın kokain kullanımı olduğu öne sürülerek on iki yıl hapse mahkûm edilir. Daha sonra South Carolina Yüksek Mahkemesi, araştırmalara göre kokainin hamile kadınlarda fetüse etkisinin nikotin kullanımı, kötü beslenme, gebelik takibi hizmetlerinden yoksunluk gibi şehirdeki yoksul kadınlara ait diğer tüm faktörlerden farklı olmadığını belirterek bu kararı geri çevirse de, tekrar mahkemelik olup daha ağır bir ceza almaktan korkan McKnight adam öldürme suçunu kabul eder ve suçsuz olmasına rağmen sekiz yıl kaldığı hapisten çıkar. Bunun yanı sıra hamileliği sırasında kendi rızasıyla bağımlılık tedavisi almak için Wisconsin eyaletinde Waukesha Memorial Hastanesi'ne giden Rachael Lowe, eyaletin "Kokain Bağımlısı Anneler" yasasını kullanan hastane personeli tarafından eyalet otoritelerine bildirilir. Lowe, eşi ve iki yaşındaki oğlu ile yaşa-

dığı evinden alınıp zorla St. Luke Hastanesi'nin psikiyatri ünitesine yerleştirilir. Burada gebelik takibi hizmeti alamaz ve kendisine arasında Xanax da olan birçok ilaç verilir. Paltrow ve Flavin, kadınların zorunlu olarak sezaryene tabi tutulmalarına örnek olarak ise Florida eyaletinden Laura Pemberton vakasını verirler. Doktorları sezaryen sonrası vajinal doğum deneyerek doğmamış çocuğunun hayatını riske attığını öne sürerek Pemberton'ın sezaryene tabi tutulması için mahkeme kararı çıkarttırırlar. Şerif, evinde doğumu başlamış olan Pemberton'ı gözaltına alıp ayaklarını bağlayarak zorla hastaneye götürür. Orada kurulan acil duruşmada eyalet adına konuşan avukatlar, eyaletin fetüsü koruma yükümlülüğü üzerine savunma yaparlar. Kendilerine yasal danışmanlık sağlanmayan Pemberton'lar ise bir yandan Laura Pemberton ameliyata hazırlanırken kendi düşüncelerini belirtirler. Hâkim ameliyat öngörür. Daha sonra medeni haklarının ihlal edildiği için dava açan Laura Pemberton'a, federal bölge mahkemesi, Anayasanın 1., 4. ve 14. maddeleri uyarınca devletin fetüsün hayatını koruma yükümlülüğünün Pemberton'ın haklarından daha önemli olduğunu öne sürer. Bunların hepsinden sonra vajinal doğumla üç çocuk daha doğuran Pemberton, mahkeme kararının ve gördüğü hak ihlallerinin dayanağı olan, (her durumda) sezaryen ardından vajinal doğumun fetüse zarar vereceği tıbbi görüşünün doğru olmadığını göstermiş olur.

Paltrow ve Flavin, kadınların tutuklanmaları ve zorla tıbbi müdahaleye tabi tutulmalarının yasal dayanaklarını merak ederler. Temyiz mahkemelerinin, yürürlükteki çocukları koruma amaçlı ceza kanunlarının ve medeni kanunun farklı şekillerde kullanılmasını reddettiğini gözlemler ve bu hak ihlallerinin ana dayanaklarının fetüsün bireyliğini savunan yasa ve yönetmelikler olduğunu bulurlar. Savcılar, hâkimler ve hastane personeli eylemlerinin dayanağı olarak fetüsü kadından bağımsız ve kendi başına haklara sahip bir birey olarak gören fetisid yasalarını, eyaletlerinin fetisid yasalarıyla aynı söylemi paylaşan kürtaj-karşıtı yasaları ve Roe v. Wade yasasında yer alan fetüsün yaşayabilirliği (viability) tanımını fetüsün bireyliği olarak kabul eden çarpıtılmış Roe v Wade yorumlarını öne sürerler.

Paltrow ve Flavin, ABD'de otuz sekiz eyalet ve federal hükümet tarafından fetisid veya doğmamış şiddet kurbanları başlıklı yasaların kabul edildiğinden veya eyaletlerin mevcut cinayet yasalarını doğmamışları da kapsayacak şekilde değiştirdiklerinden bahseder. Bu tür yasalarda, zigot ile fetüs arasındaki her şey kadından bağımsız haklara sahip şiddet maruzu olarak tanımlanır ve rahimdeki çocuğa verilecek zarar suç kabul edilir. Kaliforniya, Georgia, Tennessee, South Carolina ve Utah'ta bebekleri ölü doğan veya doğumdan hemen sonra ölen kadınlar fetisid yasalarıyla dava edilmiştir. Örneğin Utah'ta Melissa Rowland, ikizlerinin birinin ölü doğmasından sonra bu olay kendisine iki hafta önce önerilen sezaryeni reddetmesine bağlanarak, Utah fetisid yasaları bağlamında tutuklanır ve yargılanır.

Fetüs bireyliğini pekiştiren ve hamile kadınları istenmeyen müdahalelere maruz

birakan veya onlardan istedikleri kürtajın alınmasını sağlayan diğer yasalar da fetüsün acı hissettiğini öne sürerek kürtajın sınırlandırıldığı yasalar (ör: “Acı Hisse-den Doğmamış Çocuğu Koruma Yasası” -SB 209, Georgia) hamileliğin geç saf-halarında uygulanan bir kürtaj metodunu Kısmi Doğum ve dolayısıyla cinayet olarak tanımlayarak yasaklayan “Kısmi Doğum Kürtajı Yasağı” yasaları (on dokuz eyalette mevcut), anneden bağımsız yaşayabileceği gelişmişlikte olduğu iddiası hamileliğin bir döneminden sonra kürtajı yasaklayan yasalar (kırk üç eyalette mevcut) ve kürtaj olacak kadınların ultrasondan geçmelerini zorunlu tutan yasa-lardır (“An Overview of Abortion Laws”, 1 Temmuz 2016, Allen Guttmacher Inti-tute; ve “Requirements for Ultrasound”, 1 Temmuz 2016, Allen Guttmacher Insti-tute). ABD’de yirmi beş eyalette kürtaj hizmeti sırasında ultrason kullanımı yasal düzenlemeye tabidir. Üç eyalette sağlık personeli kürtaj olmaya gelen kadınlara fetüsün ultrason görüntülerini göstermeye ve anlatmaya zorunlu kılınıyor, diğer yirmi iki eyalette ise sağlık personelinin kadınlara ultrason görüntüsünü izlemeyi önermeleri şart koşuluyor. Ultrason görüntüsünün ve fetal gelişimin tanımlan-masının zorunlu tutulduğu üç eyaletten Louisiana’da kadınlar ekrana bakmaya-bilir, Texas ve Virginia’da ise tanımı dinlemeyi reddedebilir. Kadınların sadece ultrason görüntüsünü izlemelerinin önerildiği eyaletlerden Ohio’da ise sağlık per-sonelinin, hamileliklerinin ilk üç ayında olan kadınlarda fetüsün kalp atışını bul-maları şart koşuluyor ve bu da sadece ultrason ile gerçekleştirilecek bir istek.

Feminist Etik

Bu makalede ilk olarak görsel teknoloji yardımıyla kadın bedeninin dışında ve ondan bağımsızmışçasına var edilen fetüs ya da teknofetüsün, daha sonra ult-rason ve taşıyıcı annelik gibi üreme teknolojileri ve fetal cerrahi gibi üreme ve doğurganlıkla ilintili tıbbi teknolojiler sayesinde cinsiyeti, ırkı, karakteri, kendi doktoru olan bir birey haline gelişini, fetüs bireyleşirken kadınların ise beden bü-tünlüklerinin bu görsel teknolojiler ve üreme teknolojileri tarafından ihlal edi-lip onların fetüs için rahim ortamlarına dönüşmelerinin kısa tarihini işledim. En keskin örneğinin ABD’de görüldüğü üzere, kürtaj karşıtı yasaların da bu bireyliği pekiştirmesiyle – yaşamı korumak adına – kadınlara uygulanan şiddeti görülür hale getirmeye çalıştım.

Bunlardan Ne Gibi Sonuçlar Çıkartabiliriz?

Ultrason teknolojisini işlerken Dumit ve Davis-Floyd’un (1998) “organik yaşam ve teknolojinin simbiyotik füzyonu” olarak tanımladıkları cyborg kavramından bahsetmiştim. Bu füzyonun, en klasik örneği Arnold Schwatzeneger’in canlan-dırdığı Terminatör’de olduğu gibi insan ile makine/teknolojinin direkt birleşimi, füzyonun insan bedeninde vücut bulmasıdır. Fakat Dumit ve Davis-Floyd ve diğer araştırmacılara göre cyborg, yaşamlarımızın gittikçe teknolojiye (ve hayatımıza

ve bedene daha çok nüfuz eden teknolojilere) bağımlı hale gelmesini ve bunun sonucu olarak teknolojiyle iç içe yaşamımız sırasında vücuten ve sosyal olarak dönüştüğümüz varlığa işaret eder. Dumit ve Davis-Floyd, feminist antropolog ve feminist kültürel çalışmacıların üreme teknolojilerini ele alarak cyborg literatürüne ve cyborg'un kadınlar üzerinde etkisini araştırmaya katkıda bulduklarını söylerler. Burada işlediğim kısa tarih de bu literatürler içinde anlaşılmalıdır: Fetüsün tekno-fetüs haline gelişinin, fetüsün ve fetüsü taşıyan hamile kadının cyborglaşmasının bir tarihidir. Tekno-fetüs, başından itibaren bir teknoloji ürünüdür. Görsel teknoloji ve üreme teknolojileriyle çıplak gözle görülemeyecek bir şey görünür kılınırken, aynı zamanda fetüs hiç olmadığı bir şekilde, kadın bedeninden bağımsız yaşıyormuş veya yaşabilecekmış gibi tasvir edilerek olduğundan farklı bir varlık haline getirilir ve bu oluşum Duden'in de belirttiği gibi hamileliğe, anneliğe bakışı ve bunların deneyimini tamamen değiştirir. Cyborg ve teknolojiye bağımlılığımız noktasında kadınlar Duden'in de dediği gibi artık bedensel deneyimlerinden çok teknolojiye güvenirlir. İlk etapta idrar ve kan testleriyle keşfedilen hamilelik ilk ultrason görüntüsüyle kendilerine ve ailelerine kanıtlanmış olur. Fetüsü yaratıp kadından ayıran teknoloji, yine başka bir teknoloji aracılığıyla ikiliyi bağlamayı amaçlar. Burada aynı teknolojinin (ultrason), Mitchell ve Georges'un (1997) araştırmalarında gösterdikleri gibi bir yandan kadına hamileliğin iyi gittiğine dair bir nebze rahatlatma sağlamak için kullanılırken, öte yandan kürtaj karşıtı uygulamalarda ise fetüsü göstererek, gelişimini anlatarak, kalp atışını dinleterek veya kadına tıbbi tecavüz sayılabilecek vajinal ultrason yaparak kadını istem dışı hamileliği devam etmeye zorlanmak için kullanıldığını gözlemliyoruz. Uygulayanların amaçları farklı olsa da sonuç olarak teknoloji kullanımı ile doğru/muteber anneliğin düzenlenmesini görüyoruz.

Ultrasonun yanı sıra, taşıyıcı annelik ve fetal cerrahi örneklerinde de gördüğümüz gibi önemli başka bir nokta da kadınların cyborglaşmadaki aktif rolleri: Kadınlar teknolojiyle yaratılan kadın-fetüs ayrımını benimsiyor ve kendilerini rahim ortamları şeklinde görebiliyorlar. Bir üçüncü nokta da kadınların yanı sıra doktorlar ve diğer sağlık personelinin de (hemşireler, ultrason teknisyenleri vs.), bu ayrımında ve kadınların beden bütünlüğünün ihlallerinde oynadıkları aktif rolün görünür hale getirilmesinin önemi. Hamile kadının yerine fetüsün "henüz doğmamış hasta" adı altında yasal, etik ve tıbbi açıdan absürt/abes bir kategori olarak hasta haline gelmesinde doktorların rolünü ve ayrıca ultrason teknisyenlerinin yeni öğrendikleri bir şeyi kadın ve eşi için yorumlayarak kadının ve eşinin hamileliğe olan bağlılıklarını arttırmaya çabaladıklarını görüyoruz. Kürtaj karşıtı yasalarda tıbbi gereklilikten tamamen yoksun ultrason uygulamalarının tıp tarafından sorgulanmayışını gözlemliyoruz. Ve Paltrow ve Flavin'in (2013) de bulduğu gibi uyuşturucu kullanan hamile kadınların tedavi yerine tutuklanmalarında veya istemedikleri halde sezaryen ameliyatına zorlanmalarına yol açan uygulamalarda

sağlık personelinin hasta gizliliğini hiçe sayan ve şiddet içeren tavırlarına tanık oluyoruz.

Paltrow ve Flavin, araştırmalarında yer alan dört yüz on üç vakadan sadece iki yüz yetmiş altısında (yani toplam vakaların üçte ikisinde) kadınların polis, savcı veya mahkemeye nasıl şikayet edildiklerinin izini bulabiliyorlar. Yüz on iki vakada (yani şikayet kaynağı bilinen vakaların yüzde 40.5'inde) kadınların tutuklanmaları, gözaltına alınmaları veya zorunlu tıbbi müdahaleden geçmelerine yol açan bilgi doktorlar, hemşireler, ebeler, hastane sosyal hizmet görevlileri, hastane yöneticileri ve rehabilitasyon danışmanları tarafından sağlanmış olduğunu görüyorlar. En az kırk yedi vakada sağlık personeli ve hastanede çalışan sosyal hizmet görevlilerinin, hamile kadınlar hakkında gizlilikle korunan bilgileri çocuk esirgeme veya sosyal hizmet otoritelerine (onların da polise) bildirdiklerini buluyorlar. Bu gizlilik ihlallerinde beyaz olmayan kadınlar hakkındaki bilgilerin beyaz hamile kadınlara oranla daha sık paylaşıldığını da ekliyorlar.

Sonia Correa ve Rosalind Petchesky, 1994'te Birleşmiş Milletler tarafından Kahire'de düzenlenen Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı için hazırladıkları bir makalede üreme ve cinsel haklara feminist etik bakış açısı geliştirmek üzere çalışırlar. Feminist etik bakış açısını dört ilke üzerine kurgularlar: (1) kadının beden bütünlüğünün korunması (kadının bedenine duyulacak saygı ve kadının suistimal ve şiddete, istenmeyen gebelik ve zorunlu cinsel ilişkiye maruz kalmaması), (2) kendi başına fert/şahıs olarak tanınma hakkı (kadının üreme ve cinsellik üzerine kendi başına karar alabilme ve bu kararlarına saygı gösterilmesi hakkı), (3) tüm sağlık hizmetleri ve sosyal kaynaklara eşit erişim hakkı ve (4) gelenek adına değil de kadınların kendilerinin özgür bir şekilde seçtikleri tüm grup ve kültürel çeşitliliklere saygı gösterilmesidir. Bunları sıralarken hakların soyut kalmayıp hayata geçebilmeleri için gerekli şartların da karşılanması gerektiğini belirtiyorlar (Burada eğitim, ekonomik bağımsızlık gibi kadınların doğurganlık ve cinsellik alanlarında kısıtlanmalarına yol açan bir sürü sosyal ekonomik ve kültürel şartlar yer alabilir). Correa ve Petchesky aynı zamanda hakların sadece olumsuz haklar olarak değil, onaylayan haklar olarak da düşünülmesi gerektiğini söylüyorlar. Cinsel şiddete maruz kalmama hakkının yanı sıra cinsellikte kendini özgürce ifade etme ve zevk alma haklarını da unutmamız gerektiğini hatırlatmış oluyorlar (Petchesky, 2003).

Bu feminist etik bakış açısını fetüsün bireyleşmesi ve kadının cyborg'laşmasına uygularsak, fetüs ile kadını ayıran ve adeta karşı karşıya getiren tüm uygulamalarda kadının beden bütünlüğünün önce sembolik olarak, sonra ise gittikçe daha somut şekillerde ihlal edildiğini görüyoruz. Bununla birlikte teknotip ve yasamanın, ataerkil, ırkçı ve (burada taşıyıcı annelik ve fetal cerrahi de sadece ima ederek geçtiğim) kapitalist faktörler içeren söylem ve uygulamalarıyla hamile kadınların

birey haklarını da aşındırdıklarına tanık oluyoruz. Eşit erişim prensibine ilişkin, taşıyıcı annelik örneğinde gördüğümüz gibi kadınlar fetüs için rahim haline gelirken bile sınıfsal eşitsizlik ve ırkçılığın etkisini görebiliyoruz. Fetal cerrahi gibi pahalı uygulamalarda da eşitsizlik söz konusu. Türkiye’de son zamanlarda politikacılar tarafından sarf edilen kürtajı cinayet olarak tanımlayan (ve bu durumda kadını da kendi fetüsünün katili olarak gören), kadınların tecavüz sonucu hamile kalmış olsalar dahi çocuğu doğurmaya teşvik edilmeleri şeklinde söylemler ve seziyene getirilen kısıtlamalar da kadın ve fetüsü ayrıştırıp karşı karşıya getiren ve bu yolla kadının beden bütünlüğü ve birey haklarının ihlallerinin önünü açan söylemlerle ve uygulamalara örnek teşkil ediyor.

Kaynaklar

- AAP Committee on Bioethics (1990). *Fetal Therapy: Ethical Considerations*. *Women’s Health Issues*, 1: 16-17.
- ACOG Committee on Ethics, Committee Opinion. (2016, Number 664). *Refusal of Medically Recommended Treatment During Pregnancy*.
- ACOG Committee on Ethics (1990). *Patient Choice: Maternal-Fetal Conflict*. *Women’s Health Issues*, 1: 13-15.
- Allen, Anita L. (1990). *Surrogacy, Slavery, and the Ownership of Life*. *Harvard Journal of Law and Public Policy*, V 13: 139-149.
- Allen Guttmacher Institute (As of July 1, 2016). *An Overview of Abortion Laws*. https://www.guttmacher.org/sites/default/files/state_policy_overview_files/spib_oal.pdf
- Allen Guttmacher Institute (As of March 1, 2016). *Requirements for Ultrasound*. https://www.guttmacher.org/sites/default/files/pdfs/spibs/spib_RFU.pdf
- Ajay, Lakshmi (February 13, 2014). *Gujarat, a hub of rent-a-womb industry in India*. *The Indian Express*. <http://indianexpress.com/article/india/india-others/gujarat-a-hub-of-rent-a-womb-industry-in-india/>
- Boone, Sarah S. (1992). *Slavery and Contract Motherhood: A ‘Racialized’ Objection to the Autonomy Arguments*. In H. Bequaert Holmes (Ed), *Issues in Reproductive Technology I: An Anthology* (pp. 349-366). New York, NY: New York University Press.
- Casper, Monica, J. (1998). *The Making of The Unborn Patient: A Social Anatomy of Fetal Surgery*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Duden, Barbara (2000). *The Fetus On The ‘Farther Shore’: Toward A History of The Unborn*. L. Morgan and M. Michaels (Eds). *Fetal Subjects, Feminist Positions* (pp. 13-25). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Duden, Barbara (1993). *Disembodying Women: Perspectives on Pregnancy and the Unborn*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Dummit, Joseph, & Davis-Floyd, Robbie (1998). *Cyborg Babies: Children of the Third Millennium*. In Davis-Floyd, R. & J. Dummit (Eds.) *Cyborg babies: From Techno-Sex to Techno-tots* (pp. 1-18). New York: Routledge.
- Gentleman, Amelia (March 10, 2008). *India Nurtures Business of Surrogate Motherhood*. *The New York Times*. http://www.nytimes.com/2008/03/10/world/asia/10surrogate.html?_r=0
- Joffe, Carole (2011). *Dispatches From the Abortion Wars: The Costs of Fanaticism to Doctors, Patients, and The Rest of Us* (Kindle Edition). Ypsilani, MI: Beacon Press.
- Kirkova, Deni. (September 20, 2013). *Wombs for rent in India: Inside the ‘house of surrogates’ where poverty-stricken women carry babies for wealthy foreigners*. *Daily Mail Online*. <http://www.dailymail.co.uk/femail/article-2438835/Wombs-rent-India-Inside->

- house-surrogates-poverty-stricken-women-carry-babies-wealthy-foreigners.html*
- Knopoff, Katherine A. (1991). *Can a Pregnant Woman Morally Refuse Fetal Surgery*. *California Law Review*, 79: 449-540.
 - Macklin, Ruth (1990). *Maternal-Fetal Conflict: An Ethical Analysis*. *Women's Health Issues*, 1: 28-30.
 - Michaels, Meredith (2000). *Fetal Galaxies: Some Questions About What We See*. In L. Morgan and M. Michaels (Eds). *Fetal Subjects, Feminist Positions* (pp. 113-132). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
 - Mitchell, Lisa, M. & Georges, Eugenia (1998). *Baby's First Picture: The Cyborg Fetus Of Ultrasound İmaging*. In Davis-Floyd, R. & J. Dumit (Eds.) *Cyborg Babies: From Techno-Sex to Techno-Tots* (Pp. 107-124). New York: Routledge.
 - Oliver, Kelly (1989). *Marxism and Surrogacy*. *Hypatia*, V.4(3), *Ethics & Reproduction* (Autumn, 1989): 95-115.
 - Paltrow, Lynn M. & Flavin, Jeanne (2013). *Arrests of and Forced Interventions on Pregnant Women In The United States, 1973-2005: Implications for Women's Legal Status and Public Health*. *Journal of Health Politics, Policy and Law*, Vol. 38(2): 299-343.
 - Petchesky, Rosalind (2003). *Global Prescriptions: Gendering Health and Human Rights*. London: Zed Books.
 - Purdy, Laura M. (1990). *Are Pregnant Women Fetal Containers?*. *Bioethics*, 4: 273-291.
 - Radin, Margaret Jane (1987). *Market In-alienability*. *Harvard Law Review*, 100: 1848-1937.
 - Roberts, Dorothy (1999). *Killing the Black Body: Race, Reproduction, and The Meaning of Liberty*. New York: Vintage Books.
 - Saletan, William. (September 11, 2008). *Full Metal Socket: How Seniors Became Cyborgs*. *Slate Magazine*.

TARTIŞMALAR

Konuk: Afrikalı kadınların doğum esnasında acı çekmedikleri doğru mu?

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı: Sadece Afrikalı kadınlar değil, dünyanın başka yerlerinde ve bizim üç jenerasyon öncesine gittiğimizde kadınlar hastanede doğum yapmıyor. Çömelerek ve yürüyerek daha az acı verecek pozisyonlarda doğum yapıyorlar.

Prof. Dr. Aslı Tolun: Bir de doğum küçük yaşlarda gerçekleşince daha az acı çekerek gerçekleşiyor.

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı: Bu durum tabii beyaz insanın raporu. Ben oradaki bakış açısını yansıtmak istedim.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Mayalarda ayakta doğum tekniği uygulanıyor. Doğum 3 kadınla birlikte gerçekleşiyor. Yanlarında bir de doğum yapacak kişinin kocası var. O da doğum esnasında yardım ediyor. Elleri arkadan tutuluyor ve oturtuluyor. Yeni doğan çocuk aşağıdan birisinin yardımıyla alınıyor. Bu yöntem-

min acıyı azalttığı söyleniyor. Şu sorunun sorulması gerekiyor sanırım: Bir niye o teknolojiyi değil de bu teknolojiyi geliştiriyoruz? Biz genelde teknoloji bilimin uygulamasıdır diye görüyoruz. Oysa bu konu 21.yüzyılda sorgulanmıştır. Günümüzde bunun tam tersini söyleyenler de var. Yani bilim, teknolojinin bir uygulamasıdır görüşü var. Teknoloji, bilime bilimi dikte ediyor. Bilim teknolojiye teknolojiyi dikte etmiyor. Buradaki en önemli katkıyı, Heidegger'in enframing yani çerçeveleme dediği ve bir de Fuco'nun dispositif yani araçlar dediği kavramlarda görebiliriz. İkisi de bu kavramlara farklı anlamlar yüklüyor. Heidegger'e göre enframing aslında insanın varlığını belirleyen bir kurgular bütünü. Bu aslında teknolojiyi de ifade ediyor. Dolayısıyla insan aslında teknolojiyle düşünmeye itilen bir varlık. İnsan belirli bir zamana gidip de, o belirli zaman ve yerdeki teknolojik dikteyle hareket ettiğini söylüyor. Fuco da dispositif kavramıyla toplumun sosyal yapısını oluşturan şeyin idari pratikler, kurumsal yapılar, bilginin yapılanması ve bunların ortaya koyduğu güç olduğunu söylüyor. Dolayısıyla bu güç ilişkileri bilimi belirler. Teknolojiye yaklaşımımız basit bir bilimin uygulaması değildir. Sizin sunumunuzda bu önemli bir şekilde sergilenmiş. Çünkü o yapılanlar, o şekilde oluşturulmayabilirdi. Eğer bunlar bilimsel çalışmaysa nötr değildir. Belli bir an ve yerdeki teknolojinin kullanımıyla ilgili sonuçlardır. Bu konuda Heidegger'in kullandığı standing reserve yani potansiyel rezerv kavramına bakabiliriz. Yani teknoloji insanların potansiyel rezervini kullanmaya yönelik bir alettir. Bu potansiyel rezervimizi nasıl kullanacağız sorusu ise aslında bir politik güç meselesidir.

Yrd. Doç. Dr. Bilal Ersen Kerman: Biz herkesi yaşatmayı çalışıyoruz. 400-500 gram doğan bir fetüste yaşatılmaya çalışılıyor. Aynı zamanda anneyi yaşatmak için de sezaryenler yapılıyor. Özellikle Asya'ya baktığımızda kadınların yüzde 50'si veya daha fazlasının doğum kanalları çok dardır. Oradan çocuk çıkmıyor ve mecburen çocuğa sezaryen yapılıyor. Biz ırkın seçimini de teknolojiye uygun yapıyoruz.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Burada delil var mı peki? Yüzyıllar içerisinde teknolojiler nedeniyle kadın rahminin yapısının değiştiğine dair?

Yrd. Doç. Dr. Bilal Ersen Kerman: Sayıları hatırlamıyorum ama böyle bir bilgi var.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Ben Batı tıbbının her şeyi medikalize ettiğini düşünüyorum. Doğum, yaşlanma ve ölüm gibi yaşamın doğal süreçlerini birer tıbbi süreçler olarak algılıyor. Bir kadın doğumu kendi kendine yaptığında bu durum olağan karşılanmıyor ve tıbbın dışında bir şey olarak görülüyor. Bu süreç menopoz ve yaşlılık gibi konularda da geçerli. Ben yaşlılarda resüsitasyon üzerine çalıştım. Aslında yararsız tedaviyi hekim uygulamak durumunda değilken, uygulamak durumunda kalıyor. Diğer türlü ötenazi uyguladığı ve ihmal süreciyle ölü-

müne sebebiyet verdiği gibi suçlamalara maruz kalıyor. 22 haftaya kadar düşmüş çocukları yaşatmaya çalışıyoruz. Ama ne pahasına yaşatmaya çalışıyoruz? Benim elimde pek çok bilirkişi dosyası var. Örneğin prematüre retinopatisi meselesi. Henüz retina oluşmadığı için doğan çocuk göremeyecek ancak hayatta kalacak. Tüm bu süreçleri tıbbi hale getirerek, tıbbın kullanımını cihazlarla desteklemeye çalışıyoruz. Doğal olanı yaşamak izin verilmiyor. Artık her şey bir tıp sorunu olarak görülüyor. Tıbbın sorgulanması gereken bir iktidarı var.

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı: İsmi hatırlayamadığım bir makalede okudum. Orada kadınların 1920'lerden başlayan başlayıp belli tarihte tamamlanmasının öngörüldüğü bir hastaneye taşınma süreci anlatılıyor. O günkü doktorlar, üretilen cihazların kadınlar üzerinde kullanılmasını istiyorlar. Doğumdaki yatay pozisyonu ise kadına veya doğuma yönelik fayda amaçlı değil hekime yaradığı için kullanıyorlar. Doktorlar, doğumda alta girmek ve ebeler kadar doğumda kalmak istemiyorlar. Born in the U.S.A diye bir iyi bir belgesel var. Belgeselde 6'ya yakın doğum izleniyor. Orada doğum süreci izleniyor ve o sırada bir ebe konuşuyor. Ebe, "Bizim muhatabımız öncelikle kadın ve sağlıklı bir doğumdur. Doğum kutlanacak çok güzel bir an ve bunun eziyet haline gelmemesi gerekiyor" diyor. Belgeselde ayrıca kadının doğum sırasında fetal monitöre bağlanmadığı ancak gerekli görülen teknolojilerin de kullandığı belirtiliyor.

Konuk: Öncelikle ben bir tıpcı değil, endüstriyel tasarımcıyım. Bizde kullanıcının bilgi ve becerilerinin artırılması diye bir şey vardır. Bir kadın olarak sizin sunumuzda birkaç şey dikkatimi çekti. Kadının bilgi ve becerilerinin ne kadar azaldığı dikkatimi çekti. Kadın nasıl ki hamile kalmayı kendi becerebiliyorsa, doğumu da becerebiliyor. Günümüzdeki tıp herkesi hasta olarak görüyor ve hamilelik gibi tüm süreçleri bir teknolojiye bağlıyor. Bireyin bilgi ve becerileri hiçbir şekilde yeterli olmuyor. Hatta yanlış olduğu söylenerek, tıbbın söylediği tüm şeyler doğru olarak kabul ediliyor. Dolayısıyla bilgi ve becerilerimizi de yitiriyoruz. Kendi başımıza da yapamaz hale geliyoruz. Sizin verdiğiniz örnekte de aynı şekilde kadın zorla götürülüyor ve hastanede doğum yaptırılıyor. Bilgi ve becerilerimizi bireyler olarak kaybediyor olmamız bana korkunç geliyor. Niye kaybedelim ki becerilerimizi? Hekimler, hukukçular, ilaç firmaları ve tüm ticaret ağının çarkı dönebilsin diye niye ben bilgi ve becerilerimiz kaybedeyim. İkinci olarak da kadının bir birey olmaktan çıkması meselesi var. Kadın bir birey değil, fetüs için bir çevre sağlıyor. Bu iki eğilim de kadını bir insan olarak görmeyen bir durum. Çok teşekkür ederim.

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı: Sizin de bahsettiğiniz kadının bilgi ve becerilerini yitirmesi durumunun analizi şöyledir: Enfeksiyon, adet kanaması vs. durumların dışındaki üreme sürecinde kadın hasta değildir. Kürtaj, doğum gibi durumlar bir hastalık değil, bir ihtiyaçtır. Ancak bu süreç tıbbın altına indiğinde doğum süreci

hastalık olarak nitelendi. Bu durumda da doktor üstte, hasta ise alttadır. Hasta kendi vücudunu bir yere kadar bilebilir ancak doktor hastanın her vakasını bilir. Böyle bir hizmete gelmiş bir kadının hasta olmaktan başka bir konumu yok.

Prof. Dr. Aslı Tolun: 1700’lerde Avrupa’da, hem zenciler hem de kadınlar insan ırkından sayılamazmış. Kadının hastanede doğum yapma meselesine de gelince, eskiden Türkiye’de Anadolu’da kadınlar tarlada doğurur, kordonu ise taşla ezip eve döner ve çalışmaya devam edermiş. Bunlar bize normal gibi geliyor. Tıbbi bir gelişmenin de beraberinde her zaman risk var. Örnek olarak risk yüzde 1 ise kadın kanama olacak ve durmayacak, çocuk da nefes alamayacak. Bu durumda kadın kendini niye riske atsın? Bende doğuracak olsaydım, bu işin hastane yapılmasını isterdim. Birçok psikolojik etken insanı etkiliyor. İkincisi ise yeni doğan çocukların yaşatılması meselesi. O anda doktorların hemen müdahale etmesi doğru değil. Öncesinde riskler anlatılmalı. Çocukların yüzde 50’si görmez, yüzde 40’ında akciğer sorunları vardır gibi istatistikler doktorların ellerinde var. Bu gibi durumlar karşısında ne yapmamızı istiyorsunuz diye öncelikle ailelere sorulmalı. Türkiye’de ise doktor istediğini yapabiliyor. Genetik ise etik olarak tanı koyar ancak karar mutlaka aileye bırakılır. Mesela tanı koyduğum hastalık riski taşıyan bir çift var. Bu durumu ailelerine de haber vermiştim. Hastalığı genetik olarak bakılmasını istiyor musunuz diye sorduğumda; “Hocam Allah verirse verir.” diye cevaplıyorlar. Biraz zor bir iş. Bu işin ise genetik danışmanının yapılması gerekiyor ama Türkiye’de de bir genetik danışman yok. Bu türden bir sürü sorun yumağımız var. Bu tür durumları otomatikçe almayıp aileye bırakmamız lazım. Çünkü aile düşünüyor ki bu çocuk kuvüze konulacak ve normal bir bebek olacak. Tüp bebeklerde bile istatistik olarak bakıldığında bir takım sorunları olduğu görülüyor. Bazı fabrika gibi olmuş tanınmış hastaneler 30 yaşlarındaki kadına yumurtaların bayatlamış diye tüp bebek yaptırıyorlar. Bu durum kürtaj için de geçerlidir. Bu düzenlemeleri yapan kişilerin bilime inanmaları lazım. Mesela ben bir ailede bir hastalığa dair bir gen buldum. Ancak ben bu aileye tanı koyamıyorum. Ancak bu tanıyı pratisyen hekim ve diş hekimi yapabiliyor. Sonuç itibarıyla genetikçi bu tanıyı koyamıyor. Bu nasıl bir şeydir? Maalesef bu noktalarda çok geriyiz.

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı: Esasında tıbbileşme eleştirisi, hiçbir şeyi yapmayalım hiçbir şeyi kullanmayalım gibi bir şey değil, gerekli müdahale gerekli zamanda alabilmedir. Hollanda, Fransa’da olduğu gibi doğum evi tarzında uygulamalar var sadece orada varsayımlar yüksek riskten başlamıyor. Gerekli teknolojik imkânlar verilebiliyor ancak sıkmadan hamilenin de hareket edebileceği bir ortam sunuluyor.

Yrd. Doç. Dr. Artuk Ardıçoğlu: İngilizce’de hamile kadının karşılığı sickness mı patient mı?

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı: Hamile kadının İngilizce’deki karşılığı pregnant.

Yrd. Doç. Dr. Artuk Ardıçoğlu: Biz hepsine hasta diyoruz ama hamilenin orijinal İngilizcesi de mi bu anlama geliyor?

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı: İngilizcesinde fark yok ama kadınlar üreme sağlığı hizmete geldiğinde orada da hasta olarak ifade edilir.

Prof. Dr. Aslı Tolun: Sickness hastalığı olan bireye deniyor. Patient ise hastaneye gelen bakım altında olan kişiye deniyor.

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı: Amerika’da hamileyseniz, evlat ediniyorsanız veya birine bakıyorsanız “Family Medical Leave Act” diye bir doğum izni durumu var. Fakat izin 12 hafta ücretsiz. Kadının işyeri ile anlaşarak, kadının sigortasında hamilelik içinde hastalık izni diye kullanıyor. İşyerleri hamileliği bir hastalık olarak tanımlıyor. Gerçekten hasta olduğunuzda ise izninizin bir bölümü buradan gitmiş oluyor. Aslında hamilesin, hasta değilsin ancak ücretsiz izin hakkı olmadığı için öyle iddia etmen gerekiyor.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Biz sağlık yönetmenliğinde hastayı, “sağlık hizmetlerinden yararlanma ihtiyacı olan kişi” olarak tanımlıyoruz. Bu doğrudur veya yanlıştır ancak hastanın yönetmelikteki tanımı bu. Bu yönetmelik bakış açısıyla herkesi hasta olarak değerlendirdiğimizde “patient” ya da “hasta hakları” pek rahatsız edici gelmiyor.

Prof. Dr. Aslı Tolun: Patient olabilirsiniz ama aynı zamanda hasta da olabilirsiniz.

Yrd. Doç. Dr. Artuk Ardıçoğlu: Hukukçular açısından bireyliğin başlangıcı tam bir sağ doğmayla meydana geliyor. Feminist bakış açısından doğumu nasıl düşünüyorsunuz? Doğum anı her şeyi ne kadar başkalaştırıyor?

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı: Aslında doğum da başkalaştırmayabilir. Eski kültürlerde çocuk ölümü uygulanan bir şeydir. Çünkü esasında o tam olarak birey değildir ve öldürülmesinde büyük bir sakınca yoktur. Dolayısıyla bu sosyal bir durumdur.

Yrd. Doç. Dr. Artuk Ardıçoğlu: O an nedir?

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı: O an değişiyor ve toplumsal olarak biz belirliyoruz.

Yrd. Doç. Dr. Artuk Ardıçoğlu: Hukukçular açısında doğum, tam bir bireyin oluşmasıdır.

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı: Ama askerlik, vatandaşlık, oy verme gibi tüm haklarının verilmediğini biliyoruz değil mi?

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Hak ehliyeti doğumla birlikte kazanıyor. Ama hukuki fiil ehliyeti yaşa bağlı olarak kademeli olarak kazanıyor. Ama tam ve sağ doğmak kaydıyla hak ehliyetini kazanıyor. Ama tam ve sağ doğmakla miras hakkı da alabiliyor. Doğumu bekleyen bir fetüs varsa, mirasın açılması bile beklenilebilir. Ama burada tam ve sağ doğmak kaydı var. Bir görüşe göre tam ve sağ doğmak bozucu şarttır. Diğeri de geciktirici şarttır. Yani tam ve sağ doğmak, bozucu ve geciktirici şarttır. Ana rahmine düştüğü andan itibaren kişilik kazanır, tam ve sağ doğmaz ise kişilik ortadan kalkacak veya hiç kazanmamış olacaktır. Kısacası tam ve sağ doğma bozucu şarttır deniliyor. Öbürü geciktirici olarak tanımlanıyor. Ana rahmine düşme anından itibaren değil, tam ve sağ doğması kaydıyla kişilik kazanacaktır deniliyor. Üçüncü görüş ise doğacak çocuğun menfaatini göze alıyor. Yükümlülükleri yüklemiyor ama hakları veriliyor.

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı: Hangi haklar veriliyor?

Yrd. Doç. Dr. Artuk Ardıçoğlu: Anayasada yer alan tüm haklar.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Fetüsün bütünlüğüne zarar verilirse veya fetüs olmasına rağmen bir trafik kazasında zarar gördüyse hak anne babaya veriliyor. Hatalı bir tıbbi müdahale ile fetüse zarar verilirse ileri de o çocuğun bir dava hakkı oluyor.

Yrd. Doç. Dr. Artuk Ardıçoğlu: Davayı açan kişi anne baba oluyor ama onun adına açıyor.

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı: Baya bir hakları var o zaman?

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Tam ve sağ doğmak kaydıyla var.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Kişi kavramının kendisi bir apparatus, bir araçtır. İstediginizi kişi yapabilirsiniz. Kişi metafizik bir kavramdır. Fetüs de bir kişidir diyebilirsiniz. Bunun üzerine bir argüman bile üretebilirsiniz. Tüzel kişilik gibi olmayan şeyleri de kişi yapabilirsiniz. Önemli olan apparatusun atıfta bulunduğu güç ilişkileridir. Siz bu apparatus sonucunda nasıl bir noktaya geliyorsunuz. Fetüse kişilik verirseniz bunun sonuçları nelerdir ve bu nasıl bir güç ilişkileri ağının neticesidir. Yoksa kişi gibi bir metafizik kavram çok kapsayıcı olabilir. Oradaki kritik nokta fetüse kişi denilmeyeceği değil eğer fetüse kişi denilirse bunun ne gibi sonuçları olacaktır. Bilimi tanımlarken en çok Karl Popper'ın yaklaşımını beğenirim. "Yanlışlanamadığı ölçüde bilim bilimdir" diye bir yaklaşımı var. Bir anlamda Karl Popper'ın yaklaşımı bilimin fetişleşmesinin de en iyi ilacıdır. Canlı açısından bilimi doğuran teknolojinin sorgulanması çok kritik öneme sahip olmaya başladı. Bu sorgulamayı sonuna kadar yapmamız lazım. Bilim denince akan sular durur hiyerarşik yapısını yıkmamız gerekiyor. Çağımızda bilim olan yüzde 90'ı itibariyle

bilim olmayan tarafından belirleniyor. Sorgulanmaya ihtiyacı var. Bu sorguların da geliştirilmeye ihtiyacı var. Bilimle birey arasındaki ilişki tabiiyet ilişkisi olamaz. Bilimle birey arasındaki ilişki ikili olmak zorundadır. Ki bunun nasıl kullanılacağı konusunda bireyin de bilgilendirilmesi, söz sahibi olması gerekiyor.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Ceninin yaşam potansiyeli hususunda bir şey sormak istiyorum. Evet, bir kişi değildir ama kişi olma potansiyeli üzerinden korumayı hak eder. Bu söylem de çok sorunlu.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Konuya haklar açısından bakarsak, yaşam hakkıyla da ilişki kuranlar var. Hiçbir şeyde olmadığı gibi bu meselede de konu bu kadar basit anlamlandırılmaz. Nasıl ki biz bazı haklar konusunda bazı sınırlamalar koyduysak, kontekst meselelerde konteks düşünmek zorundasınız. Bu nedenle de tek bir yaşam hakkında bahsedemeyiz. Kadının vücudundan bağımsız bir yaşam hakkından bahsedemeyiz. Karşılaştırma ve mukayese etmemiz gerekir. İnsan hakları açısından da bakıldığında haklarında dayandığı bazı limitler var. Çözemediğiniz ve cevabını bulamadığınız bazı sorular var. Belki bu sorular açısından yeni bir bakışa ihtiyaç var. Yani mevcut haklar, sınırlamalar, başkasına zarar vermeme kriteri, ölçülülük gibi araçların yetersizlikleri ortaya çıkıyor. Bu yetersizliklerin üzerine gitmeliyiz. Bu mevcut insan hakları bakış açısıyla ve onun yarattığı kavramlarla sınırlı kalırsak iyi çözümler getiremeyiz. Mesela “Kırılgan Gruplar” kavramlaştırılması 15 senelik bir geçmişe sahiptir. Fakat bugün bir araç olarak kullanılmaya başlandı ve ciddi anlamda insan hakları literatüründe vulnerable groups diye kırılgan gruplar tanımlaması yapılıyor ve bu da pozitif haklar açısından düşünülüyor. Bunun gibi kavramlarla geliştirmemiz gerekiyor. Tek bir argümana dayanarak sonuca ulaşmamız mümkün değil. Daha kontekst bir düşünceyle yaklaşmamız lazım. Bu yaklaşımın temelinde de “Geliştirdiğimiz teknolojiler acaba bizi ne kadar özgür kılıyor?” sorusu olmalı. Bizi ne kadar ilişkiler ve güç ağının içerisine sokuyor. Dolayısıyla kadını düşünmeden fetüsü düşünmek çok da mümkün değil. Dinlerde de yaklaşımlar sanıldığı gibi tekdüze değildir. Dinlerin geçmiş dönemleriyle bugünü arasında da çok büyük farklar var. Mesela erken İslam’da çocuğun dört aya kadar bir kan pıhtısı olduğu, dört aydan sonra şekillenmeye başladığı ve 8. ayda aslında ruhun üflendiğine ilişkin hadislere atıf yapılıyor. Çeşitli hukukçu görüşleri de mevcut. Mesela Hristiyanlıkta da benzer düşünceler var ve orada da bu yaklaşımlar değişiyor.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Bir toplantıda yaşam potansiyeli olan bir varlığa hukukçu olarak niçin kişi demediğimizi sorduklarında ben de, “Onun yaşam potansiyeli var ama bizim öleceğimiz kesin. Bizim de ölüm potansiyelimiz var ve bize ölü gibi davranılmadığına göre fetüsü de kişi olarak adlandırmamız gerekmiyor” diye bir yanıt vermiştim.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: İşte bunu anlatabilmek lazım. Kişilik yaşamak ve yaşamakla alakalı bir şey değil. Anglosakson hukukunda gemilere kişilik denirmiş. Kişi metafizik bir kavramdır ve kime kişi dersiniz o kişi olur. Burada önemli olan ise onun kişi olma kararının yarattığı sonuçlardır.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Kime kişi dersin o kişi olur. Güç sendeyse eğer bir varlığa kişi dersin ve o varlık kişi olur. Kişi denildiği zaman illa insan olması gerekmiyor. Yine de karar alabilme, kararlara katılabilme ve kendi iradesiyle hareket edip bu doğrultuda bir şey yapabilmek yetisine sahip olmak gerekiyor. Bu da bu yetiye sahip olanların kurduğu bir şeydir. Her şey metafiziktir yap dersin olur ancak bu emirname düzeni olur. İnsan türünün kendisi bir kişidir dersin, onunla ilişki kurulmasını öngörürsün, bunu da hukuk çerçevesine getirirsin ve adına da hukuk dersin. Ama ben buna hukuk demem. İnsan hukuki bir kategori değil. Hukukta insan diye bir kategori yok. Fetüsün de bu bakımdan bir insan niteliği yok. Kişi dediğiniz zaman bizzat kendisinin karar alabilme, bir şey üretebilme ve yaratabilme yetisinin olması lazım. O kişiler eğer kendilerindeki bu yetiyi kendi istekleriyle ortak bir çıkar etrafında birleştirerek bir organizma kurabiliyorlarsa ve bu organizma kendilerinin katılımıyla kendilerinin aracılığıyla karar alma fikrine sahip oluyorsa buna biz tüzel kişilik diyoruz. Ama kişilerin kurduğu ve o kişilerin istedikleri zaman özgür iradeleriyle ayrılacakları ve belirli konularda anlaşabildikleri ortak bir çıkar etrafından kurulmuş olan yapılara kişi diyoruz. O karar ise kendisini kuran kişiler tarafından alınmıyor. İnsan türü var olan bir şey değil. Esas metafizik olan da bu. Hiçbirimiz kendi irademizle o insan türünün üyesi olmuyoruz. Bunun hakkında karar da alamıyoruz. Vahim olan insan türü adına birilerinin karar alıyor olması. Haklarda temel bir ilke var. Bunu ihlal ederseniz de olur. Kişi dediğin anda hakkın öznesidir ve kişi olduğu andan itibaren de eşit olarak tüm haklara sahiptir. Fiil ehliyeti, yani hakkın kullanılabilmesi ise başka bir şeydir. Ama kişi dediğin anda kime ya da neye kişi demişsen o tüm haklara sahip olur. Şimdi fetüse kişi deyip bütün haklara sahip değildir dediğin anda ırkçılığın yolu açılır. O zaman kişi bütün haklara sahip olan bir varlık olmaktan çıkar. O Fetüse kişilik verirsin ama sonuçlarını da düşünmek gerekir. Fetüse kişi dediğin anda tüm hakları vermek zorundasın. Bu durumda eğer fetüsün genetik olarak bir hastalığı olursa doğmama hakkını elde eder. Doğma hakkı olduğu gibi doğmama hakkı da olur. Bu durumda kim karar verecek? Kendisi karar veremiyor ve karar verecek durumda da değil. Bu durumda birileri karar verecek. Üstelik üreme hücrelerine niye kişilik verilmesin ki? diye de sorulabilir. Benim spermime niye kişi denilmesin ki? Onun da potansiyel kişi olma hakkı var. Diyeceğim, kişilik tanıma konusunda ölçüt olmazsa hukuk ortaya çıkacak sorunların altından kalkılamaz. Keyfi de olsa dilediğine kişi statüsü vermek mümkün mü? Kuşkusuz, yapabiliyorsan yaparsın, yani mümkün. Ama bu şimdiye kadar temellendirdiğimiz kişi statüsüne uygun bir düzenleme olmaz. Hukuken tüzel kişi diyebilirsin. Ama

kişi dediğimizde, gerçek ya da tüzel ya da başka bir kategori, kişi addolunanın özgür iradesiyle karar yetisine sahip olması gerekir. Tüzel kişilik bu koşullar varsa kazanılır.. Bu koşullar içinde kişilik verilebilirse, verilebilir. Ama bu kriterlerin hiçbiri fetüste uymuyor. Düşünün tüm fetüsler bir araya gelecek falan. Bunu felsefe olarak söylersin, bilimle izah edersin ama varacağın sonuç itibariyle iktidar gücünü elinize aldığınız anda istediğinize kişi dersiniz. O zaman da temel prensip olarak kişinin var olan tüm haklardan eşit olarak yararlanmasını engellememeniz gerekir; kuşkusuz demokrasiden uzaklaşmak istenmiyorsa.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Genel olarak katılıyorum fakat şuna katılmıyorum. Şu an yaşadığımız modern hukuk döneminin belki 2-3 katı bir döneme sahip bir dönemde köleler kişi değildi. Ve bu uygulanıyordu. Bu hukuk ama hukuk değildir diyemeyiz. Hukuk bizim kafamızdaki kalıplar değildir. Zaman ve tarihsellik hukukta çok önemlidir. Mesela Roma Hukuku'nda böyleydi.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Roma Hukuku'nda öyleydi hatta başka bireyler de kişi değildi ama onlara insan deniyordu. Yani insan olmak kişi olmanın gereği değildi. Köleye insandır ama aynı zamanda eşyadır deniyordu. Onun için de köleler, köle olmayanların sahip oldukları haklara sahip olamıyorlardı.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Ama bunlar hukuktu ve bunlara uyduruk şeyler gözünden bakılmaz.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Hiçbirine uyduruk demiyorum. Roma hukukunda insan olmak kişi olmayı gerektirmezdi. Bu gerçeği elbette tarihsel-toplumsal süreçte değerlendiriyorum

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Yoksa bireye olan ihtiyaç yüzünden mi dedik?

Prof. Dr. Yücel Sayman: Sosyoekonomik formasyonların gereklerini karşılamaya yönelik alt yapı tahlillerine girersek, o konu başka.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Fetüs bence bu işin uzun vadeli konusu değil. Uzun vadeli olan konular cyborglardır. Bu tür yaratıklara biz kişi diyeceğiz mi?

Yrd. Doç. Dr. Murat Volkan Dülger: Esas problem artık fetüs değil bu konuda epey bir ilerledik. Ben bir sonraki aşama için yapay zekâların ceza sorumluluğu üzerine çalışıyorum. Türkçe olmasa da yazılmış epey bir eser var. Bir kitabın girişinde bir fabrikada mühendis çalışırken kol kendisi açısından o kişiye hatalı görülüyor ve ittiriyor. Ve bu da o kişinin ölümüne neden olduğu söyleniyor. Yıl 1981, Mitsubishi Fabrikası, Japonya. Öyle bir gelişim var ki aynı insan gibi. Siz temel kodları giriyorsunuz ve bir süre sonra bu kendi kendine çalışmaya başlıyor. Kendi kararlarını da kendisi veriyor. Ceza hukuku sorumluluğunu geçelim bu şey kişi mi? Nasıl bir yaptırıma maruz kalacak? Nasıl yargılayacağız ve sorumlu tuta-

çağız? Az önce bahsettiğiniz örnekte de olduğu gibi temel kodların yazımı sırasında beni robot haline getirmeyin deme şansına sahip olacak mı? Bir sonraki aşama ise mekanik ve yapay zekâya sahip varlıklara doğru gidiyoruz. Benim görüşüm ise bizim Roma Hukuku'ndaki kişi-eşya ayrımıyla bunlara cevap bulabilmemiz mümkün değilmiş gibi geliyor. Bunu artık aşmamız lazım. Üçüncü bir şık getirmemiz lazım. Yaklaşık 2500 yıldan beri bir şey getiremedik herhalde. Ama bunu artık aşmamız lazım.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Kişi eşya ayrımı temelinde kurulmuş olan bir sistemin konuştuğumuz sorunlara çözüm getirmeyeceğini söylüyorum. BioHukuk Araştırma ve Uygulama Merkezini kurmamızdaki amaçlardan biri de hukukçu olarak tartışıldığı zaman bu sistemin bu konulara çözüm getirmeyeceğini öngörerek yeni araştırma alanları açabilmektir. Ben tıp ve biyoloji bilmediğim için birçok tekniği de burada öğreniyorum. Hukuk sadece kanuni, normatif bir düzen oluşturmaktan ibaret değildir. Var olan hukuk sisteminin içinde adımlar atılmasının mümkün olmadığını görüyorum. Bana yapılan en büyük eleştiri, “Sen ne getiriyorsun?” diyeydi. “Madem getiremiyorsun bu sistem devam etsin” diyorlar. Cyborgu yapanlar kim olursa olsun buradaki temel kriter cyborgun kendi kararlarını değişik açılardan kendisinin alabilmesidir. Sadece kendisinin var olduğu bir alanda değil, her alanda karar alabilmesidir. Biz kişiyi sadece bana benzeyen, dö-külen saçları ve yürüyen, göbeği olan kişiler olarak tanımlamıyoruz. Kopyaladığın şey niye kişi olmuyor? Hukuk ilişkileri düzenliyor. İlişkinin olmadığı yerde hukuk olmaz. Kişi dersen kişiyle kişi arasında bir ilişki olur. Hukuki düzenleme getireceksen ona göre yapacaksın. Ben kendi çocuğumla ilgili karar verirken aslında kendi kendimle ilişki kuruyorum. Sen kendi kendinle olan ilişkiyi düzenliyorsun. Burada şu soru çıkıyor: Sen kimsin ki benim kendi kendimle kuracağım ilişkiye karışıyorsun? Fetüsün şunu deme hakkı var; “Sen beni aldıramazsın benim yaşama hakkım var”. Ama fetüsün şunu deme hakkı da var, “Sen beni niye aldırmadın çünkü ben sakat doğacağım”. Bizim hukuk sistemimizle bunlara çözüm getiremeyiz. Felsefi, dini olarak açıklamalar yapabiliriz. Bunlar başka şeyler. Ama hukukçu olarak fetüs kişi midir değil midir dediğiniz zaman çok tehlikeli bir alanda gezinmeye başlarız. Kişi ve eşya ayrımına dayalı bir hukuk sistemi önümüzdeki sorunları çözecek bir potansiyele sahip değil. Hukuk da giderek siyasi iktidarın eline verilmiş, otonomisine de kaybeden bir disiplin haline geliyor.

Yrd. Doç. Dr. Artuk Ardıçoğlu: Bugün için eşya mı diyeceğiz?

Prof. Dr. Yücel Sayman: İkisini de diyemezsiniz. Eşya dersen mülkiyet sorunu ortaya çıkıyor. Bu sistem zaten bunlara cevap getirmiyor.

Prof. Dr. Nuray Ekşi: Fetüsle ilgili olarak Kaliforniya hukukunda henüz daha doğmamış çocuğa taşıyıcı annelik yoluyla ebeveyn olmak isteyen kişiler arasında

oluşan uyuşmazlıklarda henüz daha çocuk doğmadan mahkemeye başvuruluyor. Bu çocuğun annesi veya ebeveynleri kim olduğunun cevabı veriliyor. Ortada çocuk yok ve belki de ölü doğacak ancak ona rağmen mahkeme karar veriyor ve diyor ki bu doğacak olan çocuğun ebeveyni taşıyıcı annedir ya da bu yolla çocuk sahibi olmak isteyen kişidir denilebiliyor.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Bu ilişkiyi fetüse eşya dense de kurmak olasıdır. Eşya desek de bu dava açılabilir. Bu davanın açılmasında fetüsün kişi veya eşya olarak tanımlanması bir fark yaratmaz. Bu davanın açılabilmesi fetüsün kişi olduğunun kanıtı değildir.

Prof. Dr. Nuray Ekşi: Eğer Eşya dese bu eşyanın maliki kimdir diye bir davanın açılması gerekiyor. Ama ebeveynlik kişiyle kişi arasında gerçekleşen bir ilişki olduğu için 42. madde çok açıktır. Çocuk tam ve sağ doğmak kaydıyla ana rahmine düştüğü andan itibaren hak sahibidir deniliyor. Bizim hukukumuz kişiliğin başlangıcı olarak ana rahmine düşmeyi ancak tam ve sağ doğmak kaydını şarta bağlıyor. Fakat oradaki sıkıntı ise çocuk doğdu acaba anne rahmindeyken mi öldü yoksa nefes aldıktan sonra mı öldü? Ana rahminde ölmüş ve ondan sonra doğmuş ise o bir çocuk değil eşyadır.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Ama bu Medeni Kanunun bir yorumu.

Prof. Dr. Nuray Ekşi: Tam sağ mı doğdu diye adli tıpta özel bir inceleme yapılır. Çocuğun otopside ciğerinin bir kısmı alınır. Özel bir solüsyona alınır eğer çocuğun ciğeri su üstüne çıkmış ise doğarken nefes almıştır ve sağ doğmuştur bu yüzden mirasçı olur. Ama eğer ciğer dibe çökerse çocuk nefes alamamıştır ve hiçbir zaman fetüsün kişiliği yoktur. Dolayısıyla mirasta hak sahibi olamaz. Zaten fetüsün Türk Hukukunda çıkardığı en önemli sorun medeni kanunun o maddesini kişilik veriyor gibi yorumlamaktır. Dünyadaki örneklerine baktığımız zaman da fetüsü kabul eden hukuk sistemlerinin de olduğunu unutmamak lazım. Çalışınca insan fark ediyor ki gerçekten de mevcut hukuk sistemleri ile özellikle gen teknolojisi alanındaki sorunlara çözüm bulunması pek de mümkün gözüküyor. Başka teorilerden hareket etmek gerekiyor. Her yeni çıkan hukuk alanı bir defa önce mevcut hukuk kuralları ile biz bunu çözeriz anlayışıyla yaklaşıp ayrı bir branş olması kabul edilmiyor. İlk başta siz bu alanda çalışırken biz size “Hocam bırakın zaten medeni ve ceza kanununda başka anlamlarda bu konuya ilişkin hükümler var niye böyle bir alan yaratıyorsunuz?”. diye söyledik. Siz derinleştirdikçe biz de üzerinde çalışmaya başladıkça bu alanın bağımsız bir hukuk alanı olarak ilerlediğini görünce mevcut kurallar haliyle yetersiz oluyor. Bu sadece bu konu için değil banka hukukun da bile geçerli. Banka kartları çıktıktan sonra bütün bankacılık sistemi değişebiliyor. Teknoloji hukuk kurallarının oluşumu ciddi anlamda etkiliyor.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Ben fetüsü kişi olarak tanımlayamazsın demiyorum.

Ama tanımladığımız zaman kişiyle ilgili bütün hukuksal yapı işin içine giriyor. Fetüsü bunlardan soyutlayarak ele alamazsınız. Fetüse kişi dediğiniz an doğmama hakkı var. Çocuk annesine niye beni doğurdun ben sakat doğdum diye dava açabilir. Fransa'da Yargıtay küçüğün bu konuda açtığı bir davayı kabul etti.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Doğru fakat şu noktada ayrılıyoruz. Her bozma bir yapma sürecidir. Hukuku bozacak olabilir ama yeni bir yapım süreci başlatacak. Burada kritik nokta hukuku ne kadar bozdu ya da bozmadı değil onun diğer aktörler üzerindeki etkisidir. Hukuku bozması hukuka yeni bir yapım süreci de kazandıracaktır. Hukuk sistemi bozulmasın diye biz bunu yapmıyoruz. Hukuk sistemi bozulursa yeniden düzelir.

Prof. Dr. Yücel Sayman: İstendiğinde evrende var olmayan ama var olmamasına rağmen biyolojik yapıya dayandırılan bir takım şeyler de kişi olarak kategorileştirebilir. Mesela insan, insan türü ya da milli egemenlik. Bu kavramlar evrende var olan somutluğun ifadesi degillerdir ama kimileri bu kavramların kökeninde doğallığın bulunduğunu ileri sürerler. İnsan, insan türü, milli egemenlik kişidirler dersek, evrende gerçeklikleriyle, somut olarak var olan bireyler ile zihinsel faaliyet ürünü kavramlarla somutlanmış kabul edilmesi istenen ama evrende var olmayan soyutluklar arasında ilişki kurulur. Kişi kabul edilince insan, insan türü, milli egemenlik hak sahibi olurlar ve onlar bizzat karar veremeyecekleri için onlar adına kararlar verecek sivil/siyasi mekanizmalar kurulur. Sonuç budur. Otoritarizmi güçlendiren bu mekanizma benim kabul edebileceğim bir şey değil.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Cysborglara kişilik vereceğiz diyorsun cyborglarda programlama ile çalışıyor.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Var olan sistem açısından cysborglara kişi denemez. İnsan beyninin kurguladığı bir program içinde hareket ediyorsa ona kişi diyemeliyiz..

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Bağımsız hareket etmek nedir? Bağımsızlığın özü nedir? Yani bizim yetirdiğimiz çocuklar bağımsız mıdır? Bu anlamda da sorulanabilir. Otoriterlik tehlikesi aynı zamanda beynimizde olan bir tehlikedir. Kişi diyerek veya demeyerek bundan koruma sağlanır diye bir şey olmaz. Ama kişi dediğin zaman bunun sonuçları çok önemlidir. Kişi zaten plastik bir kavram. Günümüzde tüzel kişiliğin yarattığı dönüşüm ve bunun yarattığı sorunları görüyoruz. Tüzel kişilik olmasaydı bugün uluslararası şirketler olmayacaktı.

Konuk: Çok uzun yıllar önce bir belgesel izlemiştim. Belgesel lunaparkın nereden geldiğini anlatıyor. 20. Yüzyılın başında New York'ta bir parkta bir fil var. Luna isimli fili izlemeye gelen izleyicilerden bir tanesi filin burnuna bir sigara sokuyor. Fil adamı hortuma yakalayıp atıyor ve adam da ölüyor. New York eya-

leti düşünüyor ve fili cezalandırmaya karar veriyorlar. File elektrik vererek idam ediyorlar. Yapay zekânın ceza ehliyeti var mıdır diye tartışmalar yaşanıyor ancak hayvan toplulukları bu konuda daha bir ilginç. Maymunlar bir köpek yavrusunu alıp evcilleştiriyorlar. Ardından kendi topluluklarına dâhil edip, köpeği bekçileri haline getiriyorlar. İnsanlar kedileri ve köpekleri evcilleştiriyorlar ve onları hiç kişi yerine koymuyorlar. Hukuk sistemimiz o kadar insan merkezli ki hayvan hakları konusu daha yeni yeni gündeme geliyor. Gerçi o da eşya merkezinden konuya bakıyor. Bir makinanın cezalandırılması bence komik bir şey. Çünkü bu cezalandırıldığını bilmeyen bir sistemdir. Hâlbuki bir köpeğin cezalandırılması komik bir şey değil. Çünkü o cezayı anlıyor. Bunlar hayvanlar üzerinde uygulanmazken bu konular yapay zekânın kişi olup olmadığını tartışmak bana absürt geliyor. Fetüsün bir kişi olup olmadığını tartışıyoruz ama bir köpeğin eşya olup olmadığını tartışmıyoruz. Biz köpeğimizle olan ilişkimizi eşya üzerinden kurgulamaya utanmıyoruz da cysborg'u mu eşya üzerinden kurgulayamayacağız? Ama bence bir makinanın cezalandırılması diye bir şey olmaz.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Biz hukukçu olarak ara sıra kendimizi anlatmakta zorluk çekeriz. Hakkın öznesi mutlaka kişidir. Kişi dediğimiz hakkın öznesidir. Haklardan yararlanabilir ve yükümlülük altına girebilir. Eşya dediğimiz ise hakkın konusudur ve asla özne olmaz. Bir köpek gelip ayağımı ısırursa ben ona karşı dava açamam. Çünkü köpek eşya olduğu gibi hakkın öznesi değildir. Ama köpeğe kişi dersanız benim o köpeğe dava açabilmem, köpeğin de hapse girmesi gerekir. Bizim hukuk sistemimizde kişilerin eşyalarla ya da başka kişilerle kurduğu ilişkilerde, ilişkiyi kuran bazı davranış biçimleri meşru sayılmıyor, müeyyidelendiriliyor. Ben hakkın sahibi olarak köpekle ilişki kurabilirim ama hukuk bana diyor ki; ilişkiyi kurarsın ama tekme atarak ya da acı verecek bir şekilde ilişki kurulması yasaktır. Hayvanlar böyle korunuyor. Ama hayvana kişi dediğimiz an benim beni ısırın o hayvana bu davranışı nedeniyle dava açabilmem lazım. Hayvanın da bana dava açabilmesi lazım. İki de problematik; çünkü hayvanın bana dava açabilme yetisi olmadığı için hayvanlar adına hayvan olmayan kişilere dava açabilme yetkisi tanınacak. Onları kim seçecek? Kişiler ister başka kişilerle, ister eşya ile ilişki kursun hukuk o kurulan ilişkiyi düzenlerken ilişkinin hangi şartlarda kurabileceğini ya da o ilişkinin kurulup kurulamayacağını belirler. Hayvana eşya deyip ondan vazgeçmiyoruz. Hukuk kişiye, hayvanla ilişki kurduğunda onu cezalandıramazsın diyor. Biz hayvanlar için hak kavramını kullanmasak bile aslında söylenir olmuş.

Konuk: Ceza ehliyeti olmayan bireyler var mı?

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Yani bazı primatlar sınırlı ehliyetli hale getiremez mi?

Prof. Dr. Yücel sayman: Getirilebilir kuşkusuz.

ÜREMENİN TOPLUMSAL YAPILANMA SÜRECİNDE DOKUNULMAZLIĞI

PROF. DR. YÜCEL SAYMAN

MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

1

Beş yaşlarındaydım sanırım, leylekle bebek arasındaki ilişki ilgimi çekmişti; bebekleri niye leylekler getirirler ki? Bu varsayım, küçük ama meraklı çocukların sorularını şaka yollu ama geçiştirici biçimde yanıtlayan bir ‘büyükler anlatımı’ mıydı (yani toplumsal mıydı)? Yoksa gerçekten öyle mi olurdu (yani biyolojik miydi)? Yaştlarımızla tartıştık: Anne-babası modern eğitimi benimsemiş ve özümsemiş arkadaşlarımız sordukları soruların ebeveynlerince mutlaka yanıtlandığına ve doğru yanıtlandığına güvenerek leylekle bebek arasında hiçbir ilişki olmadığını söylerlerdi; leylek-bebek ilişkisinin büyüklerin küçüklerin eğitiminde başvurdukları kolaycılığın yaygın olduğu ortamlara mahsus kültürel bir söylentiden ibaret olduğunu belirtirler, biyolojik temeli bulunmayan, “çocuklara mahsus toplumsallık” teziyle eğlenirlerdi. Yaşamı hikâye, rivayet ve mistik anlatılarla kurgulayan bir ortamda büyümekte olan arkadaşlarımız ise leylek-bebek ilişkisinin doğadan kaynaklandığı inancına ihanet etmezler, “biyolojik belirlenme” tezinin taraftarı olurlardı. O tarihlerde, nedendir bilmem, sık aralıklarla ve sanki o an olmuşçasına Eyüp Sultan Camii’nin avlusunu mesken edinmiş bir topal leyleğe tecavüz edildiği söylentisi çıkartılır, bu söylenti her seferinde gazete haberi olur, söylenti duymuş ya da okumuş olanlar ahlal, vahlar ve yuhlar eşliğinde duymamış ve okumamış olanlara anlatırlardı. Bu da ‘biyolojik belirlenme’ tezini destekleyen bir delil kabul edilirdi.

Sonra, büyüdük... Leyleği unuttuk, doğru olanı doğruya yakın öğrenmeye başladık.

Ve aradan kırk-elli hatta altmış yıllar geçti. Leylek gitti, taşıyıcı anne geldi.

2

Yirmi birinci yüzyılın ilk on yılı; “Yeni Anayasa” düşüncesi toplumun neredeyse tüm kesimlerinde tartışılıyor; kimileri yeni bir toplumsal yapılanmanın temellerini atacak yeni anayasanın kaçınılmaz gerekliliğini vurguluyor, kimileri yeni top-

lumsal yapılanmanın olası sonuçlarını kestirememenin tedirginliğinde beslenen korkularıyla geriliyor, kimileri ihtiyatlı olma adına tereddütlerini ve korkularını bilgeliğe sığınarak dillendiriyor. Birileri anayasanın değiştirilmezliği ilan edilmiş ilk üç maddesi ve bu maddelerin değişmezliğini ilan eden dördüncü maddesi dahil, hemen her maddesinin değiştirilebileceğini, başkaları bu maddelerin asla değiştirilmemeleri gerektiğini, daha başka birileri bu maddelerin belli bölümlerinin ancak şu ya da bu şekilde değiştirilirlerse konsensüs sağlanabileceğini gergin bir ortamda ve çoğu kez kızgınlarını göstererek tartışıyorlar. Anayasanın değiştirilmesi gerektiği öne sürülmeyen, değişmesi tartışma konusu bile edilmeyen tek madde “Aile Türk toplumunun temelidir” diyen düzenleme. Bu maddeyle ilgili öneriler aileyi ‘eşler’ arası bir kuruma indirgeyen, kadının eşitliğini sağlama amacı güden, anne ve çocuğu korumayı hedefleyen, devleti ailenin huzur ve refahı üzerinde kurgulayan düzenlemelerle sınırlı kalıyor.

“Aile toplumun temelidir” ifadesi, aslında uzun bir tarihsel-toplumsal süreçte oluşmuş belki de en karmaşık ilişkilerin belirlediği ‘insan halini’ kısa ve öz biçimde hukukileştiriyor; anayasada değiştirilemez biçimde yer almakla da hukukileştirmekle yetinmiyor, bu insan halinin geleceğimizin toplumsal yapılanmasında da temel alınmasını kaçınılmaz kılıyor.

Bildiğim kadarıyla “Aile toplumun temelidir” düzenlemesi Kara Avrupası anayasalarından çıkartıldı; Yirminci yüzyılın son çeyreğinde, özellikle yirmi birinci yüzyılda esas olarak biyoloji, genetik, tıp alanındaki olağanüstü gelişmeler ve uygun teknolojilerin tasarımı ve üretimi, günümüzü izleyen onlarla ifade edilebilir yıllara damgasını vuracak toplum tasarımlarının ‘aile temelinde’ kurgulanmasında zorunluluk bulunmadığını göstermiştir.

3

Bizleri en çok ilgilendiren ve gururlandıran halimiz toplumsal olmamızdır, diye düşünüyorum. “Özel alanımızda” kendi tercihlerimize bırakıldığı söylenen bireyselliğimizin içeriğini, çerçevesini, davranış kodlarını ‘kamusal alanda’ işlevselleştirilmiş toplumsallığımız belirliyor ve biz bunda güveni buluyoruz, özgürlüğü arıyoruz.

İnsanı özgün bir tür olarak tanımlamak isteyenler, onun “toplumsallığını” özenle vurgularlar. “İnsan toplumsal hayvandır”, “İnsan düşünen hayvandır”, “İnsan konuşan hayvandır” vb. söylemlerinin ana fikri toplumsallaşmanın insanın evrimi sürecini belirleyen doğal bir olgu olmasında somutlaşır. Söylemlerdeki toplumsallaşma vurgusu, örneğin atların ya da koyunların sayılarını umursamadan, sürü olarak bir arada yaşamalarından farklı olarak insan bireylerinin doğal zorunlulukla birlikte yaşarken aynı zamanda ‘birlikte yaşamayı’ kurgusal bir toplumsal

yapıya dönüştürebilme ve bu yapıyı siyasi yapılanmalarla güvence altına alabilme yetisine işaret eder. Çoğu düşünür, “toplumsallık durumunu” irdelerken, bu durumun sadece “toplu, bir arada olarak yaşamının yani toplumsal olmanın doğadan kaynaklandığını” ifade ettiği düşüncesiyle yetinmez, ileriye gider; toplumsallık durumu dendi mi, “birlikte yaşama halinin” yüzyıllar boyu ürettiği insan bireyleri arasındaki ilişkilerin ve bu ilişkilerden üretilen toplumsal yapıların da doğal oldukları, evrimin biyolojik zorunluluğundaki kalıtsallığının ifade edildiği anlaşılabilir ister.

Böylece, “doğal olan aynı zamanda toplumsaldır” ya da “toplumsallığın kökeni ve her türlü tezahür biçimleri doğaldır” diyerek işin içinden çıkmayı kolaylaştırdıkça, toplumsallık durumu giderek insan türüne ilişkin doğadan kaynaklanan yetinin tezahürü olur çıkar, yeti kutsallaştırılır, siyasi yapılanmada insan türü bireyini kendine yabancılaştıran kavramların cazibesi dağın tepesinden denizin enginliğini imrendirir; bireysel gücümüze “kamu gücünün” dokunulmazlığıyla, bireysel egemenliğimize “millet egemenliğinin” sihriyle, özgürlüğümüze “toplumsal özgürlüğün” özlemiyle, cinselliğimize “toplumsal örgütlenmenin en küçük nüvesi” güzellemesinin gençlik düşleri heyecanıyla yabancılaşırız.

Herhangi bir halimizi biyolojik yapımıza eklemleyerek onun doğallığını ilan ettiğimizde, bu halimizin dokunulmazlığını, değiştirilemezliğini savunabilmek kolaylaşır.

Burada altını çizmek istediğim şey, evrim sürecinde insan türü bireylerinin varlıklarını sürdürebilmek, koruyabilmek, geliştirebilmek için, özellikle bu yönüyle doğal zorunluluk olan ve bin bir çeşit ilişkinin karmaşıklığında temellendirilmesi gereken birlikte yaşam serüvenini zihinsel faaliyet ürünü kavramları yapılandırarak kurgulamakta gösterdikleri başarıdır. Ve bence daha da başarılısı, sonrasında bu kavramların toplumsal/siyasal yapılarıyla birlikte dokunulamaz, sorgulanamaz kabul ettirilmiş olmasıdır.

4

Konuşmamın ana fikrini ortaya koyabilmem bakımından Aile toplumun temelidir ifadesinin belirlediğini düşündüğüm insan haline değinmem gerekiyor. Şöyle düşünüyorum: Üreme, kuşkusuz her türün sürekliliğini sağlayan doğal bir gerekliliktir, belirlemedir. İnsan, bilişsel gelişimiyle düşünen hayvan nitelemesine mazhar oldukça üremeyi türünün özelliğini de vurgulayan zihinsel bir duygular ve birliktelikler dünyasının şiirsel ortamında tahayyül etmeye başlamış, üremeyi birlikte yaşama kurgusuyla toplumsallaştırmaya başlamıştır. Üremeyi teknik olarak başlatan dişi-eril arası cinsel ilişki bireysel çekiciliğiyle özel alanda bırakılmış gibi görünse de, cinsel ilişkinin tarafları, mekânı, uygulaması, işlevselliği, sonuç-

ları ahlaki, dini, örfi, hukuki kurullarla saptandıkça üremenin kendisi 'kamusal alanda' giderek kutsanarak toplumsallaştırılmıştır. Özetlersem, üreme cinsel ilişki temelinde örgütlenmiş; cinsel ilişki cinsellik olarak kabullenilmiş; dişi ve eril kadın ve erkek olarak kavramsallaştırılmış; kadın ve erkeğin cinsellikleriyle tetiklendiği ileri sürülen cinsel ilişki kadının ana erkeğin baba olarak yeniden kavramsallaştırıldığı bir beraberliğe bebek/çocuk diye kavramsallaştırılan insan türünün yeni bireyini kattığında üreme genetik soy bağı örgüsüyle tasarlanmış akrabalık sisteminin öngördüğü ilişkiler çerçevesinde toplumsal boyutta yapılandırılmış olur ve bu yapıyı sürdürülecek evlilik kurumu ve bu kurum üzerine oturtulan aile toplumsal örgütlenmenin temeli kabullenilir.

Birlikte yaşamanın, toplumun örgütlenmesinde en küçük ve temel birim kabul edilen aile tasarımı ve kalıbı çerçevesinde kurgulanmış olması zihinlerimizdeki kadın ve erkek tanımını belirliyor. Ardından ev ve ev dışı iş bölümünü üretiyor, bu iş bölümü kadına atfedilen rolü kutsallaştırıyor, üremeyi toplumsallaştırma kaygısıyla cinselliği kadın-erkek arası cinsel ilişkiye indiriyor ve bu ilişkiyi bir toplumsal yaşam kalıbına dönüştürüyor. Böylece, kurgulanan birlikte yaşama tasarımının ve kalıbının doğal olduğuna, başka türlü olamazlığına inanıyor-inandırıyoruz; ve bu birlikte yaşama kurgusunu örgütleyerek önce toplumsal yapılanmanın, ardından siyasal örgütlenmenin temeli ilan ediyoruz. Böylece, kadını erkek karşısında eşitsiz konuma sokan, cinselliği üreme kaygısı dışında yaşamayı tercih edenleri toplumsal yaşamın dışına iten, ötekileştiren, eşitsizliğin girdabına sürükleyen ve eşitsizliğin silahı şiddeti kaçınılmaz kılan bu toplumsal birlikte yaşama yapısını doğal olduğu iddiasıyla dokunulamaz, değiştirilemez, yerine bir başka birlikte yaşama modeli kabul edilemez ilan ediyoruz. Doğaya, doğanın her varlığına, doğanın her anına müdahale edebilir, değiştirebilir, dönüştürebilir, farklılaştırabiliriz ama doğal olduğunu iddia ettiğimiz bu toplumsal birlikte yaşama modelinden başkasını benimsememiz kabul edilemez deniyor: İnsanın, türünün kuşaklar boyu var olabilmesini toplumsallaşmayı bile doğallığından kopartmayan bu doğada mevcut birlikte yaşama modelini bulup, bu modele uygun yaşayagelmiş olmasına borçlu olduğu söyleniyor ve bu hususu asla gözden kaçırmamız gerektiği hatırlatılıyor.

Böyle bir süreçte oluşan insan halidir ki, doğadan kaynaklandığı ön kabulüyle kadının eşitsizlik konumunu meşru ve gerekli bulmaya zorlanırsınız. Toplumun temelindeki kamusalılığından vazgeçilemezliği ilan edilmiş birlikte yaşama modelinin ürettiği eşitsizliğe çare arar durur, birlikte yaşama modeline 'eşitliği sağlayıcı düzenlemeler' sınıra ederek eşitsizliğin genetiğini değiştirebileceğimizi ve onu evcilleştirebileceğimizi umarız. Yani kadının eşitlik mücadelesini genetiği değiştirilmiş eşitsizlik tohumu ekebilmenin başarısında ararız. Oysa her eşitsizlik eşit olmayanlar arasında üstün-eşitsiz lehine bir iktidar üretir; alt eşitsiz bir başka

ilişkide mutlaka üst eşitsizdir ve o ilişkide kendi lehine, küçük de olsa bir iktidar gücü bulur. İnsan türünün bireyleri bizler, en küçük iktidarı bile şiddete başvurarak koruyor, şiddet kullanarak koruyoruz. Diyeceğim o ki, bu insan halimizi eşitsizliği eşitlik laboratuvarında değiştirip evcilleştirmeye çalışmak yerine ya da bu çabanın yanı sıra eşitsizlik hali üretmeyen yeni toplumsal birlikte yaşama modelleri tasarlamaya girişmeliyiz.

Aynı şekilde, yine böyle bir süreçte oluşan insan halidir ki, bireysel cinselliği standartlaştırılmış cinsel ilişki temelinde toplumsallaştırır. Bireysel gücümüze, bireysel egemenliğimize, bireysel özgürlüğümüze bunlar toplumsallaştırıldıklarında yabancılaştığımız gibi, bireysel cinselliğimize de toplumsallaştırıldığında yabancılaşırız. Ne zaman ‘özel alan-kamusal alan’ tartışması açılrsa, kamusal alanın özel alanımızın toplumsallaştırılmış hali olduğunu düşünürüm; aslında özel alanımızda kendi bireyselliğimizi kendi tercihlerimizin özgürlüğüyle değil de kamusal alanda toplumsallık adına çizilmiş ve belirlenmiş değerleri kabullenip içselleştirmiş olarak yaşarız gibime gelir.

“İnsan toplumsal bir hayvandır” diyenler var ya, onların ve öyle demeseler de farklı düşüncelerden hareketle aynı/benzer sonuca ulaşanların önce toplumsallığı kamu-sallaştırdıklarını, sonra toplumsallığın kamu-sallaştırılmış biçimini başka türlü sü yaşanamaz varsayımının zırrı ardına sığınarak toplumsal-siyasal örgütlenmenin değışmez temeli haline getirmelerindeki olağanüstü başarıya hep gıpta etmişimdir.

5

İsa’dan birkaç yüz yıl önce yaşamış, düşünsel etkileri günümüz düşünürlerinde hala izler bırakan bir düşünürün, kadının erkekle kıyaslandığında, neden doğası gereği zayıf bir mahlûk olduğunu hayal gücüyle tasvir ederken kendine atfettiğini düşündüğüm bilgece özgüveni kıskanmamak elde değildir. Kadının yumurtası, doğanın kadın bedenindeki renkleriyle salınarak kendi etrafında yavaşça hareket eder; inanılmaz çekicidir. Cinsel ilişki gerçekleşti mi, erkeğin yüz milyonlarca spermi o tek cazibenin içini fethetmeye koşarlar, aralarında sanki yarışlar, çoğunluğu cazibeye erişmeden yolda tükenir; erişebilenlerden yalnızca bir tanesi cazibeyi fethedebilir. Cazibe sadıktır, güvenilirdir; içini fethetmeyi başaran spermi sarmalar, duvarlarını aşlamaz biçimde diğer spermlere kapatır. Sonra bir başka macera başlar ve aylar sonra bir bebek görenleri büyüler. Cazibe, doğanın kadın bedenindeki bütün renklerine bürünmüş, kendi etrafında salınıp dönerek ‘hayat vericileri’ (milyonlarca spermi) cezp ettiği, onları fetih yolunda ölümüne bir yarışa sokabildiği ölçüde narindir, kırılığandır; fedakârlığın ve sadakatin, bir anlamda durağanlığın sembolüdür. Sperm ise, içlerinden sadece biri başarılı olabilse bile yüz milyonlarca hareket ettiği ve çok hızlı hareket ettiği ve sonuçta cazibenin kalesini yıkıp içini fethedebildiği için yapıldır, dayanıklıdır, cesurdur,

başarıya odaklıdır, yolda tükenme olasılığı onu yolundan alıkoymaz; gücün, devimin-medeniyetin, yaşamı üretebilmenin sembolüdür. İşte, bu nedenlerle, üreme hücrelerinin (yumurta/cazibe) doğal konumu gereği kadın, üreme hücrelerinin (sperm/güç-hız-gelişim) doğal konumu gereği erkeğe kıyasla zayıf bir mahlûktur. Öyle olduğu içindir ki, insan türünün doğal olan toplumsallığı birlikte yaşama temelinde örgütlenirken örülen ilişkilerin karmaşıklığında kadının yerinin erkeğe kıyasla zayıf, eşitsiz bir konumda öngörülmesi doğanın gereği, zorunluluğudur.

Bir süre önce TAKİS'in retrospektif manyetik alanlar sergisinde yer alan eserlerinde iki bin yılı aşkın bir geçmişte yaşamış bu büyük düşünürün hayal gücündeki biyolojik anlatımı anımsamış, tebessüm etmişim. Tebessüm etmişim, çünkü sanki sanatçı eserlerinin mekanik elektromanyetik tasarımını bu büyük düşünürün biyolojik anlatımıyla dalga geçmek için kurgulamış diye düşünmüştüm. Aslında biraz da kendimle eğlenmişim: Leylekle bebek arasındaki ilişkinin ilgimi çektiği dönemlerde bu, iki bin yılı aşkın bir geçmişte yaşamış büyük düşünürün öğrencisi olabilseydim, kim bilir, öğrenci halimle (çünkü o dönemlerde öğrenci olmak ayrıcalıktı) belki de farklı toplumsal örgütlenmelerin tartışıldığı bir eserin şimdiki düşüncelerimle ortak yazarı olabilirdim!

7

Bilim bizlere artık üreme için kadın erkek cinsel ilişkisinin tek çözüm olmadığını, hatta üreme hücreleri bakımından kadının varlığı gerekliyen erkeğin varlığının gerekli olmadığını, günümüzde yasaklanmış olsa da bir süre sonra üreme için kadın rahmine de ihtiyaç kalmayabileceğini söylüyor. Buradan şu sonuçları çıkarabiliriz: Bir; insan türünün üremesi için kadın ve erkeğin cinsel ilişki kurması zorunluluk değil. Leylek öyküsüne karşı değişik üreme yolları seçenekler arasında yer alabilir. İki; cinselliğin üreme temelinde kadın erkek cinsel ilişkisine indirgenmesi evrimin kesintisizliği bakımından zorunlu değil. Her insan bireyi cinselliğini, cinsellik toplumsallaştırıp toplum adına kamusallaştırılmadan kendi tercihleri doğrultusunda özgürce yaşayabilir. Üç; Bu nedenlerle, cinselliğin biri kadın diğeri erkek iki faninin cinsel ilişkisine indirgendiği ve bu çerçevede kodlanmış cinsel ilişkinin üremede tek ve meşru yol kabul edildiği, üremenin ise toplumsal boyutta ve genetik soy bağı örgüsüyle tasarlanmış akrabalık sisteminin öngördüğü ilişkiler çerçevesinde yapılandırıldığı bir toplumsal birlikte yaşama modeli, toplumun tek ve sorgulanamaz, yerine başka model önerilemez örgütlenme biçimi olma özelliğini, en azından bilimsel olarak, kaybetmiştir.

Şimdi bana, "cinselliğin dışı ve eril arası cinsel ilişkiye indirgenmediği, kadın ve erkek kavramlarının ya da onların yerine başka kavramların toplumsal zorunlulukları ve işbölümlerini kodlamadan anlamlandırıldığı, cinselliğin kimse toplumsal öneminden ve değerinden dışlanmadan yaşanabildiği, cinsel ilişkinin insan

türünün tek ve meşru üreme biçimi olarak zihinlere kazınmadığı, toplumsal birlikte yaşama sürecindeki cinsellik ilişkilerinde sürdürülebilirliğin genetik soybağı ölçütünden öte, soybağı temelinin çeşitliliğiyle ya da başka değerlerle sağlandığı, vb. bir toplum kurgun var mı?” diye soracaksınız!

Söylemem. Söylemem, çünkü ‘yaz dinlencesi akademik sohbeti’ toplantılarının dördüncüsündeyiz. Daha beşincisi, altıncısı, yedincisi var. Söyleyeceklerimi o toplantılardan birinde tartışmaya saklıyorum!

Şaka bir yana, beni dinlediniz, sabrınıza teşekkür ederim.

TARTIŞMALAR

Konuk: Bugün bazı İslam ülkelerinde uygulanan ve kadın sünneti denilen bir durum var. Bu kadın sünnet aynı zamanda özellikle Somali gibi ülkelerde kadınların ülkeyi terk ederek başka ülkelere iltica etmelerine yol açıyor. Konu üzerinde biraz çalıştım. Bu mutilation yöntemleri kadının cinsel duygularının tamamen yok edilmesi üzerine kurulduğu için bazen kadının yaşama hakkını bile sonlandıran bir durum. Mutilation işlemi yapılan bir kadının doğum yapma olasılığı da tamamen bazı vakalarda ortadan kalkabiliyor. Acaba bu hiç tıpçılar tarafından çalışıldı mı? Dediğim gibi ben sadece iltica boyutuyla çalıştım. Acaba bunun özellikle de ceza hukukunun yaptırımını nedir? Bizde böyle bir eylem yok. Ama diyelim Türkiye’de Somalili bir kadının ailesi bu uygulamayı zorlarsa bunu cezalandırma sistemi var mı? Ya da böyle bir durumda Medeni Hukuk açısından bir yaklaşım ne olabilir? Haksız bir fiil olarak mı değerlendireceğiz?

Prof. Dr. Yücel Sayman: Teşekkür ederim. İki bin yıl önce yaşamış ünlü bir düşünür atıfta bulunarak onun kadın erkek ilişkilerinde üremeyi tasvirini anlattım. Düşünür erkeğin niçin kadından daha üstün olduğunu anlatırken, kadının üreme hücrelerini tasvir ediyor: Kendi etrafından dönen süslü püslü bir yuvarlak var ve adeta hareketsiz. Buna mukabil sperm sürekli hareket halinde, deviniyor. Kadının üreme hücresi sembolik olarak hareketsizliği ifade ediyor. Onu harekete geçiren erkek spermi. Yani yaşamı üreten erkek. Kadın, üreme hücresi nedeniyle zayıf bir varlık olarak ortaya çıkıyor. Bu tasviri Paris’te Takis’in “manyetik alanlar” retrospektif sergisini gezerken anımsadım. Havada asılı, kendi etrafında yavaşça dönen kocaman bir demir yuvarlak var, içine yerleştirilmiş mıknatıslarla büyük bir manyetik alan yaratıyor; karşısında yine havada asılı ok biçiminde tasarlanmış demir çubuk manyetik alana giriyor, mıknatısın çekimiyle demir yuvarlağa doğru hareket ediyor, sallanıyor, giderek daha hızlı sallanıyor, hızlanıyor... Ardından “tak” diye demir yuvarlağa vuruyor; ve herkes bu vuruşu bekliyor. Binlerce yıldır

kadın kültürel olarak hep bu şekilde anlatılmış. Cinselliği üreme temelinde toplumsallaştırıp, birlikte yaşamayı bu ekseninde kurumsallaştırılan bir toplum yapının tasarlandığında, dini ve/veya ahlaki açıdan kadının bu durumundan zevk alıp almayacağı sorusu ciddi tartışılmalıdır. Soru şu olmuştur: Bu toplumsal birlikte yaşama modelinde, kadın sadece üremenin işlevsel aracı mı olmalı? Yoksa cinselliğini özgün ve özgür yaşayabilmeli mi? Kadının sünnetinde ise ana fikir kadının cinsel ilişkiden zevk almamasıdır; çünkü bu durum onun cinsel ilişkisinin üremeye endeksli işlevsel konumundan kopmasına yol açabilir. Bu, Hristiyanlıkta da böyleydi. Eski zamanlarda kadının cinsel ilişkide haz alması meşru görülmezdi. Kadın sadece eşi erkekle ilişki kuracak, hamile kalacak ve doğuracak; kadın bu şekilde toplumsal yaşamda ‘asil’ sayılıyordu.. Bildiğim kadarıyla Avrupa’nın çoğu ülkesinde kadın sünneti yasaklandı. Feministler yasağı savundular ama bir kadının inancı gereği özgür iradesiyle müdahale istediğinde, müdahalenin hijyenik koşullarda yapılması gerektiğini de gözden uzak tutmadılar.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Sizin söylediklerinize Medeni Hukuk açısından bir şey eklemek istiyorum. Bizim Tıp Hukukunda evrensel olarak kabul edilmiş 4 tane temel prensip var. Bunlardan bir tanesi tıbben yetkili kişilerce icra edilmiş olması gerekiyor. Bir diğeri ise tıbbi bir gereklilik olması gerekiyor. Diğerleri ise hukuka aykırı olmayacak ve aydınlatma olacak. Bu 4 madde bir araya geldiğinde tıbbi müdahale hukuka uygundur diyoruz. Bu Türkiye’de bir kadına uygulandığı noktada kadının rızası olmadığı için tıbbi müdahale hukuka uygun olmayacak. Kadının rızası olsa dahi bence hukuka uygun olmayabilir çünkü bu durumda da tıbbi bir gereklilik yok. Erkek sünnetini de açıklayamadıkları için orada sosyal endikasyonun var olduğunu söyleyerek izah ediyorlar. Sosyal endikasyon deyince ben de hep buna örnek veririm. Çünkü burada da bir tıbbi zorunluluk yok. Ama en azından tıbbi olarak bakıldığında hasta açısından bir risk taşıyor. Konuyu bilmiyorum ama erkek sünnetinin bir yararının olduğu da söyleniyor. Ama bu açıdan baktığımızda bu hasta hakları yönetmeliğine göre aykırı. Yani şu an bu fiilen yapılmış olsa hastanın rızası olmadığı için tıbbi müdahale hukuka aykırı olacak. Yapan için de hukuka aykırı bir fiil yaptığı için haksız bir fiil olarak kabul edilecek.

Yrd. Doç. Dr. Murat Volkan Dülger: Bizim ülkemizde kadın sünneti için özel bir düzenleme yok. Benim kişisel görüşüm gerekte yok. Çünkü Türk Ceza Kanunu’nda kasten yaralama bir suçtur. Bir organ veya uzvun kalıcı olarak kullanılmaması da kasten yaralama suçunun nitelikli halidir. Buradaki tek soru işareti şudur. Böyle bir vaka geldiğinde adli tıpa bunun organ veya uzvun geçici kaybı mıdır değil midir diye sorarlar. Çünkü doğurganlığı etkilemiyor ancak kadın zevk alamayacak. Cezanın miktarı açısından bir sıkıntı yok. Sizin sorunuz çok daha güzel. Birileri baskı yaptı ve kendi kendine yaptı. Kendi kendine yaralama bir suç değil bu sefer de dolaylı faillik kurumu devreye giriyor. Siz çeşitli şekillerde

kişinin iradesini etki altına alarak cebir şiddet ve tehditle bir fiili kendi kendine yaptırmasını sağlıyorsanız adeta onun etkisiz hale gelmiş ve siz hareket ediyor olarak kabul edilirsiniz. Ardından faili siz olursunuz ve aynı cezayı da siz alırsınız.

Sabih Ataç: Erkek sünneti konusunda siz niçin özel bir düzenlemeye gerek yok diyorsunuz?

Yrd. Doç. Dr. Murat Volkan Dülger: Biz her eyleme bir ceza suç normu haline getirsek şu an ki kanunumuz 300 küsur madde. Bir 300 küsur madde de Amerika gibi yapmak zorundayız. Biz bunu tercih etmemişiz bizim tabirimizle kazuistik bir düzenleme istemiyoruz. Temel kodları veriyoruz ve bunu biz zaten kasten adam yaralamanın ağırlaştırılmış haliyle çok rahat cezalandırabiliyoruz. Erkek sünneti ise hukukçuların açıklayamadığı yandan geçtiği bir konu.

Yrd. Doç. Dr. Levent korkut: Global düzeyde tartışma 80'li yıllarda başladı. Konuyu ilk gündeme getiren de Uluslararası Af Örgütü'dür. Örgüt kendi politikasını 90'larda belirledi. Çok ciddi araştırmalar yapıldı ve gelişmeler oldu. Eskiden bu konuyu sadece Afrikahlar yapıyor diye bakılıyormuş. Kadın sünneti dediğimizde de 4-5 ayrı alt tipe ayrılıyor. Bunlardan birisi klitoris kesilmesidir. İkincisi klitorisle birlikte prepus labia bölgelerine sarkan bir kesme faaliyeti. Üçüncüsü klitorisle birlikte büyük ve küçük dudakların hep birlikte alınması ve bir dikme faaliyeti. Bu dikme faaliyeti kalıcı oluyor veya cinsel birleşme zamanlarında açılıp tekrar dikiliyor. İşkencenin düzeyini düşünebiliyor musunuz? Sonuncusu ise çok daha vahim bir durum. En basiti de klitoris kesilmesi. Bu çok tartışıldı fakat Volkan'ın dediğinde şöyle bir problem var. Zarar olup olmadığı konusunda birisinin bunu zarar olarak kabul etmesi lazım. Çünkü sosyal endikasyon var. Bunun üzerine Dünya Sağlık Örgütü bir karar aldı. Karara göre kadın sünneti genital yaralamadır. Türkiye de bu kararı kabul ediyor. Buna rağmen erkek sünneti halen tartışılan bir konu. DSÖ'nün bu konuda herhangi bir kararı yok. Küresel düzeyde herhangi bir düzenleme yok. Uygulamada ise başta Hollanda olmak üzere kadın sünnetini bir mülteci olma durumu olarak kabul etmekte. Hatta bu yolla mülteci olmuş çok sayıda kişi şu an Avrupa'da politikacıdır. Bunlardan birisi de Hollanda'da muhalefet partisinden İslamafobyanın önderlerinden Hırsı'dır. Fakat çok sayıda kadın günümüzde mülteci oluyor. Ve bu 1951 tarihli sözleşme kapsamında mülteci olma nedeni olarak kabul ediliyor. Türkiye'de bu durumu mülteci olma durumu olarak ileri sürülebilir. Fakat bizim problemimiz ise coğrafi sınırlama nedeniyle bu uygulamaların olduğu ülkelerden mülteci kabul etmiyoruz. Fakat sığınmacı olarak kabul edilebilir. Birleşmiş Milletlere de başvurulduğunda bu kişilere BM mülteci statüsünü verecektir.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Türkiye'nin de bazı yerlerinde bu uygulamaların olduğu söylenebilir.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Türkiye bu konuda bir problem değil. Asıl problem Mısır'dan başlayarak Kuzey Afrika ülkeleri ve Sahra Altı bölgesidir. Problemin ilginç bir boyutu da kabile kültürüyle olan ilişkisidir. Genelde kabile kültürünün yaşadığı toplumlarda çok yaygın bir uygulama. Aşağı yukarı herkese uygulandığı bölgeler var. En önemli örnek Sudan olmasına rağmen diğer örnekler ve Güneydoğu Asya'da da görmek mümkün.

Prof. Dr. Aslı Tolun: Sosyal değerler için içerisine girerse Türkiye'de sünnet yaptırılıyor ve hiçbir zamanda tartışılmıyor. Kadın sünnetinin yapılma nedeni de aynıdır. Yani aile bunu yaparken kızının canını yakayım diye yapmıyor. Kızın başka türlü evlenemeyeceğini savunuyorlar. Orada toplumsal bir boyutunun olduğunu söyleyebilirsiniz. Ülkemizde mülteci olmadığı için sorun konuşulmamış. Konuşulsa da ne derler pek emin olamıyorum. Fakat birçok ülkede yasak. Hatta o kişilerin çocuğunu kendi ülkesine götürüp yaptırması da yasak. Bu durum ortaya çıktığında anne ve baba ceza görüyor. Yani çoğu ülkeler böyle çalışıyor. Mesela aynı şekilde çocuklarla cinsel ilişkiye girmek İsveç'te yasak ama bir İsveçli gidip de bunu başka bir yerde yapmışsa ve bu kanıtlanırsa aynı İsveç'te yapmış gibi de ceza görüyor.

Prof. Dr. Nuray Ekşi: Hocam siz genetiği geliştiriyorsunuz sonra başımıza sahlıyorsunuz. Bizde hukuki sorunlarla mücadele ediyoruz.

ÜREMENİN EVRİMİ

PROF. DR. ASLI TOLUN

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ MOLEKÜLER BİYOLOJİ VE GENETİK BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

İlkel üremeyi düşündüğünüz zaman olması gereken bakterinin, amibin yaptığı gibi hücre büyür ve ikiye ayrılır. İki aynı kopya olur ve o da büyür. Bu en kolay ve en basitidir. Çok hücreliye geçtiğimizde hayvandan ikiye bölünemeyeceğimiz gibi bir takım başka gelişmelerin de olması lazım. Bakteri, amip gibi hidralar başka şeylerde kendini kopyalayabiliyor. Hidra takla atan küçük bir deniz canlısıdır. Yanından küçük bir hidra çıkarıyor, ardından kopuyor ve gidiyor. Fakat genetik olarak birbirinin kopyası. Biz hep klonlamadan bahsederiz. Fakat burada bazı bitkiler, bazen de koca bir orman hep aynı genetik yapıya sahip oluyor. Daha ileri hayvanlara geçtiğimizde bunların eşeyli üreme dediğimiz bir erkek bir dişinin olması ya da aynı organizmada hem erkek hem dişi olması durumu görülüyor. Bu durum biliyorsunuz ağaçlarda çoktur. Bir ağacın sperm gibi poleni vardır. Bir de normal kendi yumurtası vardır. Onlar birleşir meyve verirler. Mesela incir gibi bazı ağaçların ayrı ayrıdır. Erkek incir ve dişi incir vardır. Bazen de aynı ağaçta olabiliyor. Mesela avokadolar getirilerek Adana'da üretildi. Bir de baktılar ki onları döleyen küçük arılar yok. İş başa düşüyor ve küçük bir fırça alıyorlar. Fırçayla alıp öbürünü döllüyorsunuz. Mendel de bu şekilde yapmış. Çalıştığı süs bezelyelerini çaprazlamak istiyor. Bu yüzden dişi ve erkek organlarını makasla kesiyor. Fırça ile alıyor ve koyuyor. Bu şekilde 15 bin çaprazlama yapmıştı. Sünger en ilkel hayvandır. Hem sperm, hem de yumurta yapıyor. Bu durumda 2 çeşit üreme oluyor. Kendini kopyalayabiliyorlar ama görüntülü yapmayı tercih ediyorlar. Bizlerde de bu durum aynı. Kendini kopyalayabilen bir eşeysiz var, bir de eşeyli var. İnsanda 23 kromozom var. Spermdede 23, yumurtada 23 ve birleştiklerinde de 23 tane oluyor. Bazı bireylerde erdişi oluyor yani bilimsel adıyla hermafrodit. Hermes ile Afrodit birbirlerini çok seviyorlar. Birbirlerine sarılıyorlar ve bu yüzden de tek vücut olmuşlar. Tek vücut olunca da iki organ da kalmış. Gerçek hermafrodit denen bireylerde 2 organda olabiliyor. Hem yumurta hem de sperm yapıyorlar. Kurtçuklar gibi bunu daha ilkel organizmalarda görüyoruz. Fakat bazen ayrı ayrı yapıyorlar. Bu durum süngerde de böyledir. Spermi belli bir zaman yapıyor, yumurtaları başka bir zaman yapıyor. Kendini dölemesin diye bir karışım gerekiyor. Mesela salyangozda öyle. Fakat onun da kendi spermleri kendi yumurtaları-

na giremeyecek şekilde bir mekanizması var. O da kendini dölleyemiyor. Aşağı yukarı her üniversitede okutulan Hücrenin Moleküler Biyolojisi diye bizim bir kitabımız var. Orada seks ile ilgili konunun ilk cümlesi, "Seks yaşam için elzem değildir" denir. O zaman niye böyle bir evrimsel sonuç olarak bir mekanizma olmuş? Çünkü bu genetik olarak çok pahalı bir şey. Bu ne demek? Genlerimizin çok fazlası bizim eşeyli ürememize ayrılmış. Ama her organizmada böyle değil. Mesela bazı balıklar önce dişi, sonra erkek oluyorlar. Ya da önce erkek, sonra dişi oluyorlar. Bu bunların normal gelişimleri. Bizim gibi X ve Y kromozomları yok. Mesela kaplumbağada yumurtaların nasıl bir sıcaklıkta büyüdüğü önemlidir. Belli sıcaklık seviyelerinde cinsiyet değişiyor. Bazen de bu durum orana bağlıdır. Mesela hayvanlarda hepsi erkek olan bir toplum var. Bunların bazılarının dişi oluyorlar. Jurassic Park filminde güya insanlar oradaki dinazorlar yaparlar. Çoğalmasın diye de bunları erkek yaparlar. Çünkü deneysel olarak kopyalıyorlar. Sonra bakıyorlar ki etrafta yumurtalar var. Sonra akıllarına ilkel omurgalıların cinsiyet değiştirme durumlarının olduğu geliyor. Biz bunu hiç düşünmedik diyorlar. Bu oranı nasıl anlıyorlar diyebilirsiniz. Mesela kalabalık bir şekilde dişi fareleri bir kafese tıkiyorsunuz. Ardından yumurtlamayı kesiyorlar. Nereden anladı diye düşündüğünüzde ya gözden, ya da kokudan olduğu akıllara geliyor. Ve koku sinirini kestiğinizde de yumurtlamaya başlıyorlar. Mesela aynı yatakhane yatan kızların regleleri aynı dönemde olmaya başlar. Bunlar belli hormonların ve kokuların verdiği belli bir fizyolojiye etkileridir. Eşeyli üreme iyi bir şey mi? Bir kere evrimi hepimiz kabul edelim. Başka türlü biyolojiyi anlayamıyoruz. Biyolojinin temel kuramı evrimdir. En sonunun bunu Vatikan da kabul etti. İslam ile Musevilik'in evrimle bir derdi yoktu. Derdi olan Vatikan'dı. Onlar da Darwin'in önce yaş gününü kutladı. Geçenlerde de evrim var dediler. Ancak evrimi Tanrı yapıyor ve yürütüyor diyorlar. Evrimsel açıdan da organizmalar neye göre seçiliyor dersek. Mesela bir toplumda büyük bir hayvan grubu var. İnsanın aklına bu hayvanın hep büyük ve güçlü olanı evrimsel olarak seçilir diye geliyor. Aslında böyle değil. Hangisi o şartlara göre daha fazla kaçabilecekse, hangisi daha fazla yavru yapabilecekse bu odur deriz. Mesela dinazorlar zamanında küçük olan memeliler var. Onlar yaşayabiliyorlar çünkü büyükler daha görünür ve saklanamıyorlar. Orada daha küçük olmak bir avantaj. Eşeyli üreme iyi bir şey mi? Bir kere genlerinin yarısını yavrusuna aktarıyor. Normalde kendini kopyalasa hepsini aktaracak. Onun için pek iyi olmaması lazım. Erkekle dişi arasında çok fark var. Çünkü dişi çok yatırım yapıyor. Bakması ve büyütmesi lazım. Kuş bile olsa gidip yumurtaya yatacak. Eşeyli üreme çok fazla yük. Bizim mesela 23 bin genimizin olduğu düşünülüyor. Bunların bir kısmı da süper bilgisayarlarla tahmin yordanmış. Çok önemli bir kısmı yumurtanın oluşumuna ayrılmış. Mesela sperm için ki çok küçük bir hücredir. O da hücre mi derler. Dosdoğru kromozomları bile yok. Onun için hor görülen bir şey. Ama onun yapımı için genlerimizin 2000 bininin onunla görevli olduğu tahmin ediliyor. Fakat bakarsanız eşeysiz üreme daha verimsiz. Bazı türler hem eşey-

li hem de eşeysiz üreyebiliyor. Baktıklarında eşeysiz üreme daha iyi bir şey çünkü başka cinsiyetten biri yoksa kendi kendine üreyebiliyor. Fakat bu verimsizdir. Önemli olan ise başka biriyle bu işi yapmak. Çünkü genetik heterojenlik ortaya çıkıyor. Mesela tarımda çiftçi bir yeri eker, ardından oradan tohum alır ve yine eker. Birkaç yıl sonra verim vermeyebilir çünkü kendi içinde sürekli meydana gelir. Kadınla erkeğin ayrışması 380-400 milyon yıl önce başlamış. Atalarımız ilk memeliler dönemine geliyor. Mesela bu durum kuşlardan ayrıldıktan sonra oluyor. Çünkü kuşlarda daha farklı bir şey var. Y kromozomu X kromozomundan oluyor. Yani önce kadın var. Şimdi bu tabi dine aykırı. Din dediğimiz de burada Hristiyanlık. Diğer dinlerde bunlar ayrıntılı olarak verilmiyor. Biliyorsunuz erkeğin kaburgasından alıp dişi yaratılmış. Yüzyıllar önce Padova'da bir hekim; "Ben erkek kaburgalarını saydım eksik falan yok" diyor. Ve kıyametler kopuyor. Sen nasıl kiliseye karşı gelirsin diye kıyametler kopuyor ve hakikaten kaburgada eksiklik yoktur. Diyanet İşleri Başkanlığı Yüksek Din Kurumu'nda ben evrimi anlatmıştım. Bazı şeylerde genetik olarak uymayan var mı dedi? Biz önce kadın olduğunu biliyoruz ancak dinde önce Âdem yaratıldı diye bahseder demiştim. Din âlimlerinden biri ise, "Tanrı önce eşini yarattı" demiş. Bu o olabilir dediler. Sonra evrim konularında biraz konuştuk. Âdem'in oğlu çarşıya gittiğinde biri "Sen kimsin" demiş. O da "Âdem'in oğluyum" demiş. O da "Sen kimsin?" demiş. "Ben Âdem'den önceki Ademlerin oğluyum" demiş. Âdem'i homosapiens olarak düşünüyoruz dedi. Biri başka dinler diyor diye sordu. Ben de metafor diyorlar diye cevap verdim. Çünkü bilimle din uyuşmuyor. Uyuşması da şart değil. Çünkü o bir inanç. Kadında 2 tane X kromozomu var biliyorsunuz. Özelliği ise parça değiştirirler. Yani yumurta ya da sperm olacakken bir X anneden bir X de babadan almıştır. Bunlar parça parça değiştirirler ve bir tane X geçer. Ama baktığımızda yarısı anneden yarısı da babadandır. Yani sizin neneniz ve büyük babanızdan bütün bir kromozomunuz yok. Onların hepsi karışarak gelir. Fakat Y kromozomu ve X kromozomunda ters dönme oluyor. Karışmalar olamıyor ve eksilmeler meydana geliyor. Ve Y kromozomu küçük oluyor. Artık X kromozomu ile de değişemez oluyor. Bu nedenle Y kromozomunda mutasyonlar birikebiliyor. Ama X kromozomunda kadınlarda mutasyonlar elenebiliyor. 156 milyon baz varken 57 milyona iniyor. O arada da biraz değişime uğruyorlar. Y kromozomunda genler biraz farklı bir şeyler olabiliyor veya işlevsiz hale geliyor. Mesela en küçük kromozomumuz 22 diye bilinir ama 21'dir. Bu arada daha öncede bahsedildi. Bizlerin neandertallerle karışmamız var. Modern insan onlarla birkaç kez karışmış ve ondan bize kalan genler var. Mesela bizim derilerimiz Çinliler ve Japonlara göre daha kalındır. Onların ipek gibi derileri vardır. Çünkü onlarda neandertal geni pek yok. Biz bu kalın geni onlardan almışız. Fakat diyabete yatkınlık ve tiryakilik gibi kötü şeyleri de onlardan almışız. Neandertallardan almadığımız şeylerden biri Y kromozomunda bir şey görmüyorlar. Yani diyorlar ki onların genleri bizlerle uyuşmamış ya da çok verimli bir şekilde üreyemiyormuş. Onun için Y kromozomumuzun ho-

mosapiens olduğu düşünülüyor. Tüm bunların sonucunda kadın ve erkek nasıl oluyor? Biliyorsunuz sperm X veya Y taşıyor. Kadın her zaman x taşıyor. Eğer sperm y kromozomu gelirse x ile olursa erkek oluyor. Fakat genetiğimizde bir şey yapılmazsa normalde kadına programlı. Erkek olması için de y kromozomunda bir sex durumunu belirleyen bir bölge var. Bu genelde bir anahtar. Erkeklik genlerini açıyor. Orada bir kusur varsa genotipi eksik olmasına rağmen kadın görünümünde oluyor. Bunların değişik kademeleri mevcut. Bazı insanlar evleniyor ve regl görüyorlar. Normal bir kadın gibi. Ama çocuğu olmuyor. Doktora gidiyor ve gittiğinde ilk yaptıkları şey kromozomlarına bakılması olur. Ve bakıyorlar ki bu bir erkek kromozomu. Bu durum sporcularda da vardır. Onlar 1.90 boyunda kaslı ve hiçte kadın gibi değil. Kadınlarla yarışan erkek görünümünde atlet. Olimpiyatlarda birkaç kez bunun lafı geçti. Genetik toplantısında ülkemizde bir olimpiyat olduğunda kadın atletlerin her birinin bakılmasının istenildiği dile getirilmişti. Önce olur demişler ama sonra vazgeçmişler. Böyle durumlarda eşit değiliz gibi geliyor. Biliyorsunuz maratoncular Etiyopya'dan çıkıyor. Çünkü onlarda genetik farklılık var. Onlar bu işe daha dirençliler. İleride belki biri ben onlarla koşmam onların genetiği farklı diyecek. Şimdi biz XX ve XY olmuşuz da iyi mi etmişiz? Tabi ki genetik çeşitlilik oluyor. Sadece erkek ve kadın olmasından değil, insanların genetik birbiriyle karışıyor. Birbirimizi kopyalasadık hep aynı şey gidecek ve mutasyonlar birikecek. Ama karışarak genetik olarak daha iyi kuşaklar oluyor. Erkeklerde tek x olmasının dezavantajları var. Mesela bildiğiniz üzere hemofilin vardır. Genetik dediğimiz daha çok kalıtsaldır. Genom dediğimiz kromozom düzeyindedir. Kromozomların genetik malzemesi de DNA'dır. Bizde 46 tane, her kromozomda 1 tane var. Hermafrodit olabiliyor. Anne karnında 2 tane çok küçük embriyo var. Bunlar bir şekilde gelip birbirleriyle kaynaşıyorlar. Ve hermafrodite baktığımızda hem XX hücreler var, hem XY'ler var. Bazen de normale yakın hem dişi hem erkek organlar gözükebiliyor. Bazıları intersex yani kız mı oğlan mı ayıramıyorsunuz. Daha normal hayatı olsun diye bunları genelde ameliyatla değiştiriyorlar. Bana bir hikâye anlatmışlardı. Doktora başı bağlı böyle bir kadın geliyor. Kadınlar koğuşuna koyuyorlar. Sonra diyorlar ki biz acaba yanlış mı yaptık? Erkek koğuşuna mı koymamız gerekiyordu? Doktor gidiyor ve kadına "Sen daha çok erkeklerle mi yoksa kadınlarla mı aynı ortamda olmayı seversin?" diye soruyor. O da kadınlarla diyor. Niye diyorlar. Çünkü kadınlar daha "böyle böyledir" diyor. Kadınların bazılarında bir erkeklik hormonu olan androjen yer alır. Bunun reseptörleri var. Bu reseptör kusurluysa erkekliğin hiçbiri gelişmiyor. Daha sonra bunlar kadın görünümlü olabiliyorlar. Bazen Y kromozomunda kusur varsa kadın gibi olabiliyorlar. Bazı kişilerde de azosperm dediğimiz bir hastalık var ve sperm yapamıyorlar. Bunlar toplumda yüzde 1 gibi yüksek bir oranı var. Fizyolojik bir bozukluk yok. Bildiğiniz gibi evli insanların yüzde 10-15'nin çocuğu olmuyor. Çoğunun nedeni de bilinmiyor. Azospermi önemli bir sorun. Genelde bunların da çocukları olmuyor. Biliyorsunuz her seferinde milyon-

larca sperm çıkıyor. Ve tek yumurtayı ancak bir tanesi dölleyebiliyor. Yumurtada ancak bir günde döllenebiliyor. Niye milyonlarca sperm lazım?

Erkeğin aslında kız çocuğu olur çünkü bunun nedeni X kromozomu spermler daha çok yaşıyor. Gerçi spermde bir şey yok ama nedense X kromozomunda çok gerekli genler var ancak Y kromozomunda onlar yok. Bu yüzden Y'ler daha önce ölüyorlar. X'li spermler daha fazla ve eğer anne de öyle bir sperm kaldı da yumurta üstüne geldiyse olan çocuk kız oluyor. Normalde her çocuk için erkek ya da kız olma olasılığı yüzde 50 olasılığının olması lazım. Fakat böyle olmuyor. 2 çocuğu aynı cinsiyetten olan kişilere bakmışlar üçüncü çocuk yüzde 70 olasılıkla aynı cinsiyetten oluyor. Mesela 2 kızı veya 2 oğlu olanlara baktıklarında oğlanların oğlan, kızların kız olma olasılığı çok daha yüksek. İstatiksel olarak da bunu destekliyorlar.

Şimdi sirke sineği üzerinde bir deney yapıldı. Yaban türde yaşam süresini yüzde 100 diyelim. Yumurta sayısını da o zaman kaç tane oluyorsa yüzde yüz diyelim. İnsanlar sirke sineğinin genini deneysel olarak bozdular ve sineğin yaşamı uzadı. Bunu niye yapıyorlar? Yani sineğin yaşamını uzatıp da ne yapacağız? Bu bizim umurumuzda değil. Biz bunları bulmak istiyoruz ki aynı şeyi insanda da bakalım. Burada uzun bir ömür oldu. Genetikçiler bunun uzun ömürlü olduğu bu yüzden de niçin evrimde seçilime uğramadığını soruyorlar. Çünkü sirke sineği birkaç hafta da bir yüzlerce yumurta üretiyor. 360 milyon yıl içinde mutlaka her geninde bir mutasyon olmuş olması lazım. Öyle bir şey olsaydı seçilime uğradı. Biz bunun yumurtalarını sayalım diyorlar. Yumurtalarını saydıklarında yüzde 44'nün normal olduğunu görüyorlar. Yani ömür boyu yapacağı yumurta yüzde yüz yerine sadece yüzde 40. Bir başka genetiğini bozuyorlar ve iki mislinden fazla yaşıyor.

Gazeteleri okursanız eğer aynı tip bir sürü insanın olduğunu görürsünüz. Fakat daha çok bir sosyal hayvanız. Bizim daha başka duygu ve düşüncelerimiz var. Bu işi zevk için yapan tek hayvan ise insan. Diğerleri hep çiftleşme içgüdüleri ile yapıyor. Şimdi seçicilik var. Her zamanda erkek tavlıyor. Tavus kuşuna baktığınızda güzel olduğunu görürsünüz. O erkektir ve dişisine baktığınız kahverengi bir şeydir. Bahkların, kuşların süslüsü hep erkektir. Mesela erkek kuşun kendine ait ne kadar fazla arazisi varsa o kadar yüksek ötüyor. Dişiler buna tav oluyor çünkü büyük arazide daha çok yiyecek var. Fakat bazen o kuş beyinli dediğiniz dişi kuş, erkeğin bu kadar fazla arazisi var mı diye kontrol ediyor.

Homoseksüelliğe bizimkiler bir hastalık diyorlar. Amerika'nın İstanbul başkonsolosu gay ve geldi Türkiye'den bir Türk erkekle evlendi. Bu yüzden politikacılarımız eski dedikleri lafları artık söyleyemiyorlar. Bu normal bir şey mi yoksa sosyal bir toplum bu yüzden öğrenilmiş bir süreç mi diye sorulur. Mesela abisi gaydir, bu yüzden bu kişi gay oluyor mu gibi sorular. Doğaya baktıklarında ise

bunu görüyorlar. Peki, bu durum kalıtsal mı? Veri tabanını açarsanız yüzde 30 kalıtsal gibi oranlar çıkıyor. Veri tabanı dediğim ise OMİM. Yani Online Mendelian Inheritance in Man. Hastalık genleri aradığım için ben bunu çok kullanırım. Buraya baktığımızda yüzde 30 kalıtsal diyorlar. Yüzde 30 kalıtsal ne demek? Ben çalıştığım hastalıkların hemen tümü mutasyon ve gen kusuru varsa hastadır yoksa hasta değildir. Mesela ailelerde normal zekâ ve sosyal zekâyı ancak istatistiksel olarak bakıyorlar. Yumurta ikiziyle yumurta ikizi olmayamı da bakarlar. Mesela müzik kulağının ikizlerden birinde varsa öbüründe olma olasılığı nedir diye bakılır. Mesela müzik kulağı yüzde 100 olmasada oldukça fazla olarak genetik çıkıyor. Genelde birinde varsa öbüründe de çıkıyor.

Bizim çalışmalarımızda önce bir gen yeri bulursunuz. Şizofren ve diyabetlilerde böyle çalışılır. Bin ve iki bin kişiyi alırsınız. Biri diyabet diğeri değil diye kardeş alırsınız. Bu çalışmayı yaptığımızda size belli kromozom bölgeleri verir. ABD’de 80 ya da 81 yılında bir gün siyahi şirin teknisyenimiz geldi ve gazeteleri okudunuz mu dedi. Biz de “ne oldu?” dedik. O zamanlar modaydı erkek çocuk doğar doğmaz sünnet yaparlardı. Cerrahın eli kaymış ve penisini kesmiş. Çocuk çağız da öyle kalmış. Science dergisinde 26 yaşında bir adam konuşuyor. Bunu kadın gibi büyütmüşler. Kendini hep kadın biliyormuş. Bir gün bu kişiye erkek doğduğunu söylemişler. Adam, ben kendimi bir an için kadın gibi hissetmedim diyor. Bu demek oluyor ki en azından bu durumda bir çevresel etken olmayacak. Sonra adam 2 çocuklu bir kadınla evlendi. Türkiye’de bir köyde oluyor. Küçük kızları canım kızım cicim kızım diye büyütüyorlar. 11 yaşında bakıyorsunuz ki acayip şeyler oluyor. Kızınız erkek oluyor. Cinsel organlar belli bir zamanda fetüste oluşur. Bazılarında ise bir gen tam çalışmıyor ve 11 yaşında bu değişim oluyor. Kadın yumurtalıkları çıkar iner ve testis olurlar.

TARTIŞMALAR

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Sizce genetik bilginin neresindeyiz? Bazı konularda ancak istatistiksel yapılabiliyor. Bazı konularda henüz bir şey yok. Göz renginden karakter özelliklerine kadar yüzlerce konu var. Genetik şu an da şu şudur diye yüzde yüz diyebildiğimiz ne kadar kısmını bilebiliyor?

Prof. Dr. Aslı Tolun: Çok fazla değil. Gen yapılarımız çıktı diye söylüyoruz ama bu bir kere tamam değil. İkincisi bu 23 bin genin veri tabanlarında dizisini görebiliyoruz. Ama işlevine baktığımızda çok önemli bir kısmının işlevi bilinmiyor. Bazıları ise hiç bilinmiyor, bazıları da mayanın şöyle bir geniyle benzerliği var deniyor. Biz onun ne iş yaptığını bilemiyoruz.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: İşlevsiz olan genlerde olabilir deniyor.

Prof. Dr. Aslı Tolun: Yalancı genler var. Fakat bir yer bulduk ve o yerde de bir tane gen var. Onun işlevi de bilinmiyor. Bizim hipotezimiz ise ailedeki kusurlu olan gen budur eğer onda bir kusur varsa bunu etkiler. Bunu nasıl anlarız. Farede genelde benzer genlerimiz var. Genlerimizin büyük çoğunluğu yüzde 95-97'si benziyor. Bunu bozduğumuzda mesela beyini büyüyor. Sizin ailede de çocukların geni küçük. O zaman diyorsunuz ki bu beyin gelişimi ile ilgili bir gen. Eğer bozuk olmadığında farede de büyürdü. Fakat farede 30 genle bu deneyi yaparsanız 10 gen tutmuyor. Farede başka bir şey, insanda başka bir şey çıkıyor. Bu nedenle olmuyor. İnsan genini tam olarak nasıl biliyoruz. Bizim hastalıkta gen aramamızın nedeni tıbbi bir amacın dışında aslında budur. Çünkü bu ailelere zaten pek bir şey yapılamıyor. Tek yapacağımız şey bebek anne karnında 10 haftalıkken çocuk hasta olacak mı diye aileye bildirmek. Ama bu sayede biz o genin işlevini biliyoruz. Bulduğumuz genlerden birinde çocuklar kasılıyorlar. Hayvanda yaptıklarında ritim bozukluğu var. Fare yaşamıyor çünkü kalp çarpıntısı normal değil. Sirke sineyi uçamıyor. Ritim bozuklukları var bizimkilerde bir sorun yok. Sadece büyümüyor ve gelişmiyorlar. Bize yıllar önce bir aile gelmişti. Küçük ailelerde tam bilgi sağlayamıyoruz. Bu yüzden büyük aileler olması gerekiyor. Küçük ailede kromozomların yeri konusunda 10 tane yer çıkıyor. Oralarda da gen kusurları olabiliyor. Ailedeki bilinen gene baktık ama bulamadık. Tekrar geldiklerinde exom dizileme yaptırдық. Orada bilinen bir gende bilinen bir gen kusuru çıktı. Şanslıydık başka bir şey çıksaydı aileye ne derdim bilmiyordum. Küçük embriyolar 8 iken hangisi kusurlu değilse bir tanesini alıp öyle yaptıracaklar. Mesela hemoglobini yapamayan talesemi hastası bir çocuk var. Ona yeni kardeşi doğururlarken uygun bir kemik iliği için seçme içinde birçok embriyoyu hangisi uyabilecek diye bakıyorlar. Daha sonra da bunu annenin rahmine yerleştiriyorlar ve bu uygulama bazı ülkelerde yasak.

Konuk: Bir belgesel izlemiştim. Tüm canlıların ortak bir özelliği varmış. Bu; baş, gövde, kollar ve bacaklardan oluşmamız. Bilmiyorum doğru mudur? 5 gen keseceği bizim atalarımızmış. Belgeselde Âdem ve Havva'nın gerçek atalarımız olmadığını söylüyorlar. Yaptıkları deneyde farenin göz genini alıp sineğe takıyorlar ve ardından sineğin kendi gözü çıkıyor. Bu durumda hepimizin akraba olduğunun kanıtıymış.

Prof. Dr. Aslı Tolun: Bizim bitkilerden ayrılmamız henüz yeni hücrelilere geçerken oluyor. Dalları ve gökleri bizim bacaklarımız gibi oluyor diyoruz ama ahtapotlara baktığımızda 8 tane kolu var. Onlar başka bir koldan geliyor. Mesela sinekler ve ahtapotlar öbür koldan geliyor. Tek hücreden çok hücreliye geçişte 2 kol var. Bir tanesi onlar bir tanesi de biz. Ahtapotun gözüyle bizim gözlerimiz benziyor. Ama ayrı ayrı evrime uğradıklarında onlarınki kusursuz bizimkileri ise

kusurludur. Bu durumu evrim karşıtları çok kullanır. Normalde ışığın geldiği hücrelerin üzerinden sinir hücreleri geçiyor. O yüzden hava karardığı zaman gözlerimizi kapatıyoruz. Ahtapot görüyor çünkü onlarınki arkadan geliyor. Bunlar bir benzerlik gösteriyorlar. Mesela kuşun kanatlarıyla bizim kollarımız benzerdir. Bir örnek daha köpek ile biz de benzeriz. Bizim ayağımız yüzümüz kadardır onların ki ise küçüktür. Çünkü parmak üstü yürüyorlar ve onların biz de topuk olan bir eklemeleri var. Onların bacakları iki eklemli bir de dizleri var. Benzerlikleri kemik sayısı ve kemik yapısından görülüyor. Fakat ahtapotların kemiği bile yok.

Konuk: Farenin göz genini aldık sineği taktık ve sineğin kendi gözü çıktı. Canlı yaşarken gen takılınca gözünün oluşması mümkün mü?

Prof. Dr. Aslı Tolun: Gözümüzü incelediğimiz bir ağ tabakası ve retina var. Arkasında optik hücreler var. Önde de mercek var. Renkleri ve ışığı gören hücreler var. Tek gen değil bir sürü hücreden yapılmıştır. O genlerin hepsinin çalışıyor olması lazım. Doğuştan kör insan vardır bazen göz yapısı olmuyor bazen de içindekilerden bazıları eksik oluyor. Erkeklerdeki bazen renk almaçları olmuyor. Yeşille kırmızıyı tam göremiyorlar. Toplumda dört yüz kişide bir maviyi göremeyen insan varmış. Bu sık yaşanan bir durummuş. Mesela sağırılık genini her yüz kişiden biri taşıyor. Okullarda bir araştırma yaptık ailelerin 4'te 1'i aynı gen kusurunu taşıyor. Sağlık Bakanlığı bu aileleri taratsa yeni doğumlarda bu durumda azalma olabilir. Ama onlarla bizler uzağız.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Genetik bilginin açıklanmasında da sizler için uygulamada sıkıntı yaratmıyor mu? Bunu bilmesi uygun mu? Bu bilgiyi kimle paylaşıyorsunuz? Burada bir hukuki eksiklik hissediyor musunuz? Bu uygulamaların içinde siz neyi eksik buluyorsunuz?

Prof. Dr. Aslı Tolun: Dediğiniz gibi burada çok eksiklikler var. Mesela çocuklarda genetik test yapmayın diyorlar. Bazen bizler yapmak zorundayız çünkü herkesi kullanmazsak aile yeterli derecede büyük olmuyor. Onların sonuçlarını vermeyin diyorlar çünkü çocuk taşıyıcı ise yaftalanabiliyor. Bu durumda köylerde böyle algılanabiliyor. Ben bu bilgiyi vermezsem çocuk ileride ne bilecek? Ben de iki yüz yaşına kadar yaşamayacağım. Bunlar hep tartışılan konular. Gizlilikte önemli ailenin kendisine gönderiyorsunuz. İlk başta tamamen gizli tutacağız diye kendilerine yazı veriyorsunuz. Sonra bu bilgileri isterseniz veriyorsunuz. Tabi orada aile bakıyor görüyor ama o kendi bilecekleri bir iş. Ama bunları TV'ye çıkarmak olmaz. Biz Muş'tan bir aileyi bulduk. Sabah kahvaltı programında görmüştüm. Kadını aradık ve gittik oraya. Beş kardeş gelmiş eşleri de akraba. Ben bunların ellerine kimliğinizi kimseye açıklayamayacağız diye bir yazı verdim. TV'ye çıkmış tüm bütün köye yazılı kâğıt veriyorum. Bunların gizlilikleri çok önemli. Bahsettiğiniz huntingtonlu bir kadın bir adamla evlendi. Adamın annesi huntingtonlu.

Kadın çocuğunun huntingtonlu olmasını istemiyor. Bu durumda kocasının teste edilmesi lazım. Ancak kocası bu durumu bilmek istemiyor. Bu durumda ne yaparsınız? Bilmeme hakkı da var ama diğer türlü kadın kürtaja gidecek. Bunlar hep sıkıntılı durumlar. Bu durumları üst etik kurullar karar veriyor. 2 lezbiyen kadın çocuk yapmak istediler ama çocuğun sağır olmasını istiyorlar çünkü kendileri de sağır. Ailesinde sağırlık geçmişi olan birinden sperm alacaklar. Bu duruma izin verilmedi.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Bunun aksi olarak yüksek zekâlı billur gözlü gibi talepler kabul ediliyor mu peki?

Prof. Dr. Ashı Tolun: Onlar olmuyor. İnsanda henüz oynanma yapılmadı. Mavi gözün yapılması kolay çünkü geni bozarsanız mavi gözlü olabilecek. Biz bunu pigment yapılırsa kahverengi, biraz yapılırsa yeşil ya da ela yoksa mavi oluyor. Şimdi biliyoruz ki pigment yapılı gözle ilgili sekiz tane gen var. Şimdi istemediğiniz geni bozabileceğiniz bir teknoloji çıktı. Bu eskiden çok zordu. Türkiye’de aynı boyda olan kesinlikle yumuşamayan domatesler piyasaya çıkan ilk GDO’lulardır. Orada ise olgunlaşma geniyle oynadılar.

ZİGOT, EMBRİYO VE FETUS KAVRAMLARI

YRD. DOÇ. DR. ESRA ÇIKLER DÜLGER

İSTANBUL BİLİM ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Komik de olsa acıklı da bütün aşk cilvelerinin varmaya çalıştığı nokta, insan yaşamında varılmaya çalışılan her noktadan daha önemlidir. Çünkü varılan o nokta gelecekteki nesli oluşturacaktır. Tüm canlıların ortak tutkusu kendi yaşamlarını korumak ve sürdürmektir. Sonsuz bir yaşam şansı mümkün olmayan canlı organizmalar bu gaye ile genetik miraslarını bir sonraki nesle aktarırlar. Bu aktarım yaşam döngüsünün sürekliliğinin sağlanması için gerekli en temel canlılık özelliği olan “üreme” sayesinde gerçekleştirilir. Basit yapılı tek hücrelilerde üreme, hücre bölünmesi sonucunda hücre sayısının artırılması ile gerçekleşirken; insanlar da dâhil olmak üzere diğer çok hücreli organizmalarda iki üreme hücresinin (oosit ve sperm) genetik materyallerinin füzyonu ile gerçekleşir. İnsanlarda üreme doğal koşullarda iç dölleme ve iç gelişim ile sağlanırken gelişen biyoloji ve tıp biliminin sunduğu yardımcı üreme teknikleri sayesinde dış dölleme ve iç gelişim ile neslinin devamını sağlayan kişilerin sayısı her geçen gün artmaktadır. İç dölleme anne adayının Fallop tüpleri (uterin tüpler)’inde gerçekleşir. Cinsel birleşmeden ortalama 24-48 saat sonra gerçekleşen dölleme olayında dişi üreme hücresi oositin genetik materyali ile erkek üreme hücresi spermin genetik materyali, oosit sitoplazması içerisinde birbirine karışarak farklı bir genetik kombinasyona sahip canlıyı meydana getirirler. Zigot adı verilen, sperm ve oositin aksine diploid (2n) kromozom takımına sahip tek hücreli bu canlı henüz insan değildir; ancak döllemenin ardından hızlıca bölünerek uterus’a (rahim)’a doğru hareket eder ve bir insanı oluşturmak üzere organize olmaya başlar. Zigotun yarıklanması yani hücre bölünmelerinin başlaması, tek bir hücreden milyonlarca hücre oluşturulması yolunda atılan ilk adımdır. Yani zigot çoğalabilen bir hücredir ki bu da canlılığın temel özelliklerinden biri olan üreme özelliğini ortaya koyar. Saatler içerisinde hızlıca bölünen zigot, 12-32 hücreli evrede morula adımı alır. Morula genetiği birbirinin tamamen aynı olan hücreler (blastomer)’den oluşan bir top görünümündedir. Morula içerisindeki hücreler bir tarafa yığılarak organize olmaya başladıklarında ise morula artık blastokist adımı alır. Bu esnada blastokistin, dölleme bölgesinden uterusu yolculuğu devam etmektedir. Bu bölünmeler ve hücresel organizasyonlar devam ederken blastokist ancak döllemeden sonraki

6. günde uterusu tutunmaya (implantasyon) başlar ve tutunma işlemi 14. günde son bulur. Kısacası embriyonun rahme düşmesi, “döllenme” anından 6 gün sonra; rahme yerleşmesi ise 14 gün sonra gerçekleşmektedir. Dış döllenme esasına dayanan yardımcı üreme tekniklerinde ise döllenme ve embriyonun Fallop tüplerinden uterusu yaptığı yolculuk laboratuvar ortamında gerçekleşirken rahme tutunma ve embriyonik-fetal gelişim süreçleri, doğal gebelikte olduğu gibi, anne vücudu içerisinde gerçekleşmektedir. İster doğal yollarla isterse yardımcı üreme teknikleri ile oluşan embriyo, rahme ulaşana kadar zengin bir kök hücre kaynağıdır. Rahme ulaşıp tutunmayı başaran embriyolar, bir bebeğin doğumdan sonraki büyüme evrelerinde olduğu gibi hücre çoğalması ve farklılaşmasına devam ederler. Döllenmeden sonraki ilk 3 haftada embriyonun ilkel kan dolaşımı ve sinir sistemi oluşmaya başlar. Sekizinci hafta yani embriyonik dönemin sonunda kadar bir insanı oluşturan bütün organ sistemlerinin taslakları oluşmuş durumdadır. Dokuzuncu haftadan itibaren ise dış görünüşü ile insana benzemeye başlayan canlı artık embriyo değil fetus olarak tanımlanır.

Sonuç olarak embriyo, henüz insan olmamakla birlikte gelişimine izin verildiği takdirde insan olma potansiyeline sahip bir öncül canlıdır. Embriyoyu oluşturan oosit ve sperm, embriyonun dolayısıyla da insanın genetik materyal miktarının yarısına sahip, gelişimini tamamlamış hücrelerdir. Oysa embriyo, kendisini oluşturan oosit ve spermden tamamen farklı bir genetik özellik taşıyıcı ve henüz insanı oluşturmak üzere başladığı gelişim evresinin başındadır.

Yardımcı üreme teknikleri ile elde edilen ve yasal olarak imha edilmesi gereken embriyoların normal koşullarda rahme ulaşıp tutunana kadar geçen 6-14 günlük süre içerisinde insanlığın yararına değerlendirilememesi bilimin gelişmesi yolunda büyük bir engel oluştururken sırf bu amaçla laboratuvar ortamında üretilen sağlıklı embriyoların insanlık onuruna zarar verecek şekilde bir yedek insan deposu gibi de kullanılma tehlikesi ve bunun olası pek çok sonucu da göz ardı edilmemelidir.

TARTIŞMALAR

Konuk: Kök hücreden ne elde ediyoruz?

Yrd. Doç. Dr. Esra Çikler Dülger: Embriyonik kök hücrelerden hiç bir şey elde edemiyoruz çünkü bunlar üzerinde çalışmamız yasak. Bunlar bir canlıyı tüm olarak oluşturabilme potansiyeline sahip hücrelerdir. Sabah Esra Hocamızın da bahsettiği gibi başka kaynaklardan bulduğumuzda maksimum 14 gün çalışabiliyoruz. Bu laboratuvar koşullarımız uygundur demek değil. Ama yasalar bize izin vermiyor. Ama laboratuvar koşullarımız uygun olduğun da biz o yasalarında hazır

olmasını istiyoruz ki nereye kadar gidilebildiğini görelim. Mesela anne rahmine bir canlı yerleştirilmiş ve diğerini kültüre etmeye de devam edelim. Ardından başka bir anneye verelim. Böylece ikisine de uymasını sağlayabiliriz. Ada isminde bir film var. Bir gün klonlarımızla karşı karşıya gelip hayatımı ver bana demesini herhalde hiçbirimiz istemeyiz. Fakat tabii ki yedek organ depolarımız olabilir.

Prof. Dr. Aslı Tolun: İnsan kopyalamanın iki amacı var. Bir tanesi dediğiniz gibi bir kopyasını yapacaksınız. İnsan niye kendi kopyasının olmasını ister. Mesela 70 yaşındaki bir adamın bazı organları eskiyor. Parasının da çok iyi olduğunu söylüyor siz bana küçük bir Ahmet yapın diyor. Ahmet büyüyünce ben böbreklerini, karaciğerini alırım arından kalbimi değiştiririm diyor. Genetik olarak aynı yapı ve bu yüzden de bir bağışıklık sistemi sorunu olmayacak. Bir insanın bu amaçla büyütülmesi her ülkede yasak. İkinci bir şey ise yine siz embriyo gibi bir kök hücre yapıyorsunuz. Sabah Esra'nın da söylediği gibi oradan hücreler alıyorsunuz ve bunu bir kişinin kemik iliği sorununa yönelik tedavi amaçlı kullanıyorsunuz. Bu şu an yapılabiliyor. İleride de laboratuvarlarda karaciğer yapılabilir. Toksilenme nedeniyle diyelim ki çocuğun karaciğeri birden bire gitmiş. O çocuğa yeni bir karaciğer verilebilir. Bunun içinse birçok araştırmaların yapılması lazım. O araştırmaların yapılabilmesi için buna izin veriyorlar. Araştırma amaçlı kopyalamaya birçok ülke izin veriyor.

Konuk: Organları geliştirmek ve büyütme için başka canlıları taşıyıcı olarak kullanmak gerekiyor demi? Tamamen bir laboratuvar ortamında karaciğer geliştiremiyorsunuz?

Prof. Dr. Aslı Tolun: Laboratuvarda karaciğer belki yapılmadı ama bazı şeyler yapılabiliyor. Mesela mesane yapılabiliyor. Ölmüş bir kişiden bir kırıldık aldılar ve tüm hücrelerini yok ederek kendi hücrelerini sardırıldılar ve bu trakeosu alınmış kişiye geri taktılar. Gayet de iyi olabiliyor. Karaciğer biraz ileri aşama çünkü çeşitli durumlar var ama bunlar da bir ara yapılacaktır.

Yrd. Doç. Dr. Şule Ayla: Henüz organ aşamasına geçmedik ama hücre aşamasında bu tip çalışmalar var.

Prof. Dr. Aslı Tolun: Bu araştırmaların yapılabilmesi için ise kök hücre lazım. Eskiden ise normal hücreyi alıyorlardı ve kök hücre yapmaya çalışıyorlardı. Çünkü siz insan kopyalayamazsınız diyorlardı. Bu yüzde ABD bu konuya geç el attı. Birçok ülke tedavi amaçlı birçok şeye izin veriyor.

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı: Türkiye nasıl kök hücreyi üretiyor?

Prof. Dr. Aslı Tolun: Bizde de var hala kök hücre oradan da alınabilir. Ancak en iyisi embriyo.

Yrd. Doç. Dr. Şule Ayla: Embriyoda kök hücre çalışılmıyor. Şu an yetişkin kök hücre çalışmaları var. Farklılaştırma yöntemiyle çalışılıyor ama şu an Türkiye’de embriyonun kök hücre çalışması yok.

Prof. Dr. Aslı Tolun: Yani hücre kültürü de mi yapamazsınız?

Yrd. Doç. Dr. Esra Çikler Dülger: Anneye transfer edilen embriyolar yapılabiliyor ancak kalanlar imha edilir.

Prof. Dr. Aslı Tolun: Benim yönetmelikten hatırladığım ise sirke sineğinin genine bile dokunamıyorsunuz. Hücre kültüründe büyüttüğünüz insan hücreleri vardır. Onlara bile dokunamıyorsunuz. Bizi bir ara TÜBİTAK’a çağırdılar. Kendileri yeni bir danışman bulmuş. Adam bana Türkiye’de ne yapalım diye soru yöneltti. Adam daha sonra şunlar şunlar yapılabilir, önceliği saptayın dedi. Ben de el kaldırdım ve bunların hiç birini yapamayız çünkü mevzuat uygun değil dedim. Çok sinirlendi ve biz mevzuatı uygun hale getireceğiz dedi. Önce onu yapın daha sonra konuşalım diyecektim.

Yrd. Doç. Dr. Esra Çikler Dülger: Cezalar konusunda da haddim olmadan söylüyorum. Üzerine basa basa söylediğimiz şey bunların insan olmadığı ve de bunları birey kategorisine sokamıyoruz. Ama üzerinde yaptığımız işlemleri siz bunların insan olmasını sağlayabilirsiniz. Bu yüzden etik olmayan kurallar çerçevesinde çalıştığımızda başımıza ne geleceğini hukukçuların bize daha net bir şekilde belirtmesi gerekir.

Yrd. Doç. Dr. Murat Volkan Dülger: Sana bir şey olmaz ben seni kurtarırım.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Çalışmanın yapıldığı merkez kapatılır. Bu konuyu düzenleyen Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği var. Ama tabii bu yönetmelik dayanaktan yoksun çıkarılmış.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Yönetmeliğe de ciddi cezalar koyamaz.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Yönetmeliğin hem dayanağı yok hem de yönetmeliği soy bağına değiştirme suçuna bağlamaya çalıştılar ki bu da olanaksız. İki si arasında bağlantı kurmaya olanak yok hem de yönetmelikle ceza getiremeyiz. Ama idari ceza adı altında merkezlerin kapatılması söz konusu olabiliyor. Ama bu işi yapanlar da benzer iş kolunda ve benzer merkezlerde çalışmaktan alıkonulabiliyor. Yani bir ceza davası süreci olarak işlemiyor ama idari bir yaptırım olarak bunlar getirilmiş. Bir kere bu kadar önemli bir konunun yönetmelikle falan değil daha düzgün bir kanunla düzenlenmesi gerekiyor. Konuştuğumuz kavramlar aslına tıbbın kavramları. Ben fetüsü zigotu embriyoyu bilmem. Ama buna ilişkin düzenlemeleri yaparken bilenlerle birlikte bir araya gelip çalışmak gerekiyor. Bunlar tıbbi terimler ve bunları tıpçılar bilir. Ama bizim bunları kullanmamız için

bilenlerle birlikte çalışmak gerekiyor. Sanırım mevzuat hazırlanırken bir ekip çalışması da yapılmıyor.

Yrd. Doç. Dr. Volkan Murat Dülger: Hukukçu olmayanların kafasındaki soru işaretlerini gidermek lazım. Ülkemizin siyasal yapısızlığı nedeniyle sürekli ceza hukuku görüyoruz. Gazetelerin birinci ve ikinci sayfalarında ceza hukuku var. TV'leri sürekli ceza hukuku hocaları işgal ediyorlar. Sürekli gündemdeyiz bu da bizim ülkemizin yapısızlığından kaynaklanıyor. Ceza hukuku son çaredir. Her şey ceza hukuku ile düzenlenmez. Toplum en çok ihlal eden konular ceza hukuku ile düzenlenir. Çünkü ceza hukukunun yaptırımları çok keskindir. Ne yaparsanız yapın geri getiremezsiniz. Adamı bir hafta içeri atıyorsunuz o yedi günü kaç lira tazminatla öderseniz ödeyin insan hayatına geri veremezsiniz. Cezaevine gidiyorum 1 saat görüşmede afakanlar basıyor. Önce Medeni Hukukta olacağız, sonra idari hukukunda duracağız son çare ise ceza hukuku. Ceza hukuku son çare olduğu için yeni bir iyileşme olduğunda pat diye bir düzenleme yapmaz. Bir ceza hukukçuları ne oluyor nereye gidiyor diye bekleriz. Ne Bilişim Hukukunda ne de Yardımcı Üreme Hukukunda hemen düzenleme yapılmıyor. Burada da bir eksiklik yok olması gereken de bu. Medeni Hukukta da ciddi bir eksiklik var. Şimdi 4'ncü günde rahme düşüyor 6'ncı günde de tutuluyor. Peki, 1'inci ve 4'üncü günler arasında hukuk hiç yok devrede. O 4 günde bu hücreye hiçbir şey yapılamıyor mu? Cinsiyeti dönüştürülemiyor mu? Daha akıllı veya daha aptal bir insan yapılamıyor mu? Oradaki durum nedir? Bir düzenleme gerekiyorsa belki ilk döllemenin olduğu andan beri belki düzenleme yapmak gerekiyor.

Yrd. Doç. Dr. Esra Çikler Dülger: Ona dikkat çekmek istedim fakat döllenme anne vücudunda olduğunda böyle bir şansımız yok. Fakat yardımcı üreme tekniklerinde yaptığımız zamanda az önce konuştuğumuz gibi yönetmeliğimiz bize derki kullanmadığımız embriyolar üzerinde çalışamazsınız.

Konuk: Rahmi düşüne kadar 4. günde çocuğun tahliyesi olur ise kürtaj sayılıyor mu?

Yrd. Doç. Dr. Esra Çikler Dülger: İnsan vücudu içerisinde gerçekleşmiş bir döllenme ise zaten biz müdahale edemeyiz. O zaten ana rahmine yolculuğuna başladı. Biz ona herhangi bir müdahale edersek zaten düşük yapmış olacağız. Şayet tüp bebek dediğimiz yardımcı üreme teknikleri ile dışarıda gerçekleştirdiğimiz bir döllenme ise Şule Hocamında az önce söylediği gibi 4'üncü 5'inci güne kadar tıpkı anne vücudundaki gibi gelişmenin laboratuvarında gerçekleşmesini bekleriz.

YENİ NESİL ÜREME TASARIMLARI

YRD. DOÇ. DR. ESRA ÇAĞAVİ

MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI TIP FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Son yıllarda, İnsan Genom Projesi ve insan DNA dizisinin büyük ölçüde anlaşılması ile beraber üreme teknikleri ve genom mühendisliği alanında çığır açan gelişmeler meydana geldi. Bu gelişmelerden bazıları, doğum öncesi genetik tanı seçeneklerinin artışı ve yaygınlaşmasına bağlı olarak genetik tanıya göre sağlıklı embriyo seçimi, embriyoda genetik düzenleme teknikleri, mitokondriyal hastalıklarda sağlıklı mitokondri transferi, kök hücreden laboratuvar ortamında yumurta ve sperm üretimine yönelik çalışmalar olarak sayılabilir. Bunlar ve benzeri gelişmeler klasik anne, baba ve çocuklardan oluşan aile kavramımızı tekrar sorgulamamıza da neden oluyor. Taşıyıcı annelik konsepti bir süredir gündemimizde olmakla beraber, son yıllarda mitokondriyal annelik kavramı da İngiltere dâhil olmak üzere bazı ülkelerde kabul edildi. Bu da ikiden fazla ebeveyn kavramı ile aile tanımını yeniden düşünme ve yeni yasal düzenleme gereksinimlerini beraberinde getiriyor.

Tıp ve bilim çevrelerinin son dönem üstünde durduğu konuların başında, gebelik döneminde tespit edilebilen bazı genetik kökenli hastalıkların embriyoya müdahale edilerek tedavisine ya da sağlıklı embriyo seçimine yönelik çalışmalar geliyor. Artık besin zincirimize giren Genetiği Değiştirilmiş Organizma (GDO) gibi yakında "Genetiği Değiştirilmiş Embriyoda karşımıza çıkabilecek bir terim olabilir. Yapılabilecek müdahale ve seçimlerin zaman ve biyolojik olarak tanımlanması hem tıbbi hem de hukuksal olarak öncelik taşıyor. Bu ve benzeri gelişmeler geçmiş yıllarda bilim kurgu olarak nitelendirdiğimiz bazı durumların hızla gerçeğimiz olmaya başladığını gösteriyor. Bu nedenle hızla gelişen bilime hukuksal süreçlerin ayak uydurması ve olası problemlerin öngörülerek önlem alınması gerekiyor. Gelin son yıllarda üreme alanında gerçekleşen bazı önemli yeniliklere beraber göz atalım.

Klonlama

Mesela aslında 1960'larda kurbağada başlayarak sonrasında 1990'lı yıllarda koyun türünde ilk klonlama araştırmaları başarıyla gerçekleştirildi. Basitçe, verici

hücreden çekirdeğini çıkarıyoruz ve çekirdeği çıkarılmış alıcı yumurta hücresine aktarıyoruz. Klon çekirdeğini taşıdığı bireye yüksek benzerlik göstermekle beraber hiçbir zaman yüzde yüz aynı olamayacak. Doğacak, değişik süreçlerden geçecek ve çevre de dahil genetiğin dışında faktörler tarafından şekillenecek. Son yıllarda daha iyi anlamaya başladığımız bir de epigenetik kavramı var, ayrıca yumurtadan gelen mitokondriyel genetik te farklı olacak. Klonlama işlemini Sir John Gurdon ilk defa kurbağada yaptı ve bu üstün başarı ile 2012'de Nobel ödülüne layık görüldü. Daha sonra koyunda yapılan çalışmalar medyada daha fazla yer almıştı. Sonra doğal olarak konu insana geldi. İnsanı klonlama ya da klonlamama dedim konuşma başlığında. Neden ise teknik olarak yeterliliğimiz olmakla beraber, etik nedenlerle insanda klonlama çalışmaları yasal olarak birçok ülkede durduruldu. Ancak, belki dünyanın bir bölgesinde özel olarak fonlanmış laboratuvarlarda bu çalışmalar devam ediyor olabilir. Bu tespit edilmediği sürece bir engel yok. Mesele Amerika'da özellikle devlet kanalıyla fonlanan laboratuvarlarda bu çalışmaların yapılması yasaktır. Ancak bir özel şirket sahibi, bu araştırmalara destek olmak istiyor ise bunu yapmamak için bir engeli yok. Bununla beraber, insan hücresinin diğer memeli hücrelerinden daha kompleks yapıda olması sebebiyle teknik olarak çok daha zor ve maliyeti yüksek bir çalışmadır.

Son dönemde klonlama alanında yapılan en büyük gelişme ise şudur: ilk klonlama deneylerinde alıcı hücre olarak bölünmeye daha yatkın olan yumurtaya ihtiyacımız vardı. Ancak 2015 yılı nisan ayında yapılan bir çalışma erişkin bir insan hücresinden, yumurtaya ihtiyaç duymadan, klonlamanın başarıyla gerçekleştirilebileceğini gösterdi. Bu teknolojik olarak çok önemli bir gelişmedir. Çünkü hukuksal süreçlerin elverişli olduğu ülkelerde herhangi bir erişkin insan hücresinden klonlama için teknik kısıtlama

Mitokondriyel Transfer

2015 yılında başta İngiltere olmak üzere bazı ülkelerde mitokondriyel transfer bir tedavi yöntemi olarak mitokondrial hastalıkların bebeğe geçişini engellemek amacıyla kabul edildi. Genetik yapımızın temeli çekirdeğin içinde yer alan genomik DNA'mız, ancak bir de hücrenin enerji merkezi olan mitokondri var göz ardı edilmemesi gereken. Mitokondri insan hücresinde çekirdek dışında DNA'ya sahip tek organel olması sebebiyle önemlidir. İlginç olarak, mitokondriyal DNA mutasyona çekirdekte bulunan genetik materyalden daha açıktır. Mitokondri hücrelerimizin enerji merkezi olması sebebiyle oluşan mutasyonlar ciddi hastalıklara neden olabiliyor. Bu yüzden de hastalık riskinin genetik tanı ile ortaya konması ve sağlıklı mitokondri transferi ile embriyoların seçilmesi artık kabul edilen bir tıbbi müdahaledir.

Bu konuda güncel tartışmalardan bir tanesi mitokondriyel transferin üç ebeveynli

bebekler ile yeni aile kavramını karşımıza çıkarmasıdır. Mitokondri anneden çocuğuna geçmesi nedeniyle, mitokondrisinde hastalık riski taşıyan yumurtanın ya da döllenmiş yumurtanın tamir edilmesi gerekiyor. Tamamı in vitro fertilizasyon (IVF) koşullarında gerçekleştirilebilen bu uygulama için iki seçenek mevcut:

1) Döllenmiş yumurta çekirdeği mitokondrisi sağlıklı 3. ebeveynden alınmış yumurtaya aktarılıyor.

2) Hastalık taşıyan yumurtanın mitokondrisi sağlıklı mitokondri ile değiştiriliyor. Böylece genetik yapısı hem anne-baba hem de 3. ebeveynden gelen sağlıklı embriyo elde ediliyor ve hastalık riski kaldırılıyor. Örneğin, bu durumda bir de taşıyıcı anne kullanılırsa, ebeveyn sayısı dörde çıkabilir.

TARTIŞMALAR

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı: Anne üç oluyor yani bu şekilde, anne sayısı üçe yükseliyor.

Yrd. Doç. Dr. Esra Çağavi: Üç olabiliyor tabi. Bu da tabi beraberinde hem ebeveyn hem de çocuk açısından tanım ve hakların tekrar gözden geçirilmesi ve düzenlenmesi gerekliliğini ortaya çıkarıyor.

Doğum Öncesi Genetik Tarama

Bilimsel çalışmaların tıbbın her alanına olduğu gibi çocuk sahibi olmakta zorluk çeken çiftlere IVF yöntemiyle tüp bebek sahibi olabilmesi için katkısı büyüktür. Son yıllarda ise, tıbbi genetik bilimindeki gelişmeler sayesinde doğal ya da IVF yöntemiyle elde edilen embriyolarda hastalıklarla ilişkilendirilmiş onlarca gende mutasyonların taranması ve tespit edilebilmesi mümkün oluyor.

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı: Bu genetik testle gebelik öncesi 76 hastalık tespit ediliyor. Doğru mudur aşağı yukarı?

Yrd. Doç. Dr. Esra Çağavi: Kaynak bu şekilde söylüyor ama bu rakam çok daha fazladır. Mesela sadece Medipol Üniversite Hastanesi bünyesinde kalp hastalıklarıyla ilgili 56 genlik bir panelde taranıyor hastalar.

Prof. Dr. Ashı Tolun: Yani iki-üç bin hastalık geni biliniyor. Hepsinin yapılarıyla biliniyor.

Yrd. Doç. Dr. Esra Çağavi: Ama her embriyoda genetik tarama yapılmıyor. Çünkü ciddi maliyeti olan bir tarama. O yüzden sadece aileden gelme riski olan ya

da yüksek oranda görülen hastalıklara göre tarama olabilir. Bunun en başarılı örneklerinden biri Medipol Hastanesi bünyesinde gerçekleşti. Ailede anne genetik kökenli kalp hastası, baba sağlıklı görünüyor ama hastalık için taşıyıcı olduğu tespit ediliyor. Bu anne-babanın doğan öncesinde doğan çocuklarında doğum sonrası ani kalp hastalığına bağlı ani ölüm gözlenmiş. Anne-baba sağlıklı bir çocuk sahibi olmak isteğiyle hastaneye başvuruyor. IVF yöntemiyle embriyolar elde ediliyor, ardından 8 hücre seviyesinde iken her embriyodan bir hücrede genetik tarama yapılarak embriyolardan sağlıklı olan bir tane seçilerek anneye aktarıldı. Böylece hastalık aktarma riski yüksek bir anne-babadan sağlıklı çocuk dünyaya geliyor. Bu örnek, doğum öncesi tanı ve genetik biliminin yönlendirici ve tedaviye yönelik ciddi bir güç olduğunu vurguluyor.

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı: Bahsettiğiniz bu hastalık genlerinden kaçısı varsa bu hastalık vardır? Kansere yatkınlık genlerini taşıyan bir kişiye sigorta tarafından bu genler bahane edilerek sigorta primi ödemesini reddeden kuruluşlar olabilir. Bu durumu ekonomik, sosyal sisteme göre nasıl yorumlarsınız?

Yrd. Doç. Dr. Esra Çağavi: Bugün dediğiniz sigorta sistemi ve bu bilgilerinizin sizin dışınızda hangi bireylerle paylaşılması gerektiği de önemli bir konu. Bu genetik bilginin sigorta şirketlerinin eline geçmesi durumunda suistimale açıktır. Günümüzde tüm genomu sekanslayan ülkelerin sayısı arttı. Yakın zamanda İzlanda başlamıştı. İngiltere'nin de nüfusunun çoğunluğunu sekanslamak ve bu bilgiyi bir "bankacılık" sistemiyle saklamak gibi bir yönelimi olduğunu görüyoruz. Bu önemli ve ucu açık bir konu. Bildiğim kadarıyla bu konu hakkında herhangi bir düzenleme yok. Aslında şöyle bir durum da var. Bu bilgi kimin bilgisi? Sizin mi? Sizin DNA'nız alındı. Ancak bu DNA dizi bilgisinin yüzde 99'unu tüm insanlar paylaşıyorsa, bu bilgi türün müdür? Yani bu bilgi üzerinde kişisel olarak hak edebilmek ne kadar doğrudur? Örneğim, meme kanserine neden olan bir genin patenti alındı ve ardından bu patent iptal edildi. Çünkü bu ticari bir meta olarak kullanılmamalıdır. Ayrıca elimizdeki bilgilerin nasıl paylaşıldığı da çok önemli bir husus. Bazen yayınlarda çalışmaya katılan bireylerin tüm kişisel bilgisi deşifre ediliyor. Kişilere soruldu mu? Bu kişiler onam verdi mi? Ya da kişiler onay verseler dahi ne yaptıklarının farkında olmayabiliyorlar. Birçok şey imzalanıyor ama hasta tam olarak neyi imzaladığını tam olarak farkında olamayabiliyor.

Sorunuzun genetik ile ilgili kısmına dönecek olursak bazı hastalıklar, tek genli geçiş var ise, için hastalık riski yüzdesi verilebilir. Ancak diyabet gibi çok gene bağlı hastalıklarda yüzdesel risk vermek doğru değil. Ama az önce bahsettiğim kalp hastalığı için, bu hastalığa sebep olan gen biliniyor. Literatürde bununla ilgili yüzlerce makale var. Ve mutasyonlar tanımlanmış. Eğer daha önceden bu bölgede mutasyon görülürse ve hastalık bu mutasyona bağlanmışsa, embriyo bu hastalığın yüzde 100 oranında görülebileceğini söyleyebiliriz. Ancak her hastalık

için bunu söyleyemeyiz. Hastalık bazında ve genetik etkenlerin ne kesinlikte tanımlandığı göz önüne alınarak yorumlanması gerekir. Bunun içinde genetik danışmanlar devreye giriyor ve

Genetiği Değiştirilmiş Embriyo

Genomun düzeltilmesine yönelik çalışmalar son altı yedi sene içinde yoğunlaştı. Geçtiğimiz aylarda embriyoda genom mühendisliği ile genomun düzeltilmesi (genome editing) üzerine bir çalışma yayımlandı. Ancak, bunun embriyoda yapabildiğini gösteren çalışmalar ciddi tartışmalara neden oluyor. Dünya çapında önemli kabul edilen Nature adlı bilimsel dergide konuyla ilgili birçok tartışma devam ediyor. İlginç olarak, bu gelişmeler bazı bilimsel çevrelerde yüzyılın buluşu olarak adlandırılırken, daha mutaaassıp diğer bilimsel çevrelerce yasaklanması gereken bir çalışma olarak nitelendiriliyor. Bu teknolojinin geliştirilmesinin temel amacı, hastalığa neden olabilecek genetik yapının sağlıklı genetik yapıyla DNA düzeyinde değiştirilmesidir.

Crispr/Cas9 isimli enzimi ve genom değiştirme tekniği 2010'lu yıllarda keşfedildi. DNA dizisini tanıyan, kesen ve yeni fragmanı ekleyerek tamir yapabilen enzimler kullanılıyor. Bu gelişme hem bilim hem de medyada çok büyük ilgi gördü. Bazı gazetelerde ise daha provokatif nitelikte geleceğe yönelik genetiği değiştirilmiş insan (genetically modified humans) şeklinde haberler yapıldı. Genom değişikliğini üzerine embriyoda çalışmaların yasal düzenlemeleri ise hala bir çok ülkenin bilim politikasına uygun yönlendiriliyor. Amerika'da embriyoda genom değişikliğine yönelik çalışmaların durdurulması yönünde bir yasa çıktı. Bu kararın temelinde yine din etiği konusunda uzmanların görüşü ve tekniğin yan etkilerinin henüz biyolojik olarak bilinmemesi yatıyor.

Acaba bu tekniğin negatif etkileri olabilir mi? Bizim öngörmediğimiz hatalar ortaya çıkabilir mi bu süreçte diye konunun değerlendirilmesi gerekiyor. Genom düzenlemesi noktasal vuruş yapmıyor. DNA'nın belli bir fragmanını değiştirirken belki genomun 15-20 farklı yerinde istemediğimiz değişiklikler de yapabiliyor. Ek olarak, tekniğin verimi son derece düşük, kullanılan 64 tane embriyodan sadece ikisinde verimli olarak bu değişikliğin olduğu görülmüş. IVF teknolojisinde bu sistemin kullanılabilmesi için neredeyse yüzde yüze yakın bir verimlilik gerekiyor. Gelişen embriyoların bir kısmı daha embriyonik dönemi tamamlayamamış. Bir kısım embriyo da ise başka genetik modifikasyonlar saptanmış. İşte bu teknik kısıtlamalar ve daha da önemlisi din etiği baskısı nedeniyle embriyoda genom mühendisliği çalışmaları kısıtladı. Örneğin, İngiltere'de bu tip çalışmalar laboratuvar ortamında yapılabilir. Ancak, insan embriyosu laboratuvar ortamında sadece 14 gün yaşatabiliyor ve hiç bir şekilde rahme nakil yapılamıyor.

Bilim öyle hızla ilerliyor ki, ben bu konuşmayı altı ay önce yapıyor olsaydım böyle bir konu anlatmayacaktım, bu bir olasılık olacaktı. Ancak şu an literatür ile desteklenmiş ve gerçekleştirilecek bir araştırma alanıdır. Tedavi yöntemleri geliştirme potansiyeline sahip bu tip çalışmalarını tamamen durdurmak yerine düzenlemek gerekiyor.

Kök Hücreden Yumurta ve Sperm Üretimi

Birçok ülkede laboratuvar ortamında döllenmiş insan embriyosunda yapılan çalışmalar 14 gün ile sınırlandırılmıştır. Bilimsel çalışmalar için embriyodan elde edilebilen kök hücre ve diğer hücreler üzerinde çalışma yapabiliyoruz. Bu hücreler embriyonik gelişimi anlayabilme ve doku tamirinde tedaviye yönelik kullanabilme bakımından önemli hücre kaynaklarıdır. Vücudumuzu oluşturan birçok hücreye farklılaşma potansiyeli olan embriyonik kök hücrelerin üreme biyolojisi açısından önemi, laboratuvar ortamında kök hücrelerden yumurta ve sperm üretebilmektir. Bu sayede yumurta ya da sperm kalitesi üremem için elverişli olmayan bireylere alternatif üreme hücresi üretilir. Teknik olarak eşey öncül hücrelerini üretebiliyoruz, insan sperm ve yumurtasını üretmek şu an mümkün olmamakla beraber er ya da geç mutlak yapılacaktır. Laboratuvar ortamında üretilen bu eşey hücreleri genel olarak literatürde “yapay” olarak adlandırılıyor. Peki, neyin doğal, neyin yapay olduğuna nasıl karar veriyoruz? İşlev ve yapı olarak normal ve vücudun ürettiğine eş nitelendirdiğimiz yumurta ve spermi yapay yapan nedir? Önümüzdeki yıllarda ortaya çıkabilecek gelişmeler ile ya artık anne babaya ihtiyaç kalmazsa? Her koşulda şu anki bilginiz dâhilinde eşey hücrelerine ihtiyacımız olacak. Ancak, artık belki yumurta ve sperme dahi ihtiyacımız olmayacak. Belki ileride bir deri hücresinden embriyo üretmek mümkün olacaktır.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Sonuçta bir kişiye ihtiyaç var değil mi?

Yrd. Doç. Dr. Esra Çağavi: Elbette. Vücut hücrelerini laboratuvar ortamında kültür etmek mümkün. Birçok bireyden hücre alarak hücre bankası yaptığımızı düşünürsek, sürekliliği olan ve isteğe göre dönüştürebileceğiniz bir kaynağınız olur.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Sonuç olarak HeLa Hücre hattında bile o hücre kime aittir?

Yrd. Doç. Dr. Esra Çağavi: Bu da aynı bir tartışma konusudur. BioHukuk derslerinde de sıklıkla konuştuğumuz bir konu. Laboratuvar ortamında kişiden alınarak üretilen hücre, teknik, bilgi kişiye mi aittir, kuruma mı aittir, araştırmacıya mı aittir? Bu bilginin saklanması ve paylaşılması koşulları iyi belirlenmelidir. Konumuza geri dönersek, kök hücreden elde edilecek eşey hücreleri çalışmaları ya durdurulacak, ya sınırlanacak, ya kabul edecek ve ya geliştirilmesine yönelik teşvik edilecek. Başka hiçbir alternatif üreme yönteminin başarılı olmadığı ya da homoseks-

siel birlikteliklerde, bu yöntem tek çözüm olabilir. İngiltere’de örneğin “yapay” olarak tanımlanan kök hücre temelli sperm ve yumurta kullanımı yasal olarak durduruldu. Anatomik olarak embriyo gelişimine elverişli olmayan bireyler var. Bu durumlarda rahim nakilleri gerekebiliyor ve bu konuda az sayıda uygulama mevcut. Fütüristik olarak insan vücudu dışında embriyo geliştirilmesi bile ileride bir seçenek olabilir.

Bugünün Bilimkurgusu, Yarının Gerçeği

Bugün bilimkurgu gibi nitelendirdiğimiz şeyler aslında belki önümüzdeki yıllarda gerçeğimiz haline gelecek. İyi niyetle kalıtsal hastalık ve risklerinin azaltılması amaçlanan bir dünya hayali ile başlayıp ırk, cinsiyet, etnik köken ayırımına neden olabilecek bilimsel gelişmeler görüyoruz. Çocuğunuzun cinsiyetinden, göz rengi-ne ve boyuna kadar seçimin anne-babaya bırakılması öncelikle genetik çeşitliğin azalması, doğanın kendi içindeki döngü ve seçim kurallarına aykırılık nedeniyle şu an ön göremediğimiz problemlere neden olabilir. Bununla beraber çıkan bazı haber ve yayınlarda “kusursuz” bebek tanımı kullanılıyor ki, kusursuz tanımını yapabilmek için öncelikle “kusur” tanımlanmalı ve referans belirlenmelidir. Neye göre kusursuz? Yine bu tip yaklaşım ve yargılar amaçtan sapılabildiğini gösteriyor.

23andMe adlı bir firmanın “I prefer a child with” diye başlayan bir seçim listesini internette görebilirsiniz. Seçeneklerin başında hastalık riskleri var. Kolorektal kanser, göğüs kanseri, kalp hastalıkları riski az olsun şeklinde seçim yapıyorsunuz. Sonrasında göz rengini mavi, yeşil, kahverengi renkleri arasından seçebiliyorsunuz. Uygun sperm donörlerinin yüzdesel olarak risk ve olasılıkları bulunuyor ve seçiminizi ona göre yapabiliyorsunuz.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Bu var mı yani şu anda?

Yrd. Doç. Dr. Esra Çağavi: “Designer Baby” başlığı ile 2013 yılında internet erişime açılan uygulama, yine aynı yıl kamuoyundan gelen yoğun baskı ile durduruldu. Aynı firma şu an temel risk ve etnik kökeninizi takip edebileceğiniz bir DNA test kiti üretiyor ve analizlerini yapıyor. Yanak epitelinizden aldığımız basit bir örnek ile 99 dolar karşılığında aldığımız kiti gönderiyorsunuz ve 6 ile 8 hafta içinde size değerlendirme sonuçlarını gönderiyorlar. Kısıtlı bir gen panelinde değerlendirdikleri için sonuçların daha kapsamlı testlerle onaylanması gerekiyor.

Prof. Dr. Yücel Sayman: 21. Yüzyılda mikrobiyoloji, moleküler biyoloji ve genetikteki gelişmeler nedeniyle büyük bir sıçrama çağının olacağı ve her şeyin değişeceği görülmektedir. Son dönemde, tahammül edemediğimiz karşı çıktığımız ve “Böyle şeyler olmasın” dediğimiz şeyler olacak. Buna hazırlıklı olmamız gerekir. Burada bir kısır döngü görüyorum. Kullandığımız kavramlar var olan sistemin ürettiği kavramlar. Öncelikle anne-baba kavramları kalkıyor. Büyük olasılıkla ka-

dın-erkek tanımları da kalkacak ya da değişecek. Cinselliğin üreme odaklı olarak örgütlendiği toplum yapısı kalkıyor. Kişinin cinselliğinin ve cinsel kimliğini nasıl yaşayacağı her ne kadar biz kabul edemesek de, bu tanımlanamaz bir konudur. Bu konular üzerinde biyologların, sosyologların psikolog ve hukukçuların birlikte düzenlemeler yapması gereklidir. Yaşadığımız toplum yapısı değişecek ve o toplumu ayakta tutacak devlet yapıları bambaşka olacak veya hiç olmayacak. Bütün bunları öngörebilecek ve tartışacak perspektifler olması lazım. Var olan kurgulanmış, toplumsal projelerin kavramlarını kullanmaktan da vazgeçerek yeni kavramlar bulmak gerekmektedir. Vücut dışında embriyonun gelişmeye başlamasıyla, “ayıklama, seçme genetiğini değiştirme” gibi kavramlarla, ister istemez bir “soy arıtım” fikri olacak. Ancak, soy arıtım fikri doğru bir sosyal projeye oturulmadan yapılırsa soykırımı beraberinde getirir. Bu soykırımı varmayı engelleyici düzenlemeler getirmek gerekir. Cinselliğin üremeyle arasında bir ilişki olmadığını, birbirlerinden bağımsız olduğunu anlamak gerekir. Eşcinseller evlenemez. Neden? Çünkü çocuk sahibi olamaz. Doğallığa aykırı. Doğal olan nedir?

Yrd. Doç. Dr. Esra Çağavi: İşte bu önemli bir tartışma konusu. Doğal ve yapay. Laboratuvarda üretilen yumurta ve sperm, yapay olarak nitelendiriliyor. O zaman yapay aile terimini mi kullanacağız?

Prof. Dr. Tangül Müdok: İnsanlığın gelişiminden Roma Hukukuna kadarki toplumsal yapılanmalara verilen isimleri ve aile kavramının en tepeye geldiğini incelersek, neyi değiştireceğiz? Adı mı aile kavramını mı en tepeden alıp başka bir yere mi koyacağız?

Prof. Dr. Yücel Sayman: Hayır. Biz model olarak batıdaki yaygınlaşmış toplumsal modeli örnek alıyoruz ama çok farklı yapılanmayla yaşayan topluluklar var. Örneğin Yeni Gine. Orada akrabalık sistemleri başka, anne baba kavramı başka. Bu yapı üzerine toplumsal bir yaşama biçimi kurmuşlar. Bütün dünya bizim gibi yaşamıyor.

Yrd. Doç. Dr. Esra Çağavi: Bilimsel gelişmelerin artan hızına ayak uydurarak bu kaçınılmaz süreci kabul edip bunun için gerekli kurullar kurularak hukuksal düzenlemelere şimdiden başlamak gerekiyor. Üreme tekniklerinin çeşitlenmesi ve klasik anne-baba ve çocuk ile tanımlanan aile kavramının yeniden gözden geçirilmesi söz konusudur.

MAHKEME KARARLARINDA SINIRAŞAN IN VITRO FERTİLİZATİON VE TAŞIYICI ANNELİĞE İLİŞKİN HUKUKİ SORUNLAR

PROF. DR. NURAY EKŞİ

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

I. Genel Olarak In Vitro Vertilizasyon ve Taşıyıcı Annelik

A. Gen Teknolojisine Bağlı Olarak Tek Anneden Çok Anneliğe Geçiş

Teknolojik gelişmelerin özellikle bankacılık hukuku, borçlar hukuku, ticaret hukuku ve ceza hukuku alanındaki etkileri, hukukçular için yadırgatıcı olmamıştır. Bankacılık işlemlerinin şifreler veya kartlar kullanılarak, bankaya gitmeye gerek kalmaksızın yapılabilmesi; akreditif ve banka ödeme yükümlülüğü başta olmak üzere ticari sözleşmelerden kaynaklanan sınır aşan ödemelerin elektronik ortamda gerçekleştirilen yöntemlerle yapılabilmesi; elektronik imza; sanal alışveriş ve bankacılık kartlarının kötüye kullanılması teknolojik gelişmelerin söz konusu hukuk alanlarındaki en tipik örneklerini teşkil etmektedir. Ancak teknolojik gelişmeler sadece mal ve hizmetler alanında değil insan üzerinde de etkili olmaktadır. Konu, teknolojik gelişmelerin mal ve hizmetler üzerindeki etkisini aşmış insan üzerindeki etkisine gelince, ortaya çıkan hukuki sorunlar farklı boyutlar kazanmaktadır. Genetik alanındaki teknolojik gelişmeler şaşkınlık yaratmaktadır. Üstelik genetik alanındaki teknolojik gelişmelerin kullanılması sonucu ortaya çıkan hukuki sorunların çeşitliliği de bu şaşkınlığı daha da artırmaktadır. O halde gen teknolojisindeki gelişmeler hukuk alanında da sonuçlar doğurmaktadır. Bu bağlamda “tıp hukuku”, “genetik hukuku” veya “biohukuk” adı altında yeni bir hukuk dalının ortaya çıktığını; hatta bu hukuk dalının ders programlarına girdiğini görmekteyiz.

Teknolojideki gelişmeler çocuk sahibi olamayanlar için de farklı kanalları devreye sokmuştur. Yardımcı üreme teknikleri (assisted reproductive technology-ART) başlığı altında toplanan muhtelif yollarla çocuk sahibi olunmaktadır. Suni dölleme, tüp bebek, embriyo transferi ve zigot transferi kısır eşlerin hamile kalması için kullanılan yöntemler arasında yer almaktadır. Yardımcı üreme tekniklerinden bir diğeri taşıyıcı (surrogacy) anneliktir. Geçmişte babanın tespiti sorun ya-

rattırken annenin kim olduğu tartışmasızdı. Çünkü anne, çocuğu doğuran kadındı. Anneliğin üç rolü olan genetik annelik, gebelik ve sosyal annelik aynı kadının üstlendiği farklı roller olmasına rağmen taşıyıcı annelik ile bu roller iki veya üç kadın tarafından yerine getirilebilmektedir. Diğer bir ifadeyle, taşıyıcı annelik, aynı çocuğun birden fazla annesinin olması sonucunu doğurmaktadır. O halde yardımcı üreme teknikleri ortaya çıkmadan önce sadece baba açısından mevcut olan babanın tespiti sorunu in vitro fertilizasyon (IVF) ve taşıyıcı annelik yoluyla anneye de sirayet etmiş ve bu müesseseler gerçek annenin tespiti sorununu da beraberinde getirmiştir.

Taşıyıcı annelik uzun bir geçmişe sahiptir. Taşıyıcı anneliğin önceleri teknolojik herhangi bir müdahale olmaksızın doğal yollarla gerçekleştiği; taşıyıcı anneliğin ilk örneğinin kısır olan kadınların, kocalarına hediye ettikleri kadınlardan olan çocuklara annelik etmeleri olduğu bilinmektedir. Ancak zamanla taşıyıcı annelik teknolojik müdahalelerle gerçekleştirmeye başlanmıştır. Taşıyıcı anneliğe izin verilmeyen ülkelerden taşıyıcı anneliğe izin veren ülkelere gidilmesi hukuki sorunları daha da karmaşık hale getirmiş; sınıraşan anneliğe (cross-border surrogacy) ilişkin milletlerarası yetki, uygulanacak hukuk, vatandaşlık ve çocuğun ülkeye sokulması için pasaport, vize ve ikamet izni başta olmak üzere birçok milletlerarası özel hukuk sorunu ortaya çıkarmıştır. Sınıraşan taşıyıcı annelik bir yandan milletlerarası özel hukuk açısından muhtelif sorunlar ortaya çıkarırken diğer yandan bu yolla doğan çocuğun insan ticaretine konu olabilmesi; yoksul ve başka geliri olmadığı için taşıyıcı annelik yapan kadınların sömürülmesi; taşıyıcı anneliği âdete turizm ve ticari gelir unsuru olarak gören ülkelerin çocuğun ve taşıyıcı annenin haklarını hiçe sayması; çocuğun akıbetinin ne olduğu ile ilgilenmemesi başta olmak üzere hukukun diğer alanlarını da ilgilendiren sorunlar karmaşasına yol açmıştır. Sınıraşan taşıyıcı annelik, Amerikan mahkemesinde görülen ve taşıyıcı annenin, çocuğu, genetik babaya ve karısına vermekten vazgeçmesi üzerine ebeveynin tespiti için açılan “bebek M.” davasıyla 1980’li yılların ortalarından itibaren kamuoyunun ve medyanın dikkatini çekmeye başlamıştır . Karara konu olan olayda karısı kısır olan William Stern’den alınan sperm Whitehead adlı taşıyıcı anneye enjekte edilmiştir. Yumurta, taşıyıcı anneye ait olduğundan çocuk ile arasında genetik bağ vardır . Whitehead, çocuk doğduktan sonra onu vermekten vazgeçmiştir. Ebeveynin tespiti için New Jersey mahkemesine başvurulmuştur. New Jersey mahkemesi, ticari nitelik taşıyan taşıyıcı annelik sözleşmesinin kamu düzeni sebebiyle geçersiz olduğuna; ancak çocuğun yüksek yararı gereğince velayetinin genetik babası William Stern’e verilmesi gerektiğine ve Whitehead’ın çocukla görüşme hakkının olduğuna karar vermiştir.

Taşıyıcı annelik, doğurduğu çocuğu başkasına vermek niyetiyle kadının hamile kalması için başvuru olan yoldur . Taşıyıcı anne (surrogate mother), başkasına

verilecek çocuğa hamile kalan ve onu doğuran kadındır. Güney Afrika Hukuk Komisyonu'nun taşıyıcı anneliğe ilişkin raporunda, "taşıyıcı anne" kavramı yerine "evsahibesi anne" (hostess mother) kavramı kullanılmıştır.

Taşıyıcı annelik, muhtelif ayrımlara tabi kılınabilir. "Sınır aşan taşıyıcı annelik" ve "aynı ülke içinde gerçekleşen taşıyıcı annelik"; "ticari nitelikli taşıyıcı annelik" ve "ticari nitelik taşımayan taşıyıcı annelik". Taşıyıcı annelik müessesesinde teknolojik gelişmelere bağlı olarak farklı yöntemler kullanılmaktadır. "Geleneksel taşıyıcı annelik" yönteminde, erkekten alınan sperm taşıyıcı anneye enjekte edilmektedir veya istisnaen taşıyıcı anne ile cinsel ilişkiye girilmektedir. Geleneksel yöntemde, taşıyıcı anne ile çocuk arasında biyolojik bir bağ bulunmaktadır. İleri teknolojik yöntemin kullanıldığı ve "gelişmiş yöntem" olarak da adlandırılan yöntemde ise, in vitro fertilizasyon yoluyla oluşturulan yumurta, taşıyıcı anneye enjekte edilmektedir. O halde gelişmiş teknolojik yöntemlerin kullanıldığı durumlarda taşıyıcı anne ile çocuk arasında biyolojik bağ bulunmamaktadır.

B. In Vitro fertilizasyon ve Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Yasal Düzenlemeler

Birçok ülkede in vitro fertilizasyon, yasayla düzenlenmiştir. Buna karşın taşıyıcı annelikle ilgili yasal düzenlemesi bulunan devletlerin sayısı daha azdır. Taşıyıcı annelik konusunda mevcut olan yasal düzenlemeler birbirinden farklıdır. Birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi bazı devletlerin mevzuatında taşıyıcı annelik yasaklanmıştır. Bazı devletlerin mevzuatında ise taşıyıcı annelik serbesttir. Amerika'nın Kaliforniya Eyaleti, Hindistan ve Ukrayna taşıyıcı annelik konusunda en liberal düzenlemeye sahip devletlerin başında gelmektedir. Söz konusu ülkeler, taşıyıcı anneliği adeta bir ekonomik girişim ve gelir kaynağı olarak görmektedirler. Verilen hizmetlerin kalitesi ve taşıyıcı anneye verilen ücretin yanı sıra aracı şirket veya kliniklere ödenen meblağlar, forum shopping'e yol açmaktadır. Diğer bir ifadeyle taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olmak isteyenler, bu müessesenin yasal olduğu ülkelerden hangisi daha ucuz ve kaliteli hizmet sunuyorsa bu ülkeyi tercih etmektedir. Elbette bu tercihte taşıyıcı anneliğe ilişkin yasal düzenlemelerin liberal olup olmaması da etkili olmaktadır. Hindistan, ekonomik açıdan güçsüz olan kadının, gelişmiş ülkelerde yaşayan refah seviyesi yüksek insanlar tarafından sömürülmesini önlemek için yabancıların Hindistan'da taşıyıcı annelik yoluna başvurmasını yasaklayan bir kanun tasarısı hazırlamıştır. Ancak taşıyıcı annelik ticaretine balta vuracağı ve bu alandaki ekonomik sektöre zarar vereceği gerekçesiyle yasal düzenlemeye karşı çıkmıştır. Taşıyıcı anneliğin yasal olduğu devletlerin bir kısmında ise, ticari nitelikli taşıyıcı annelik yasaklanmıştır. Bazı devletler taşıyıcı anneliğe izin veren yasal düzenlemeler yapmak için adım atmışlardır. Oysa özellikle sınır aşan taşıyıcı annelikten kaynaklanan çetrefilli sorunlar, bu alanının ulusal yasal düzenlemelerin yanı sıra milletlerarası antlaşmalarla düzenlenmesini

gerekli kılınmaktadır. Taşıyıcı annelik, henüz bir milletlerarası antlaşmayla düzenlenmiş değildir. Bununla beraber Lahey Milletlerarası Hukuk Konferansı konuya ilişkin bir konvansiyonun hazırlıklarına başlamıştır.

Taşıyıcı anneliği doğrudan düzenleyen bir milletlerarası antlaşma henüz mevcut olmamakla beraber Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi başta olmak üzere Çocuk Hakları Sözleşmesi, Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women-CEDAW), Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (International Covenant on Civil and Political Rights-ICCPR), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights-ICESCR) taşıyıcı annenin ve bu yolla doğan çocukların korunması için uygulanabilecek hükümler içermektedir. Bu antlaşmalardan hiçbirinde açıkça taşıyıcı anneliğe ilişkin hüküm bulunmamakla beraber antlaşmalarda düzenlenen sağlık hakkı, kişinin orijinini bilme hakkı, aile kurma hakkı ve diğer bazı haklar taşıyıcı anneliğe de uygulanabilir niteliktedir.

II. In Vitro Fertilizationa (IVF) İlişkin Mahkeme Kararları

A. İngiliz Temyiz Mahkemesinin Kocanın Rızası Dışında Alınan Spermilerin In Vitro Ferlizasyon İçin Belçika'ya Götürülmesine İzin Verilmemesinin Avrupa Birliği Üyesi Devletler Arasında Hizmetlerin Serbest Dolaşımı İlkesine Aykırı Olduğuna İlişkin 6 Şubat 1997 Tarihli Kararı

İngiliz Temyiz Mahkemesi tarafından 6 Şubat 1997 tarihinde verilen karar, bilinci yerinde olmayan hastadan karısının talebi ile alınan spermelerin kocası öldükten sonra İngiltere dışına başka bir ülkeye götürülerek kullanılıp kullanılmayacağına ilişkindir. İngiliz Temyiz Mahkemesi, R. v. Human Fertilisation and Embryology Authority davasında 6 Şubat 1997 tarihinde verdiği kararında, spermelerin bir Avrupa Birliği ülkesinden diğer bir üye devlete ihraç edilmesi için yazılı izni arayan Fertilizasyon ve Embriyoloji Kanunu hükmünü Avrupa Topluluğu Antlaşması'nın hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin hükümlerine aykırı bulmuştur.

Karara konu olan olayda, davanın görüldüğü sırada 33 yaşında olan Bayan Diane Blood, Stephen Blood ile 1991 yılında evlenmiştir. Evlilik, Anglikan kilisesinde yapılmış ve evliliğin gerçekleştirildiği kurallar uyarınca eşlerin çocuk yapmasının önemi vurgulanmıştır. 1994 yılında Blood ve kocası çocuk sahibi olmaya karar vermiştir. 26 Şubat 1995 tarihinde Stephen Blood menenjit hastalığına yakalanmıştır. 28 Şubat 1995 tarihinde Bayan Blood, komada olan kocasından sperm alınmasını istemiştir. 1 Mart 1995 tarihinde spermeler alınmış ve Infertility Research Trust (IRT) tarafından muhafaza altına alınmıştır. İkinci numune, Bay

Blood'un tıbben öldüğüne dair rapordan önce alınmıştır. Her iki numune de IRT tarafından saklanmıştır. Saklama için gerekli ücret Bayan Blood tarafından ödenmiştir. Bayan Blood, spermleri kullanmak istemiştir. Ancak İnsan Fertilizasyon ve Embriyoloji Kurumu (HFEA-Human Fertilisation and Embryology Authority) tarafından 1990 İnsan Fertilizasyon ve Embriyoloji Kanunu (Human Fertilisation and Embryology Act) hükümlerine istinaden buna izin verilmemiştir. 1990 Kanunu hükümleri uyarınca Bayan Blood'un kocasının spermlerini kullanmasının mümkün olmaması sebebiyle işlemi yurt dışında yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Ancak spermleri yurt dışında kullanabilmesi için İnsan Fertilizasyon ve Embriyoloji Kurumu'ndan izin alması gerekiyordu. HFEA, İnsan Fertilizasyon ve Embriyoloji Kanunu'nun 5-10. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Bayan Blood, spermleri yurt dışında kullanması için İnsan Fertilizasyon ve Embriyoloji Kurumu'na başvurmuş, ancak başvurusu reddedilmiştir. Bunun üzerine Bayan Blood mahkemeye başvurmuştur. İngiliz Yüksek Adalet Mahkemesi (High Court of Justice), başvuruyu reddetmiştir. 24 Ocak 1996 tarihinde Fertilizasyon ve Embriyoloji Kurumu, Bayan Blood'un talebinin yeniden incelenmesine karar vermiştir. Fertilizasyon ve Embriyoloji Kurumu, Bayan Blood'un talebini anlayışla karşılamalarına rağmen 21 Kasım 1996 tarihinde spermlerin yurt dışına ihraç edilmesine ilişkin talebin reddine karar vermiştir. Fertilizasyon ve Embriyoloji Kurumu, 1990 Kanunu'nun spermlerin, donörün ölümünden sonra yurt dışına ihraç edilmesine bazı şartlarla izin verdiğini; 1990 Kanunu'nun donörün, konuyla ilgili olarak yeterli derecede aydınlatılması ve ölümden sonra çocuk sahibi olacağı konusunda düşünecek fırsatının olması, yazılı ve açık izninin bulunması kaydıyla buna izin verdiğini; ancak somut olayda bu şartların gerçekleşmediğini; spermlerin alınmasında donörün rızasının alınmadığını; rızanın, Bay Blood tarafından açıkça verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Bayan Blood, İngiliz Yüksek Adalet Mahkemesi kararına karşı temyiz yoluna başvurmuştur. Temyiz Mahkemesi, 1990 İnsan Fertilizasyon ve Embriyoloji Kanunu'nun hükümlerini (1) sperm saklanması ve kullanılması; (2) spermlerin ihraç edilmesi ve (3) Fertilizasyon ve Embriyoloji Kurumu tarafından verilen iznin geçerliliği yönünden incelemiştir. Temyiz Mahkemesi, 1990 Kanunu'nun, spermlerin izinsiz alınması ve saklanması halinde uygulanmayacağını, üreme hücrelerini ve embriyoları saklayacak ve kullanacak mercilerin, Fertilizasyon ve Embriyoloji Kurumu tarafından belirleneceğini ve bunlara lisans verileceğini; sperm ancak ilgilinin yazılı rızası ile alınabileceğini; yazılı rızanın, spermlerin ihraç edilebilmesi için de şart olduğunu; spermlerin "alınması" ile "saklanması" arasında fark olduğunu; 1990 Kanunu'nun, bilinci yerinde olmayan bir hastadan hangi şartlar altında sperm alınacağına ilişkin bir hüküm içermediğini; bilinci yerinde olmayan bir hastadan sperm alınmasının, suç teşkil ettiğini; ancak Bay Blood'dan sperm almadan önce ve işlemin bütün aşamalarında doktorun Fertili-

zasyon ve Embriyoloji Kurumu ile istişare etmesi sebebiyle suçun kovuşturulmayı gerektirmediğini; 1990 Kanunu'nda eşlerin birlikte tedavi edilmesi halinde, sperm alınırken erkeğin rızasının alınmasına gerek olmadığını; ancak bu hükmün somut olayda uygulanamayacağını; çünkü Bay Blood'un bilincinin yerinde olmadığını ifade etmiştir. Temyiz Mahkemesi, Fertilizasyon ve Embriyoloji Kurumu'nun, spermelerin İngiltere'de kullanılmasına izin vermemesinin yasaya aykırı olmadığını; ancak İngiltere'nin Avrupa Birliği üyesi olması sebebiyle Bayan Blood'un başka bir üye devlete spermeleri götürmesine engel olunmasının Avrupa Toplulukları Antlaşması'nın hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin 59-60. maddeleri ile düzenlenen sınıraşan tedavi olma hakkının ihlali sonucunu doğuracağını; 59-60. maddelerin, diğer bir üye devlette tıbbi tedavi alma hakkını verdiğini ve bu hakkın doğrudan uygulanabilir olduğunu; eğer spermeleri ihraç etmesine izin verilirse, Bayan Blood'un, Belçika'da yasal olarak tedavi görebileceğini; bu nedenle Bayan Blood'un spermeleri Belçika'ya götürebilmesi için kendisine ihraç izinin verilmesinin istenmeyen bir sonuç doğurmayacağını ifade etmiştir. Belçika hukukunda, spermelerin kullanılması için donörden yazılı izin ile alınması şart değildir. Temyiz Mahkemesi'ne göre, kamu düzenine ilişkin haklı sebepler olmadıkça, spermelerin Belçika'ya ihracına izin verilmemesi Avrupa Toplulukları Antlaşması'nın hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin 59. maddesine aykırıdır. Temyiz Mahkemesi, Fertilizasyon ve Embriyoloji Kurumu'nun, Avrupa Toplulukları Antlaşması'nın 59. maddesini dikkate alarak spermelerin Belçika'ya ihraç edilip edilmeyeceğine karar vermesi gerektiğini ifade etmiştir.

Şubat 1997'de Fertilizasyon ve Embriyoloji Kurumu, Bayan Blood'un spermeleri Belçika'ya götürmesine izin vermiştir. Bayan Blood, Belçika'daki bir klinikte ölüm sonrası (posthumous) döllenme yaptırmıştır. 11 Aralık 1998 tarihinde Diane Blood, kocasından alınan spermelerle gerçekleştirilen döllenme sonucunda Liam adlı çocuğu doğurmuştur.

B. İngiliz Aile Mahkemesinin Kanunda Aranılan Şartlar Gerçekleşmesine Rağmen Sperm Saklama Süresinin AİHS'in 8. Maddesine İstinaden Uzatılabileceğine İlişkin 6 Mart 2014 Tarihli Kararı

İngiliz Aile Mahkemesi, 6 Mart 2014 tarihli kararında, 10 yıllık yasal saklama süresinin uzatılması için İngiliz mevzuatında aranılan şartları yerine getirmemesine rağmen, ilgilinin spermelerini verirken klinik tarafından yeterince aydınlatılmaması sebebiyle, AİHS'in 8. maddesi uyarınca sperm saklama süresinin 55 yıl olduğu sonucuna varmıştır.

7 Şubat 2012 tarihinde 32 yaşında ölen Warren Brewer'in karısı Elizabeth Warren, mahkemeye başvurarak 18 Nisan 2015 tarihinden 18 Nisan 2060 tarihine kadar 55 yıl süreyle kocasının spermelerinin saklanması yasal olduğunun tespitini

talep etmiştir. Davahılar spermleri saklayan kurum Care Fertility (Northampton) Ltd. ve Fertilizasyon ve Embriyoloji Kurumu'dur (Human Fertilisation and Embryology Authority-HFEA). Elizabeth Warren, 28 yaşındadır. Kayak hocası olan Warren Brewer, Elizabeth Warren ile 2004 yılında tanıştığında 28 yaşındadır ve sağlıklıdır. 2005 yılında Warren Brewer'da, beyin tümörü saptanmıştır. Radyo tedavi almak zorundaydı ve radyo tedavi neticesinde üremesinin riske gireceğini biliyordu. Bu nedenle Warren Brewer, radyo tedaviye başlamadan önce Care Fertility (Northampton) Ltd. ile bir sözleşme imzalayarak kendisinden sperm alınması ve saklanması hususunda yetkilendirmiştir. Sözleşme uyarınca spermlerinin Nisan 2008 tarihine kadar saklanmasına izin vermiştir. Ayrıca ölmesi veya beyin ölümünün gerçekleşmesi halinde spermlerinin imha edilmesine de izin vermiştir. Ancak sözleşme yapılırken Warren Brewer'a danışma hizmeti verildiğine dair bir belge yoktur. 12 Nisan-6 Mayıs 2005 tarihleri arasında Warren Brewer'in spermleri, Care Klinik tarafından alınmış, dondurulmuş ve saklanmıştır. Daha sonra Warren Brewer, radyo tedavi almıştır. Warren Brewer ve karısı, Eylül ayında Leeds'e taşınmıştır. 4 Mayıs 2006 tarihinde Care Klinik, Warren Brewer'e bir mektup yazarak spermleri saklamak istemiyorsa, imha edilmeleri için onay istemiştir. Warren Brewer, spermlerin 12 ay süreyle daha saklanmasını istemiştir. Bunun üzerine Care Klinik, Warren Brewer ile yeniden sözleşme imzalamış; Fertilizasyon ve Embriyoloji Kurumu tarafından hazırlanan standart sözleşmede, spermleri saklama süresi 4 yıl olarak belirlenmiştir. Diğer bir formda ise spermleri kullanacak kişi olarak Elizabeth Warren'i tayin etmiştir ve bu formda süre belirtilmemiştir. Warren Brewer, 20 Mart 2009 tarihinde Clare Klinik ile yeni bir sözleşme imzalayarak ölmesi veya beyin ölümünün gerçekleşmesi halinde spermlerin 6 yıl daha saklanmasını istemiştir. Standart sözleşmede, muhtelif alternatifler arasında yer alan spermlerin 55 yıla kadar saklanmasına ilişkin seçenek işaretlenmemiştir. Sözleşmeden anlaşıldığı kadarıyla, sözleşme, 18 Nisan 2015 tarihine kadar uzatılmıştır. 29 Aralık 2011 tarihinde Warren Brewer ile Elizabeth Warren hastanede evlenmişlerdir. 9 Şubat 2012 tarihinde Warren Brewer ölmüştür. Warren Brewer, spermlerin yasal saklama süresi olan 10 yıldan daha fazla saklanmaları için yetki vermemesine rağmen spermlerin karısı tarafından süresiz olarak kullanılmasına izin vermiştir. Mahkeme, Warren Brewer'in muhtelif tarihlerde sözleşmeleri imzalarken Care Klinik tarafından danışmanlık hizmeti verilmediğini ifade etmiştir. Elizabeth Warren, AİHS'in 8. maddesine istinaden ölen kocasından aile kurma hakkının olduğunu; kocasının iradesinin de bu yönde olduğunu öne sürmüştür. Elizabeth Warren, kocasından önce trafik kazasından ölen kardeşi ve ardından kocasının ölümü sebebiyle henüz çocuk yapmaya hazır olmadığını; ekonomik ve ruhsal yönden bir çocuğu kaldıracak durumda bulunmadığını; zamanı geldiğinde çocuk yapmak isterse Care Klinik'in spermleri saklama süresi sona ereceğinden spermleri vermeyeceğini ve bu nedenle çocuk sahibi olamayacağını belirtmiştir.

Fertilizasyon ve Embriyoloji Kanunu uyarınca spermleri saklama süresi 10 yıldır. Bu sürenin uzatılması bazı şartlarla mümkündür. Ancak bu şartlar somut olayda gerçekleşmemiştir. Çünkü sürenin uzatılabilmesi için Warren Brewer'in yazılı izninin olması gerekirdi. Warren Brewer, muhtelif tarihlerde Care Klinik ile sözleşme yapmasına rağmen spermlerin 10 yıldan daha fazla süreyle saklanması konusunda açıkça yetki vermemiştir. İngiliz mahkemesi, Care Klinik tarafından Warren Brewer'e danışmanlık verilmemesi sebebiyle yasada öngörülen 10 yıllık sürenin uzatılması için yazılı izin şartından AİHS'in 8. maddesine istinaden vazgeçilebileceği sonucuna varmıştır. Böylece İngiliz mahkemesi, AİHS'in özel hayatın ve aile hayatının korunmasına ilişkin 8. maddesini Fertilizasyon ve Embriyoloji Kanunu hükümlerinden üstün tutmuştur.

III. Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Mahkeme Kararları

A. Taşıyıcı Annelik Sözleşmesi Para Karşılığında Yapılsa Bile Kaliforniya'da Düzenlenen Doğum Belgesine İstinaden Çocuğun Genetik Baba Adına Nüfusa İşlenebileceğine İlişkin Belçika Temyiz Mahkemesi'nin 6 Eylül 2010 Tarihli Kararı

Belçika Mahkemesi, yabancı ülkede düzenlenen taşıyıcı annenin çocuğuna ilişkin doğum belgesinin taşıyıcı anneliğin para karşılığında yapılması sebebiyle, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 7. maddesi ve AİHS'in 3. maddesi uyarınca Belçika'da sonuç doğurmayacağına karar vermiştir. Karar, milletlerarası nitelikli taşıyıcı anneliğe (international surrogate motherhood) ilişkindir.

Karara konu olan olayda, iki erkek Belçika'da evlenmiştir. Kaliforniya'da yaşayan bir kadınla taşıyıcı annelik sözleşmesi yapmışlardır. Erkeklerden birinden alınan sperm kadının rahmine enjekte edilmiştir. Kaliforniyalı kadın 2008 yılında ikizleri doğurmuştur. Belçika vatandaşı erkeklerden biri ikizlerin biyolojik babasıdır. Kaliforniya hukuku uyarınca doğum kâğıdında evli iki erkek çocuğun babası olarak yazılmıştır. Eşler, ikizlerle birlikte Belçika'ya döndüğünde, Belçikalı yetkililer doğum belgesine istinaden herhangi bir işlem yapmamış ve bu belgeyle eşler arasında çocuk ebeveyn ilişkisi kurulmasını reddetmişlerdir. Eşler Huy mahkemesinde dava açmışlardır. Belçika mahkemesi, talebi reddetmiştir. Belçika mahkemesi, Milletlerarası Özel Hukuk Kanunu'nun 22. maddesini uygulayarak kişisel statüye ilişkin yabancı işlemlerin Belçika'da tanınması için Belçika hukukunun aradığı şartlara sahip olması gerektiğini; somut olayda ise kanuna karşı hile (fraus legis) yapılması sebebiyle Milletlerarası Özel Hukuk Kanunu'nun 27. maddesinde düzenlenen kamu düzeni nedeniyle doğum belgesinin Belçika'da sonuç doğurmayacağını ifade etmiştir. Eşler, Belçika hukukunda aynı cinsten eşlerin evlat edinebileceğini; dolayısıyla doğum belgesinin Belçika hukuk düzeninin temel prensipleriyle çatışmadığını öne sürmüşlerdir. Belçika Mahkemesi, eşlerin

iddiasını kabul etmemiş; tek başına doğum belgesinin değil davanın arka planının da incelenmesi gerektiğini; eşlerin taşıyıcı annelik sözleşmesi yaptığını; taşıyıcı annelik sözleşmesinin Belçika hukukuna aykırı olduğunu; ancak bu aykırılığın yabancı ülkede düzenlenen doğum belgesinin geçersizliği sonucunu doğurup doğurmayacağına belirsiz olduğunu; bu belirsizliğin Belçika'nın da taraf olduğu Çocuk Hakları Sözleşmesi ve AİHS hükümlerine göre giderilebileceğini; Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 7. maddesi uyarınca her çocuğun anne ve babasının kim olduğunu bilme ve bunlar tarafından yetiştirilme hakkına sahip olduğunu; taşıyıcı anneye para verilmesi ve işlemin ticari boyut taşınmasının AİHS'in 3. maddesi uyarınca insan onuru ile bağdaşmadığını; taşıyıcı anneliği kabul eden devletlerde bile, bu işin ücret karşılığında yapılmaması şartının öngörüldüğünü belirterek Kaliforniya'da düzenlenen doğum belgesine sonuç tanınmanın Belçika hukukunun temel prensiplerine ve kamu düzenine aykırı olduğu neticesine varmıştır.

Belçika Temyiz Mahkemesi, Huy mahkemesi kararını bozmuştur. Belçika Temyiz Mahkemesi, Belçika hukukuna göre, iki erkeğin evlenebileceğini; fakat bunların ancak evlat edinme yoluyla çocuk sahibi olabileceklerini; somut olayda, evli iki erkeğin durumlarının birbirinden farklı olduğunu; erkeklerden birinin biyolojik baba olduğunu; zaten biyolojik baba ile çocuk arasında ilişki kurulabileceğini belirterek çocuğun biyolojik babası olan erkek ile taşıyıcı anne arasındaki ilişkiyi evlilik dışı ilişki olarak vasıflandırmıştır. Belçika Temyiz Mahkemesi, Belçika hukukuna göre evlilik dışı ilişkiden doğan çocuğun baba tarafından tanınacağı; dolayısıyla biyolojik baba olan eşin taşıyıcı anneden doğan çocuğu tanıyabileceği; ikizlerle biyolojik babaları arasında ebeveyn ilişkisinin kurulmasının engellenmesinin çocuğun yüksek yararına aykırı olduğu ve Kaliforniya'da düzenlenen doğum belgesi ile biyolojik baba adına çocukların nüfusa tescil edilebileceği sonucuna varmıştır. Buna karşın biyolojik baba olmayan diğer eş ile çocuk arasında ebeveyn ilişkisi kurulmasının tek yolunun evlat edinme olduğunu ifade etmiştir . Kararı yorumlayan Wautelet, Belçika Temyiz Mahkemesi kararının bu davaya ilişkin son söz olmadığını; biyolojik ebeveyn olmayan erkeğin, büyük bir ihtimalle, çocuğu evlat edinmek için işlem başlatmış olacağını ifade etmiştir.

B. Avrupa Birliği Adalet Divanının Taşıyıcı Annenin Doğum İzninden Yararlanamayacağına İlişkin 18 Mart 2014 Tarihli Kararı

Avrupa Birliği Adalet Divanı, 18 Mart 2014 tarihli kararında, taşıyıcı annelik yoluyla anne olan kadının, 19 Ekim 1992 tarihli ve 92/85/EEC sayılı Yönerge uyarınca annelik izninden yararlanamayacağına karar vermiştir . Newcastle İş Mahkemesi (Employment Tribunal, Newcastle), Avrupa Birliği'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma'nın 267. maddesi uyarınca ön sorun yoluyla ABAD'a başvurarak 92/85/EEC sayılı hamile veya yeni doğum yapmış ya da emzikli işçilerin iş güvenliği ve sağlığının düzeltilmesi için alınacak önlemlere ilişkin Yönerge'nin 1(1), 2(c), 8(1)

ve11(2)(b) maddelerinin; meslek ve işlerde kadın ve erkek işçilere eşit olanaklar sağlanmasına ilişkin 2006/54/EC sayılı Yönerge'nin 2(1)(a)(b)(c) maddesi ile 14. maddesinin taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olan kadına uygulanıp uygulanmayacağı hakkında ABAD'dan yorum kararı vermesini istemiştir.

Karara konu olan olayda, Bayan D. taşıyıcı annelik sözleşmesi yoluyla çocuk sahibi (intended mother/a commissioning mother) olmuştur. D., taşıyıcı annenin çocuğu doğurmasından sonra ücretli izinli sayılması talebinin reddedilmesi sebebiyle işvereni S.T. ve Ulusal Sağlık Hizmetleri Kurumu'na (National Health Service Foundation Trust) karşı iş mahkemesinde dava açmıştır.

92/85/EEC sayılı Yönerge'nin 2. maddesine göre, "hamile işçi", ulusal mevzuat veya ulusal uygulama uyarınca işvereni hamile olduğu hakkında bilgilendiren hamile işçiyi ifade eder. Aynı maddeye göre, "yeni doğum yapmış işçi", yeni doğum yapan ve ulusal mevzuat veya ulusal uygulama uyarınca işvereni durumu hakkında bilgilendiren işçiyi; "emzikli işçi" (worker who is breastfeeding) ulusal mevzuat veya ulusal uygulamaya göre çocuğu emziren ve durumu hakkında işverene bilgi veren işçiyi ifade eder. Yönerge'nin 8. maddesinde, 2. maddede belirtilen işçilerin, doğum öncesi ve sonrası 14 haftalık zorunlu ve ücreti doğum izni hakkı olduğu; 10. maddesinde, bu durumda bulunan işçilerin işten çıkarılmayacağı ifade edilmiştir. 2006/54/EC sayılı Yönerge'nin kadın ve erkek işçiye eşit olanaklar sağlanacağı belirtilmiştir.

ABAD kararında İngiliz hukukunu da değerlendirmiştir. İnsan Fertilizasyonu ve Embriyoloji Kanunu'nun 54. maddesine göre, çocuk için iki kişinin başvuruda bulunduğu hallerde, mahkeme, (1) çocuk, embriyo, sperm veya yumurta veya suni dölleme (artificial insemination) yoluyla taşıyıcı annenin rahmine yerleştirilmiş, taşıyıcı anne çocuğu doğurmuş; (2) başvuranlardan en az birinin üreme hücreleri embriyonun oluşturulmasında kullanılmışsa; (3) başvuranların karı koca olması veya benzeri bir ilişki içinde bulunması gibi gerekli diğer şartlar yerine getirilmiyse, başvuranların çocuğun ebeveyni olduğuna karar verebilir. 1996 İş Kanunu'nun 47C maddesinde kadının, hamilelik, doğum, loğusalık, ücretli veya ücretsiz doğum izni sebebiyle herhangi bir haktan yoksun bırakılmayacağı ifade edilmiştir. 1999 Doğum ve Ebeveyn İzni vs İlişkin Tüzükler, doğum iznini düzenlemiş ve bu süreç içinde işçinin işten çıkarılmasını yasaklamıştır. 2010 Eşitlik Kanunu'nda, cinsiyet, hamilelik ve doğum izni sebebiyle kadına karşı ayrımcılık yapılmaması öngörülmüştür. Bayan D., 7 Temmuz 2001 tarihinden itibaren S.T. tarafından istihdam edilmektedir. Bayan D. çocuk sahibi olmak için taşıyıcı annelik sözleşmesi yapmıştır. Sözleşme, İnsan Fertilizasyonu ve Embriyoloji Kanunu'na uygun şekilde yapılmıştır. Sperm, Bayan D.'nin partneri tarafından verilmiştir. Fakat yumurta Bayan D.'ye ait değildir. Bayan D., evlat edinme esasına göre ücretli izin istemiş, ancak işveren S.T., evlat edinme prosedürüne uygun olarak gerçekleşen

bir evlatlık durumu olmadığından ücretli izin talebini reddetmiştir. Bayan D., 2010 Eşitlik Kanunu'na istinaden cinsiyet, hamilelik ve doğum sebebiyle ayrımcılık yapıldığı iddiasıyla Newcastle İş Mahkemesi'nde dava açmıştır. Bayan D., aynı zamanda 1999 Doğum ve Ebeveyn İzni vs İlişkin Tüzükleri'nin ve İş Kanunu'nun da ihlal edildiğini öne sürmüştür. Bayan D., AİHS'in 8 ve 14. maddelerinin de ihlal edildiğini öne sürmüştür. İşveren S.T., loğusalık izninin çocuğu doğuran kadına ait olduğunu ve bu nedenle Bayan D.'nin doğum izni alamayacağını öne sürmüştür. Bayan D. ve partneri, İnsan Fertilizasyonu ve Embriyoloji Kanunu'na istinaden mahkemeye başvurmuş; mahkeme, daimi ve tam ebeveyn olduklarına karar vermiştir. Dolayısıyla, Bayan D. ve partneri, yasal olarak çocuğun ebeveyni olmuşlardır. Newcastle İş Mahkemesi, davayı bekletici mesele yaparak ABAD'a başvurmuş ve 92/85/EEC sayılı Yönerge ile 2006/54/EC sayılı Yönerge'nin taşıyıcı anne yoluyla çocuk sahibi olan işçiye uygulanıp uygulanmayacağı konusunda yorum talep etmiştir. ABAD, doğum izninin, kadının, öncelikle doğum sonrası biyolojik durumunun korunması ve çocuk ile anne arasındaki ilişkinin iş yükü vb. gibi muhtelif sebeplerle aksamaması için öngörüldüğünü; doğum izninin, çocuk ve annenin hassas döneminde sağlıklarının korunması amacına hizmet ettiğini; doğum izninin, hamilelik ve doğum sonrasını kapsadığını; Bayan D.'nin hamile ve doğum yapan işçi kadın statüsünde olmadığını; taşıyıcı annelik sözleşmesiyle anne olan kadının 92/85/EEC sayılı Yönerge'nin 8. maddesinin kapsamına girmediğini; hatta söz konusu kadının çocuğu emzirse bile üye devletlerin söz konusu kadın işçiye doğum izni verme yükümlülüğünün bulunmadığını; ancak üye devletlerin, mevzuatlarında, taşıyıcı anneye yönelik olarak Yönerge hükümlerinden daha lehe hükümleri koymalarını engelleyen bir durumun olmadığını belirtmiştir. ABAD'a göre, taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olan baba da 92/85/EEC sayılı Yönerge'den yararlanamayacaktır. Dolayısıyla Bayan D.'nin doğrudan veya dolaylı cinsiyet ayrımı iddiasının yerinde olmadığına karar vermiştir. ABAD'a göre, taşıyıcı annelik yoluyla ebeveyn olmak 2006/54/EC sayılı Yönerge'nin kapsamına giren bir husus değildir.

ABAD'a göre, üye devletlerin, hamile veya yeni doğum yapmış ya da emzikli işçilerin iş güvenliği ve sağlığının düzeltilmesi için alınacak önlemlere ilişkin 92/85/EEC sayılı ve 19 Ekim 1992 tarihli Konsey Yönergesini, çocuğu emzirmiş olsa bile, taşıyıcı annelik sözleşmesi yoluyla çocuk sahibi olmuş işçiler hakkında uygulama yükümlülüğü bulunmamaktadır. Ayrıca ABAD'a göre, meslek ve işlerde kadın ve erkeklere eşit olanaklar ve eşit muameleye ilişkin Avrupa Parlamentosu ve Konseyi'nin 2006/54/EC sayılı ve 5 Temmuz 2006 tarihli Yönergesinin 14. maddesi, taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olan kadına işvereni tarafından doğum izni verilmemesi halinde cinsiyete dayalı ayırım yapıldığı anlamına gelmeyeceği şeklinde yorumlanmalıdır.

C. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Taşıyıcı Annelik Yoluyla Çocuk Sahibi Olan Kadının Ücretli İzinden Yararlanamayacağına İlişkin 18 Mart 2014 Tarihli Kararı

ABAD, genetik anne olmasına rağmen taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olan kadının, ücretli izinden yararlandırılmamasını, eşitlik esasına aykırı bulmamıştır.

Ön sorun yoluyla ABAD'a başvuruyu, İrlanda Eşitlik Mahkemesi (Equality Tribunal Ireland) yapmıştır. Z., taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olmuştur. Ücretli izin talebi, çalıştığı okul yönetimi tarafından reddedilince okul yönetimine ve İrlanda Hükümeti'nin ilgili birimine karşı Eşitlik Mahkemesi'nde dava açmıştır. Bayan Z., devlete ait olan bir okulda çalışmaktadır ve sağlıklı yumurtaları ve üremesi olduğu halde uterusu olmadığından hamile kalamamaktadır. Bayan Z. ve kocası, Kaliforniya'daki bir kadınla taşıyıcı annelik sözleşmesi yapmıştır. Z., uterusu olmaması sebebiyle engelli olduğunu belirtmiştir.

ABAD, Avrupa Topluluğu adına Konsey'in 2010/48/EC sayılı 26 Kasım 2009 tarihli kararı ile onaylanan Birleşmiş Milletler Engeli Kişilerin Hakları Konvansiyonu hükümlerini değerlendirmiştir. ABAD, ayrıca, 92/85/EEC sayılı Yönerge ile 2006/54/EC sayılı Yönerge hükümlerini; 1994 Anneliği Koruma Kanunu (Maternity Protection Act) hükümlerini incelemiştir. In vitro Fertilizasyon işlemi, İrlanda'da; taşıyıcı anneye yumurta nakli Kaliforniya'da yapılmıştır. Z., 7 Nisan 2010 tarihinde doğumda hazır bulunmak için Kaliforniya'ya gitmiş; 28 Nisan 2010 tarihinde çocuk doğmuştur. Çocuk genetik olarak Bayan Z. ve kocasının çocuğudur. Kaliforniya hukukuna göre Bayan Z. ve kocası çocuğun ebeveynleridir. Bu nedenle doğum belgesinde taşıyıcı annenin adı yazılmamaktadır. Z. ve kocası, çocuğun doğumundan itibaren ona bakmaktadırlar. 18 Mayıs 2010 tarihinde Bayan Z. ve kocası, çocuk ile birlikte İrlanda'ya dönmüşlerdir. İrlanda hukukunda taşıyıcı annelik düzenlenmemiştir. Bayan Z., hamile kalmadığı ve çocuğu doğurmadığı için 1995 Anneliği Koruma Kanunu uyarınca ücretli doğum izninden yararlandırılmamış; Hükümetin ilgili birimi kendisine ücretsiz izin verilebileceğini bildirmiştir. Hükümetin ilgili birimine ve okul yönetimine karşı dava açarak, engelli olduğundan çocuk doğurmadığını; ancak in vitro fertilizasyon yöntemi kullanılarak taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olduğunu; kendisine ücretli doğum izni verilmediğini; bu nedenle ayrımcılık yapıldığını öne sürmüştür.

İrlanda Eşitlik Mahkemesi, Avrupa Birliği'nin İşleyişine İlişkin Anlaşma'nın 3, 8 ve 157. maddeleri ile Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın 21, 23, 33 ve 34. maddeleri dikkate alınarak genetik olarak anne olan ancak çocuğa taşıyıcı anne vasıtasıyla sahip olan kadına ücretli izin verilmemesi sebebiyle 2006/54/EC sayılı Yönergenin 4 ve 14. maddeleri uyarınca cinsiyet ayrımına uğrayıp uğramadığı konusunda ABAD'dan ön sorun yoluyla görüş talep etmiştir. İrlanda Eşitlik Mahke-

mesi, bu soruya olumsuz yanıt verilmesi halinde, 2006/54/EC sayılı Yönergenin Avrupa Birliği'nin temel anlaşmalarıyla uyumlu olup olmadığı konusunda yorum kararı talep etmiştir. İrlanda Eşitlik Mahkemesi, ayrıca, Avrupa Birliği'nin İşleyişine İlişkin Anlaşma'nın 10. maddesi ile Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın 21, 26 ve 34. maddeleri dikkate alındığında, taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olan ve kendisinin uterusu olmadığından doğal yolla çocuk edinemediğinden engelli olan kadının 2000/78 sayılı Yönerge kapsamında ayrımcılığa maruz kalıp kalmadığının da yorumlamasını istemiştir. İrlanda Eşitlik Mahkemesi, 2000/78 sayılı Yönergenin, Avrupa Birliği'nin temel anlaşmalarıyla uyumlu olup olmadığına yanı sıra Birleşmiş Milletler Engeli Kişilerin Hakları Konvansiyonu hükümleri karşısında 2000/78 sayılı Yönerge hükümlerinin geçerliliğinin değerlendirilmesini de talep etmiştir.

ABAD, iş ve mesleklerde kadına ve erkeğe eşit olanaklar ve eşit muamele yapılması prensibine ilişkin Avrupa Parlamentosu ve Konseyi'nin 2006/54/EC sayılı ve 5 Temmuz 2006 tarihli Yönergesinin özellikle 4 ve 14. maddelerinin, taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olan kadına ücretli doğum izninin verilmemesi halinde söz konusu kadına karşı cinsiyet ayrımı yapıldığı anlamına gelmeyeceği şeklinde yorumlanması gerektiğini ifade etmiştir. ABAD, taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olmanın, Yönergenin kapsamına girmediğini belirtmiştir. ABAD, meslek ve işlerde eşit muamelenin genel çerçevesine ilişkin 2000/78/EC sayılı ve 27 Kasım 2000 tarihli Konsey Yönergesi hükümlerinin, engelli olması sebebiyle kendisi çocuk sahibi olamadığından taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olan kadına ücretli doğum izninin verilmemesinin, engelli olduğundan ayrıma maruz kalma şeklinde yorumlanamayacağını ifade etmiştir. ABAD, ayrıca, Yönergenin Birleşmiş Milletler Engeli Kişilerin Hakları Konvansiyonu karşısında geçerliliğinin değerlendirilemeyeceği; ancak Yönergenin Konvansiyon hükümleriyle uyumlu bir şekilde yorumlanması gerektiği sonucuna varmıştır.

D. Kaliforniya Eyalet Mahkemesinin Çocuğun Ebeveyninin Taşıyıcı Anne Değil Genetik Annenin Olduğuna İlişkin 20 Mayıs 1993 Tarihli Kararı

Mark ve Crispina Calvert evlidirler ve bir çocuk sahibi olmak istemektedirler. Crispina, 1984 yılında hysterokomi (hysterectomy) yaptırmak yani fetüsünü alırmak zorunda kalmıştır, ancak yumurtalıkları, yumurta üretebilmektedir. Eşler, taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olmaya karar vermiştir. 1989 yılında Anna Johnson, taşıyıcı anne olmayı kabul etmiştir. 15 Ocak 1990 tarihinde Mark, Crispina ve Anna taşıyıcı annelik sözleşmesi imzalamıştır. Sözleşme uyarınca Mark ve Crispina'nın sperm ve yumurtası, Anna'ya enjekte edilecektir. Çocuk doğduktan sonra Mark ve Crispina'ya verilecektir. Anna, çocuk üzerindeki bütün haklarından Mark ve Crispina lehine feragat etmiştir. Mark ve Crispina, Anna'ya tasitle

10.000 Dolar ödeyecektir. Son taksit çocuk doğduktan altı hafta sonra ödenecektir. Mark ve Crispina, ayrıca, Anna'yı 200.000 Dolar hayat sigortası yaptırmışlardır. Sözleşme yapıldığı sırada Anna'nın, Enrica adında bir kızı vardı. Zigot (zygote) 19 Ocak 1990 tarihinde Anna'ya enjekte edilmiştir. Bir ay sonra yapılan ultrason testinde Anna'nın hamile olduğu tespit edilmiştir. Ancak Mark ve Crispina, Anna'nın düşük ve ölü doğum yaptığını öğrenmişlerdir. Anna'nın, taşıyıcı anneliğin mali boyutuna ilişkin talebinin yerine getirilmemesi halinde hamileliği sonlandıracağını bildiren bir mektup göndermesi üzerine Mark ve Crispina mahkemeye başvurarak henüz doğmamış olan çocuğun ebeveyninin kendileri olduğunun tespitini talep etmişlerdir. 19 Eylül 1990 tarihinde çocuk doğmuştur. Anna ve çocuktan kan alınarak teste gönderilmiştir. Kan testi, Anna'nın genetik anne olmadığını göstermiştir. Taraflar geçici olarak çocuğun, Mark ve Crispina'da kalması ve Anna'nın çocuğu ziyaret etmesi hususunda anlaşmışlardır. Mahkeme, Mark ve Crispina'nın çocuğun genetik, biyolojik ve doğal ebeveyni olduğuna; Anna'nın ebeveyn hakkına sahip olmadığına; taşıyıcı annelik sözleşmesinin geçerli ve icra edilebilir olduğuna karar vermiş; Anna'nın ziyaret hakkını sona erdirmiştir. Bu karara karşı Anna, temyiz yoluna başvurmuştur. Temyiz Mahkemesi, kararı onanmıştır. Temyiz Mahkemesi kararına karşı, Kaliforniya Yüksek Mahkemesi'ne başvurulmuştur. Kaliforniya Yüksek Mahkemesi, hem Crispina'nın hem de Anna'nın çocuğun doğal anneleri (natural mothers) olduğunu; Crispina'nın çocuğun genetik annesi (genetic mother), Anna'nın da gebelik annesi (gestational mother) olduğunu; her iki kadının da çocuk üzerinde ebeveyn hakkı bulunduğunu; ancak her iki kadının karşılıklı iddialarından hangisinin tercih edileceğine, döllenme anında tarafların iradeleri dikkate alınarak karar verilmesi gerektiğini; Crispina'nın döllenme anında çocuğun annesi olmayı istemesine karşın Anna'nın çocuğun annesi olmak istememesini göz önünde bulundurarak çocuğun yasal annesinin Crispina olduğuna karar vermiştir.

Kaliforniya Yüksek Mahkemesi bu kararı verirken, Kaliforniya hukukunda taşıyıcı annelik düzenlenmemişti. Kaliforniya Yüksek Mahkemesi, kararını verirken Yeknesak Ebeveyn Kanunu'nu (Uniform Parentage Act) dikkate almıştır.

Kaliforniya Taşıyıcı Annelik Kanunu (California Surrogacy Law Assembly Bill No. 1217), 1 Ocak 2013 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun ile, Aile Kanunu'nun 7960. maddesi değiştirilmiş ve 7962. madde Aile Kanunu'na eklenmiştir. Aile Kanunu'nun 7. Bölümünün 12. Kısımının başlığı "Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Aracılar ve Yardımlı Üreme Sözleşmeleri" (Surrogacy Facilitators and Assisted Reproduction Agreements for Gestational Carriers) olarak değiştirilmiştir. Taşıyıcı anneliğe ilişkin hükümler 1 Ocak 2013 tarihinde yürürlüğe girmesine rağmen Kaliforniya taşıyıcı anneliği kabul eden ve adete taşıyıcı annelik konusunda Kaliforniya'yı cennet haline getiren bir içtihadı sahiptir. Kaliforniya Aile Kanunu'nun 7960.

maddesi, taşıyıcı annelik müessesine ilişkin tanımlara ayrılmıştır. Kaliforniya Aile Kanunu'nun 7962. maddesine göre, taşıyıcı annelik sözleşmesinde taşıyıcı annelik sözleşmesinin yapıldığı tarih; isim belirtilmeksizin yapılan bağışlar hariç yumurta ve spermilerin ait olduğu kişiler; taşıyıcı annelik sonucunda anne ve baba olacak şahısların kimliği belirtilmelidir. Ancak bu hususlar tahdidi değildir. Taşıyıcı annelik sözleşmesinde diğer hususlara da yer verilebilir. Kaliforniya Aile Kanunu'nun 7962. maddesi uyarınca taşıyıcı annelik sözleşmesinin taraflarından her birinin kendileri tarafından seçilen birer avukatı olmalıdır. Taşıyıcı annelik sözleşmesinin noterde onaylanması veya şahit huzurunda yapılması veya sözleşmenin yapıldığı yerin hukukunun öngördüğü diğer onay yöntemlerine uygun olarak yapılması gerekir. Taşıyıcı annelik sözleşmesinin tarafları, taşıyıcı anneliğe ilişkin sözleşmeyi nihai olarak yapıncaya kadar embriyo transferi veya embriyo transferine ilişkin başka yöntemler hususunda anlaşma yapamazlar. Kaliforniya Aile Kanunu'nun 7962. maddesi uyarınca taşıyıcı annelik yoluyla çocuk doğmadan önce taraflar ebeveynlerin tespiti için dava açabilirler. Taşıyıcı anneliğe ilişkin sözleşmenin bir sureti mahkemeye ibraz edilecektir.

E. Fransız Temyiz Mahkemesinin Taşıyıcı Annelik Yoluyla Doğan Çocuğun Ebeveynlerinin Fransız Karı Koca Olduğuna İlişkin Minnesota Mahkemesi Kararının Kamu Düzeni Sebebiyle Fransa'da Tanınmayacağına Dair 26 Şubat 2009 Tarihli Kararı

Fransız eşler, Minnesota Eyaleti'nde yaşayan bir kadınla taşıyıcı annelik sözleşmesi yapmıştır. Ben adındaki çocuk doğduktan sonra, taraflar, Minnesota mahkemesinden 4 Haziran 2001 tarihinde iki karar almışlardır. Birincisine göre, taşıyıcı anne çocuğu terk etmiştir ve ikincisine göre, Fransız eşler çocuğu evlat edinmiştir. Fransız eşler çocukla beraber Fransa'ya geldikten sonra çocuğu nüfusa kaydettirmeye çalışmışlardır. Ancak savcı, nüfusa yapılan tescilin iptali için dava açmıştır. Fransız ilk derece mahkemesi ve Temyiz Mahkemesi, çocuğun nüfusa tescil edilemeyeceğine karar vermiştir. Minnesota Eyalet mahkemesi kararının Fransa'da tanınıp tanınmayacağı incelenmiş; Amerika ile Fransa arasında tanıma tenfize ilişkin milletlerarası antlaşma bulunmadığından Minnesota Eyalet Mahkemesi kararının Fransa'da tanınması için Fransız mahkeme içtihatlarıyla oluşturulan şartların yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Fransız hukukunda taşıyıcı annelik yasaklandığından ve bu kural müdahaleci norm olduğundan kamu düzenine aykırı olması sebebiyle Minnesota Eyalet Mahkemesi kararının Fransa'da tanınmayacağı sonucuna varmıştır. Fransız Medeni Kanunu'nun 16.7. maddesinde başkası için yeniden üreme ve taşıyıcı annelik yapma yasaklanmıştır. Bu hüküm Fransız Medeni Kanunu'na 1994 yılında eklenmiştir. Fransız Medeni Kanunu'nun 16.9. maddesinde, 16.7. maddenin yer aldığı bölüm hükümlerinin emredici olduğu ifade edilmiştir. Fransız Temyiz Mahkemesi, AİHS'in 8. madde-

sinin yanı sıra çocuğun yüksek yararı ilkesinden de farklı bir sonuca varılamayacağı belirtilmiştir.

Fransız mahkemeleri, yabancı mahkemelerce verilen taşıyıcı annenin doğurduğu çocuğun ebeveynlerinin taşıyıcı anneye sözleşme yapan kişiler olduğuna ilişkin kararları tanımamaktadırlar. Ancak Fransız mahkemelerinin verdiği bu kararlar, sadece yabancı mahkeme kararında anne baba olduğu varsayılan kişileri değil çocuğu da mağdur etmektedir. Çünkü çocuk nüfusa kaydedilemediğinden belirsiz bir durum içine sokulmaktadır. Taşıyıcı annelik yoluyla ebeveyn ve Fransız mahkeme kararlarından muzdarip olan Fransızlar, AIHM'e başvurmuşlardır.

F. Alman Federal Mahkemesinin Aynı Cinsten Kişilerin Taşıyıcı Anneden Edindikleri Çocuğun Ebeveynleri Olduğuna İlişkin Kaliforniya Mahkemesi Kararının Almanya'da Tanınmasına İlişkin 10 Aralık 2014 Tarihli Kararı

Federal Alman Mahkemesi (Bundesgerichtshof-BGH), 10 Aralık 2014 tarihli kararında taşıyıcı annelik Alman hukukunda yasak olmasına rağmen taşıyıcı annenin doğurduğu çocuğun, taşıyıcı annelik sözleşmesinin diğer tarafı olan anne babaya verilmesine ilişkin yabancı mahkeme kararının Almanya'da tanınıp tanınmayacağını değerlendirmiştir. Almanya Berlin'de yaşayan ve aynı cinsten olan tescil edilmiş eşler (registered partnership), Kaliforniya'daki bir kadınla 2010 yılında taşıyıcı annelik sözleşmesi yapmıştır. Amerikan vatandaşı olan taşıyıcı annenin mutad meskeni Kaliforniya'dadır ve taşıyıcı annelik sürecinde evli değildir. Sözleşme uyarınca çocuk, eşlerden birinden alınan sperm ile gerçekleştirilecek dölleme suretiyle dünyaya gelecektir. Kaliforniyalı kadın yumurtasını vermeyecek; yumurta başka biri tarafından bağışlanacaktır. Çocuğun doğumundan önce sperm veren eş, San Francisco'daki Alman Konsolosluğu'na giderek taşıyıcı annenin iznini ve çocuğun ebeveynlerinin münhasıran eşler olduğuna ilişkin Kaliforniya Eyaleti Mahkemesi kararını ibraz etmiştir. Mayıs 2011'de, taşıyıcı anne Kaliforniya'da doğum yapmış; eşler çocukla beraber Berlin'e gelmiştir. Nüfus idaresi, tescil edilmiş birliktelikte, eşlerin, çocuğu kendi adlarına nüfusa tescil etmeyeceğine karar vermiş ve çocuğu eşler adına nüfusa kaydetmemiştir. Eşler, mahkemeye başvurarak, çocuğun kendi adlarına nüfusa tescil edilmesini talep etmişlerdir. Ancak bu talep mahkemece reddedilmiştir.

BGH, Kaliforniya mahkemesi kararının tanınması için açılan davada Alman Aile Meseleleri Yargılama Usulü ve İhtilafsız İşlerde Yetki Kanunu'nun (German Act on the Procedure in Family Matters and Matters of Non-contentious Jurisdiction-FamFG), 108 ve 109. maddelerini uygulamıştır. BGH, révison au fond yasağı sebebiyle Kaliforniya mahkemesi kararının esastan incelenemeyeceğini; FamFG uyarınca tanıma isteminin reddedilebilmesi için yabancı mahkeme kararının Al-

man hukukunun esaslı prensiplerine yani kamu düzenine aykırı olması gerektiğini; topal hukuki ilişkilerin doğmasını engellemek ve uluslararası standartlara uygun davranmak için kamu düzeni kavramının dar yorumlanması gerektiğini; bu nedenle yasal düzenlemeler arasındaki farkın kamu düzenine aykırılık sonucu doğurmayacağını belirtmiştir. BGH, *Mennesson v. France* ve *Labassee v. France* davalarında AİHM tarafından verilen kararların yanı sıra büyüklerin yaptığı davranışların faturasının çocuklara çıkarılmaması ve çocuğun yüksek yararını dikkate alarak ilk derece mahkemesi kararından farklı bir sonuca varmıştır. BGH, taraflar arasındaki taşıyıcı annelik sözleşmesi uyarınca taşıyıcı annenin biyolojik anne olmamasını, çocuğu kendi rızasıyla vermesini, eşlerden birinin biyolojik baba olmasını da dikkate almıştır. BGH, Kaliforniya mahkemesi tarafından verilen kararın tanınması isteminin, kamu düzeni sebebiyle reddedilemeyeceğine karar vermiş ve nüfus idaresinin, çocuğu, eşler adına tescil etmesine karar vermiştir.

Alman hukukunda ticari nitelikli olsun veya olmasın taşıyıcı annelik Alman Embriyo Koruma Kanunu'nun §1(1) ve Evlat Edinme Kanunu §14(b) uyarınca yasaklanmış; Ceza Kanunu §7 uyarınca, taşıyıcı anne ve bu yolla çocuk sahibi olmak isteyenler hariç, taşıyıcı annelik faaliyetinde bulunanların eylemleri suç sayılmış ve cezalandırılmıştır. Ayrıca Alman Medeni Kanunu §1591 uyarınca çocuğu doğuran kadın onun anasıdır ve bu hüküm çocuğun genetik annesi olsa bile onu doğurmayan kadının çocuğun annesi olmasını engellemektedir. Bu hükümlere istinaden BGH'nın 10 Aralık 2014 tarihli kararından önce Alman mahkemeleri taşıyıcı annenin dünyaya getirdiği çocuğun anne ve babasının taşıyıcı annelik sözleşmesinin diğer tarafı olduğuna ilişkin yabancı mahkeme kararlarının tanınmasını genellikle kamu düzenine istinaden reddediyorlardı. Bu açıdan BGH'nın 10 Aralık 2014 tarihli kararı bir dönün noktası oluşturmaktadır. Ancak BGH'in 10 Aralık 2014 tarihli kararından hareketle eşlerin herhangi birinin biyolojik baba olmaması ya da taşıyıcı annenin yumurtasının döl lenmesi sebebiyle biyolojik anne olması halinde de aynı sonuca varılıp varılamayacağını anlamak mümkün gözükmemektedir.

IV. Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları

A. Eşler Evliyken Dondurulan Embriyonun Eşler Ayrıldıktan Sonra Birinin Talebiyle İmhasının Yaşama Hakkına ve Özel Hayatın Korunması Hakkına Aykırı Olmadığına İlişkin *Evans v. Birleşik Krallık Davasında Verilen 1 Nisan 2007 Tarihli Karar*

Evans v. Birleşik Krallık davasında verilen AİHM kararına konu olan olayda, Bayan Evans 1971 yılında doğmuştur ve İngiltere Wiltshire'da yaşamaktadır. Partneri 1976 doğumlu J. ile birlikte çocuk sahibi olmak için Bath Assisted Conception Clinic'de tedaviye başlamışlardır. Bayan Evans önceki evliliği sırasında

zaten aynı klinikte beş yıl süreyle tedavi görmüş; ancak evliliğinin sona ermesi sebebiyle tedaviyi bırakmıştır. Tedavi sırasında, Klinik, Bayan Evans'ın rahim kanseri olduğunu ve rahmin alınması gerektiğini belirtmiştir. Klinik ayrıca in vitro fertilization yapmaları için eşlere öneride bulunmuştur. İnsan Fertilizasyon ve Embriyo Kanunu uyarınca, döllenmiş yumurtanın enjekte edilmesinden önce tarafların IVF için verdikleri rızayı geri alabilecekleri Klinik tarafından kendilerine bildirilmiştir. Evans, sadece kendi yumurtalarının alınması ve saklanması mümkün olup olmadığı hakkında bilgi almış; kliniğin bu işlemi yapmadığı ve sadece yumurta alınması halinde çocuk yapma ihtimalinin çok zayıf olduğu belirtilmiştir. J.'nin, Evans'ı ayrılmayacakları konusunda ikna etmesi üzerine Bayan Evans ve J., İnsan Fertilizasyon ve Embriyo Kanunu'nu uyarınca doldurulması gereken formları imzalamıştır. Formda, in vitro fertilizasyon yoluyla spermilerin kullanılmasına ilişkin kısım J. tarafından işaretlenmiştir. Ayrıca spermilerin 10 yıl süreyle saklanması; ölümü veya beyinsel ölümü halinde spermilerin saklanmaya devam edilmesine ilişkin olan kutucuğu da işaretlemiştir. Bayan Evans'dan alınan yumurta ve J.'den alınan spermelerle oluşan altı embriyo dondurulmuş ve saklanmıştır. Daha sonra Bayan Evans'ın yumurtalıkları (ovaries) ameliyatla alınmıştır. Bayan Evans'ın rahmine döllenmiş yumurtaların enjekte edilmesi için en az iki yıl beklemesi gerekiyordu. Ancak eşler ayrılmış ve J. döllenmiş yumurtaların imha edilmesi için Kliniğe başvurmuştur. Bayan Evans, mahkemeye başvurarak döllenmiş yumurtaların imha edilmesini engellemeye çalışmıştır. Bayan Evans, 1998 İngiliz İnsan Hakları Kanunu'nun yaşama hakkı, özel ve aile hayatına saygı hakkı ve ayrımcılık yasağına ilişkin AİHS'in 2, 8 ve 14. maddelerine dayanmıştır. Mahkeme, İnsan Fertilizasyon ve Embriyoloji Kanunu uyarınca eşlerin karşılıklı rızasını aradığından ve karşılıklı rıza olmadan saklama işlemi yapılamayacağından Evans'ın başvurusunu reddetmiştir. Evans, kararı temyiz etmiş ancak sonuç değişmemiştir.

Bayan Evans AİHM'e başvurarak, AİHS'in yaşama hakkına ilişkin 2; özel ve aile hayatına ilişkin 8. ve ayrımcılık yasağına ilişkin 14. maddelerinin ihlal edildiğini öne sürmüştür. AİHM, dava sonuçlanıncaya kadar embriyoların imha edilmemesi için gerekli tedbirleri alması için İngiliz Hükümeti'ne bildirimde bulunmuştur. AİHM, Bayan Evans'ın AİHS'in 8. maddesinden kaynaklanan özel ve aile hayatına saygı hakkının, J.'nin aile ve özel hayatına saygı hakkı ile çakıştığını; yaşamın ne zaman başlayacağını göreceli bir kavran olduğunu; embriyonun yaşama hakkının olup olmadığına AİHS'e taraf devletlerin karar vereceğini belirterek embriyoların imha edilmesi halinde AİHS'in 2. maddesi ile güvence altına alınan yaşama hakkının ihlal edileceğine ilişkin iddiayı yerinde bulmamıştır. AİHM, oy çokluğuyla aldığı kararıyla AİHS'in 2, 8 ve 14. maddelerinin ihlal edilmediği sonucuna varmıştır. Bayan Evans, Büyük Daire'ye başvurarak kararı temyiz etmiştir. Büyük Daire, Daire kararını onamıştır.

B. Yumurta Naklini Yasaklayan Avusturya Kanununun Aile Hayatının Korunmasına ve Evlilik Hakkına Aykırı Olmadığına İlişkin S.H. ve Diğerleri v. Avusturya Davasında Verilen 3 Kasım 2011 Tarihli Karar

AİHM kararına konu olan olayda, Avusturya vatandaşı olan iki çiftin birincisinin eşinde yumurtanın dölleni; ikincisinin ise kocasının sperm üretmesinde sorun vardı. Birinci çiftin kocası, ikinci çiftin karısına sperm; ikinci çiftin karısı ise birinci çiftin karısına yumurta vermek istemektedir. Ancak sperm ve yumurtaların verilmesine Suni Üreme Kanunu'nun (Artificial Procreation Act) 3(1) ve 3(2).madde hükümlerinin engeldir. İki çift, söz konusu maddelerin Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle Avusturya Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuşlardır. Suni Üreme Kanunu'nun 3(1) ve 3(2). madde hükümlerinin, AİHS'in, özel ve aile hayatına saygıya ilişkin 8. maddesi ile evlenme hakkına ilişkin 12. maddesine aykırı olduğunu öne sürmüşlerdir. Avusturya Anayasa Mahkemesi, başvurunun, AİHS'in 8. maddesi kapsamına girdiğini kabul etmiştir. Ancak Avusturya Anayasa Mahkemesi, söz konusu hükümlerin, AİHS'in 8 ve 12. maddelerine aykırı olmadığı sonucuna varmıştır. Çiftler, AİHS'in 8 ve 14. maddelerine istinaden AİHM'e başvurmuşlardır. Çiftler, Suni Üreme Kanunu'nun 3(1). maddesinde, üçüncü kişi donörden sperm alınmasına izin verilmesine rağmen üçüncü kişiden yumurta alınmasına izin verilmemesinin AİHS'in 14. maddesine aykırı olduğunu öne sürmüşlerdir.

AİHM, Suni Üreme Kanunu'nun 3(1). maddesinin evli çiftlerin veya evli olmakla beraber evlilik birliği içinde yaşayanların sperm ve yumurtasının in vitro fertilizasyonuna izin verdiğini; erkeğin sperm üretememesi halinde donörden alınan sperm ile in vitro fertilizasyon yapılabileceğini; buna karşın Suni Üreme Kanunu'nun 3(3). maddesinin yumurtanın kimden alınmışsa sadece o kişide kullanılmasını öngördüğünü; 3(1) ve 3(2). madde hükümlerinin, biyolojik anne ve genetik annenin ortaya çıkmasını; aynı çocuğun biyolojik ve genetik anneler arasında kalmasını ve taşıyıcı annelik yoluyla kadının sömürülmesini önlemek amacıyla ihdas edildiğini; söz konusu hükümlerin sperm ve yumurta naklini tamamen yasaklamadığını belirterek AİHS'in 8. ve 14. maddelerinin ihlal edilmediği sonucuna varmıştır. Ancak AİHM, bu davada vardığı sonucun, başvuru sırasında uygulanan tıbbi teknikler açısından geçerli olduğunu; teknolojideki gelişmeler dikkate alınarak benzer olaylarda varılacak sonuçların değişebileceğini; nitekim Avusturya'nın teknolojik gelişmeler doğrultusunda Suni Üreme Kanunu'nda değişiklik yapılması için çalışmalar başlattığını vurgulamıştır.

C. Çocuğun Ebeveynlerinin Taşıyıcı Annelik Yoluyla Çocuk Sahibi Olan Eşler Olduğuna İlişkin Yabancı Mahkeme Kararının Tanınmamasının Ebeveynler Açısından Değil Çocuk Açısından Aile Hayatına Saygı Hakkının İhlali Sonucunu Doğurduğuna İlişkin Mennesson v.

Fransa ve Labassee v. Fransa Davalarında Verilen 26 Eylül 2014 Tarihli Kararlar

AİHM, 2014 yılında Mennesson v. France ve Labassee v. France davalarında verdiği kararlarında, taşıyıcı annelik yoluyla ebeveyn olmalarına rağmen ebeveyn olduklarına ilişkin yabancı mahkeme kararı tanınmadığından çocuğu nüfusa kendi adlarına tescil ettiremeyen Fransız vatandaşlarının AİHS'in 8. maddesiyle güvence altına alınan özel ve aile hayatına saygı haklarının ihlal edildiğine ilişkin iddiaları kabul edilebilir bulmamıştır. AİHM kararlarına konu olan olaylarda ebeveynler, çocuğun genetik anne ve babasıdır. Ancak AİHM, Fransız nüfus idaresinin çocuğu nüfusa tescil etmemesi neticesinde çocuğun özel ve aile hayatına saygı hakkının ve dolayısıyla AİHS'in 8. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Diğer bir ifadeyle, AİHM, her iki başvuruya ilişkin kararlarında, AİHS'in 8. maddesinin, ebeveynler açısından değil, çocuk açısından ihlal edildiği sonucuna varmıştır.

D. Rusya'da Düzenlenen Doğum Belgesinde Çocuğun Taşıyıcı Anneden Doğduğunun Belirtilmemesi Sebebiyle İtalya'da Nüfusa Tescil Edilmemesinin Aile Hayatına Saygı Hakkına Aykırı Olduğu İddiasının İç Hukuk Yollarının Tüketilmemesi Sebebiyle Reddine İlişkin Olarak Paradiso Et Campanelli v. İtalya Davasında Verilen 1 Haziran 2015 Tarihli Karar

Taşıyıcı anneliğe ilişkin diğer bir AİHM kararı 2015 yılında Paradiso Et Campanelli v. İtalya davasında verilmiştir . AİHM'e yapılan başvuruya konu olan olayda, İtalyan vatandaşı Donatina Paradiso ve Giovanni Campanelli adlı karı kocanın, 50,000 Euro karşılığında Rus vatandaşı ile taşıyıcı annelik sözleşmesi yapmışlardır. Rusya'da bulunan İtalyan konsolosluğu çocuğun İtalyan eşlerle seyahat etmesini teminen seyahat belgesi düzenlemiştir. Rusya mahkemesi, İtalyan eşlerin çocuğun ebeveyni olduğuna karar vermiştir. İtalyan eşler, genetik olarak çocuğun anne ve babası değildir. Donatina Paradiso ve Giovanni Campanelli, Rus vatandaşı taşıyıcı anneden olan çocuklarını İtalya'da nüfusa tescil ettirmek istemiştir. Ancak Rusya'da düzenlenen doğum belgesinde çocuğun taşıyıcı anneden doğduğunun belirtilmemiş olması sebebiyle yanıltıcı beyanda buldukları gerekçesiyle bu istemleri reddedilmiştir. Daha sonra çocuğun İtalyan vatandaşlarından alınmasına karar verilmiş ve çocuk esirgeme kurumuna yerleştirilmiştir. İtalyan makamları, meseleyi, taşıyıcı annelik olarak değil evlat edinme kapsamında değerlendirmiştir. Çoğun eşlerden alınmasının gerekçesi, resmi makamları yanılmak istemeleri sebebiyle eşlerin çocuk yetiştirmelerinin uygun olmamasıydı. İtalyan vatandaşları, Rus mahkemesi kararının İtalya'da tanınması için dava açmamış ve iç hukuk yollarını tüketmemişlerdir. İtalyan eşler, AİHS'in 8. maddesinin ihlal edildiği gerekçesiyle, AİHM'e başvurmuşlardır. AİHM, iç hukuk yolları-

nın tüketilmemesi ve evlatlığa ilişkin ilk derece mahkemesi kararına karşı temyiz yoluna başvurulması sebebiyle başvuruyu reddetmiştir. Bununla beraber AİHM, iç hukuktaki evlat edinme hükümlerine uygun olmadığından İtalyan eşlerin çocuğu evlat edinmeyeceği gerekçesiyle çoğun İtalyan eşlerden alınmasını ve daha sonra iki yıl süreyle nüfusa tescil edilmemesini Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 7. maddesine aykırı bulmuştur.

Sonuç

Hukukun, teknolojik gelişmelerin bir adım gerisinde olduğunu gösteren alanlardan biri de IVF ve taşıyıcı anneliktir. Gen teknolojisinin, IVF ve taşıyıcı annelikle her geçen gün yeni buluşlarla karşımıza çıkması, hukukçuların kural koymada karşılaştıkları sorunların her zaman gündemde kalacağını göstermektedir. Çünkü mevcut durum, yasal düzenlemeye tabi kılınsa bile kısa süre sonra yeni buluşların olması, bu buluşların ortaya çıkardığı hukuki sorunlar açısından mevcut yasal düzenlemeleri yetersiz kılacaktır. Dolayısıyla hukuk ile teknoloji ilişkisi âdete bir kısır döngüye dönüşmüştür.

IVF ve taşıyıcı anneliğe ilişkin sorunlar, daha çok sınıraşan ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Yukarıda incelenen kararlardan da anlaşılacağı üzere sınıraşan IVF ve taşıyıcı anneliğe ilişkin sorunlara ulusal mevzuatların getirdiği çözümler birbirinden farklıdır. Ayrıca mahkeme kararları arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum, bir ülkede geçerli olan hukuki ilişkinin diğer ülkede geçersiz olmasına neden olmaktadır. Böylece topal, aksak (limping) hukuki ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Sınıraşan IVF ve taşıyıcı anneliğe ilişkin hukuki sorunlar, bir yandan çocuğun yararının, taşıyıcı annenin ve taşıyıcı annelik yoluyla ebeveyn olacakların korunması ve diğer yandan bu işlemlere aracılık eden acente ve kliniklerin denetim ve kontrol altına alınması, uluslararası alanda işbirliğini gerektirmektedir. Bu işbirliği, ancak geniş katılımın olabileceği bir milletlerarası antlaşmaya gerçekleşebilecektir. Nitekim Lahey Milletlerarası Özel Hukuk Konferansı bu konuda kolları sıvamış ve bir milletlerarası antlaşmanın hazırlanması için gerekli adımları atmıştır. Lahey Milletlerarası Özel Hukuk Konferansı tarafından taşıyıcı annelik ile ilgili olarak bir çalışma grubu (working groups) ihdas edilmesi planlanmaktadır. Umarız Lahey Milletlerarası Özel Hukuk Konferansı tarafından atılan adımlar kısa sürede meyvelerini verir ve geniş katılımlı bir milletlerarası antlaşma uygulamaya konulur.

TARTIŞMALAR

Prof. Dr. Yücel Sayman: Britanya’da eşcinsel evliliği meşrulaştıran yasal düzenlemelere gidileceği yıllar öncesinde belliydi. O dönemde ben de milletlerarası özel hukukta evlenmenin kuruluşu üzerine araştırma yapıyordum. Ancak o tarihlerde Türkiye’de hiç kimse bu konu üzerinde durmuyordu. Eşcinseller evlenemez desem bir türlü, evlenirler desem bir türlü. Türk hukuku açısından, yasal düzenlemeleri şöyle yorumluyorum: Medeni Kanun’da, ya da başka bir kanunda, evlenme engelleri sayılırken aynı cinsiyetten olma durumu evlenme engeli olarak sayılmamıştır. Hiç kimse kanunda olmayan bir evlenme engelini yorum yoluyla ya da bir başka gerekçeyle evlenme engeli olarak sayamaz. Çünkü evlenme engelleri Medeni Kanun’da tadadi olarak sayılmıştır. Medeni Kanun açısından, bence eşcinsel evliliğe bir engel yok. Ne var ki, hukukumuzda evlendirme işlemi sadece bu konuda kendisine yetki verilmiş kişiler yapabilirler. Evlendirme memuruna yetki veren Kanun ise evlendirme memuruna sadece bir kadın ile bir erkeği evlendirme yetkisi vermiş; evlendirme memurunun aynı cinsiyetten iki kişiyi evlendirme yetkisi yoktur. Vardığım sonuç, Türkiye’de aynı cinsiyetten iki kişinin, eşcinsellik evlenme engeli olduğu için değil, evlendirme memurunun aynı cinsiyetten iki kişiyi evlendirme yetkisi bulunmadığı için evlenemeyecekleridir. Örneğin, aynı cinsiyetten iki Britanya vatandaşı milli hukukları uygun olduğu halde Türkiye’de evlenemezler. Ama kendi ülkelerinde evlenirler ve Türkiye’ye gelirlerse, bu evlilik geçerlidir; örneğin birinin ölümü halinde diğeri onun mirasçısı olur.

Prof. Dr. Nuray Ekşi: Hocam nüfusu tescilde sorun çıkıyor.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Türk vatandaşları için haklısın. Ama yabancıların evlilikleri için böyle bir sorun olmaz.

Prof. Dr. Nuray Ekşi: İki erkek birlikte yaşıyor ve iki Türk erkeği gitmiş Hollanda’da evlenmişse buna bir sonuç bağlamayıp Türkiye’de tanınmasını reddetmek ne derece makul?

Prof. Dr. Yücel Sayman: Aynı cinsiyetten iki Türk vatandaşı yurtdışında evlenmişlerse, bu evlilik bence geçerlidir. Çünkü hukukçu olarak sorulması gereken soru şu olmalıdır: Aynı cinsten olmak acaba bir evlenme engeli midir? Milletlerarası Özel Hukuku açısından evlenme engellerinin neler olduğu evleneceklerin milli hukuklarınca belirlenir. Türk vatandaşları bakımından evlenme engelleri Medeni Kanun’a tabidir. Medeni Kanun ise aynı cinsiyetten olmayı evlenme engeli olarak saymamıştır. Akraba ile akıl hastası ile vs. evlenemezsin diye sayılı şartlar var. Ama aynı cinsten kişiler evlenemez diye bir hüküm yok.

Prof. Dr. Nuray Ekşi: İki Hollandalı Halikarnas’ta evlenmek istese milli hukuklarına mı bakıyorsunuz?

Prof. Dr. Yücel Sayman: Onu kamu düzeni engelliyor. İki Türk Hollanda da evlendi...

Prof. Dr. Nuray Ekşi: İstanbul Vatandaşlık İşleri Şube Başkanlığı ile konuştum. Derste anlatırken örnek peşine düşüyoruz. Maalesef Yargıtay kararlarını elde etmek için bin takla atıyoruz.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Türk vatandaşı iki eşcinsel erkek Hollanda da evlendiler.

Prof. Dr. Nuray Ekşi: O evlilikler basına yansıdı hocam ama bir de bunların tescil konusu var.

Prof. Dr. Aşlı Tolun: ABD Başkonsolosu Amerika'da Türk ile evlendi.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Birkaçı dışında konuya değinmiş hukukçularımız kamu düzenine aykırılık gerekçesiyle bu durumu kabul etmezler. Medeni Hukukçular da kabul etmezler. Üniversitede bunun tartışmasını yapalım. Bir de taşıyıcı annelik konusu var. Sorun çocukla baba ile anne arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek. Burada hangi hukuk kuralı uygulanacak? Biz buna hukukta soybağı diyoruz. Yani soybağı var mı yok mu? Milletlerarası Özel Hukuk düzenlememize göre, yabancılık unsuru bulunan ilişkilerde soybağının kanunda sayılmış birden fazla hukuktan herhangi bir tanesine göre kurulabilmesi yeterlidir.

Prof. Dr. Nuray Ekşi: Yani siz federal mahkemeye katılıyorsunuz?

Prof. Dr. Yücel Sayman: Tabii. Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkındaki Kanun soybağına uygulanacak hukuk olarak; çocuğun milli hukuku, annenin milli hukuku, ikamet hukuku, mesken hukuku vb. diye sıralıyor. Kaliforniya Hukuku bu hukuklardan bir tanesi ise ve soybağımı kabul ediyorsa, Kaliforniya hukukuna göre soybağımı tanıyor.

Prof. Dr. Nuray Ekşi: Yabancı bir mahkeme karar vermiş. Bu kararın temyizinde ben tanıma veya temyize ilişkin şartlara bakıyorum.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Ama o Belçika ve Fransa açısından. Türkiye'de olsa mahkeme kararına gerek yok.

Prof. Dr. Nuray Ekşi: Hocam siz gittiniz Kaliforniya'da çocuğu aldınız ve yine Kaliforniya mahkemesinin kararıyla geldiniz. Nüfusa tescil ettirmek istediniz reddettiler. Burada hangi davayı açıyorsunuz? Nüfusa tescil ettirmek için tanıma davası açılıyor.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Ben çocuğu getireceğim ve tescil ettireceğim.

Prof. Dr. Nuray Ekşi: İşte eğer etmezlerse.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Etmeyorsa ona karşı dava açacağım. Tescil ve nüfus memurunun işlemine karşı dava açarsın. Fransa’da olan bir olayı anlatayım. Bir karı kocanın ilk iki çocuğunun ikisi de ağır kızamık hastalığıyla doğuyor. Kadın üçüncü çocuğuna hamile kaldığında hastaneye, doktorla, laboratuvarla ayrı ayrı sözleşme yapıyor ve doğacak çocukta da aynı hastalığın belirtisinin bulunması durumunda yasal kürtaj hakkını kullanacağını açıkça belirtiyor. Kadına her muayene sonucunda doğacak çocuğun sağlık durumundan kuşku duyulmasını gerektirecek hiçbir hususun bulunmadığı söyleniyor. Kadın doğuruyor ama çocuk ağır kızamık vakasının mağduru olarak ağır engelli olarak doğuyor. Kadın, doktora, hastaneye ve laboratuvara karşı, kendi adına ve çocuk adına sözleşmeye aykırılık nedeniyle tazminat davaları açıyor. Kadının kendi adına açtığı davada hukuki sorun yok. Çocuk adına açılan dava hukuk açısından sorunlu, çünkü davayı çocuğun kendisi açmış oluyor. Fransa’da kıyamet koptu. Bizim hukuk sistemimiz açısından baktığımız zaman ise çocuk nasıl dava açar? Çocuğun doğmama hakkı mı var? Çocuk dava açıyorsa istemini hangi gerekçeye dayandırıyor? “Annemi uyar-saydınız, kürtaj hakkını kullanacaktı” iddiası gerekçe olabilir mi? Çocuk, kürtaj hakkını kullanmayan anneye de, “iki ay süren varken engelli doğacağımı bildiğin halde niye kürtaj hakkını kullanmadın?” diye dava açabilir mi? Açılan davada istem tazminat ödenmesi. Tazminata karar verilebilmesi için bir zararın olması lazım. Engelli doğmak zarar mıdır? Tazminat açısından aranacak bir başka koşul, davalıların eylemi ile zarar arasında sebep-sonuç ilişkisinin bulunmasıdır. Oysa çocuğun engelli olmasının nedeni davalıların eylemi değil. Fransız temyiz mahkemesi çocuk adına açılan davayı da önemli gerekçe belirtmeden kabul etti.

Konuk: Bu davalar çok fazla. Kürtaj yapılmış ama çocuk doğmuş. 3 mahkeme kararı inceledim. Bir tanesinde kürtaj sonrası çocuk doğmuş. Diyor ki çocuk bir nimettir. Bir çocuğu zarar olarak göremezsiniz. Aileye de bu nedenle ödenmesi gereken bir tazminat yoktur. Hatalı kürtaj için bir tazminat ödenecek. Ama çocuğun bakım masrafları için ödemeye gerek yoktur diyor. 2 yıl sonra yine benzer şekilde sterilizasyon işleminden sonra yine çocuk doğmuş. Çocuk bu sefer ağır engelli. Bu sefer çocuk engelli olduğu için sağlıklı bir bebekle sağlıklı bir bebek arasındaki bakım farkının aileye verilmesi gerekiyor. Bu bana etik olarak çok tartışılmalı geldi. Bir insan ne zaman külfet ne zaman nimet oluyor ve buna kim nasıl karar verecek? Aynı davada çocuk zarar değil diyor başka bir davada bu zararı tespit ederek ödüyor. Ben üçüncü bir mahkeme kararını daha incelemiştim. Burada da anne engelli. Görme engelli olduğu için çocuk sahibi olmak istemiyor. Kısırlaştırma işlemi sonrası çocuk sahibi oluyor. Bunda da sağlıklı bir anne ile sağlıklı bir annenin çocuğa bakımı değişecektir diye tazminat veriliyor. Bunlar hiç tutarlı değil. O dönem ki feministlere, siyasal hareketlerine ve muhafazakârlarına ba-

kıyorsunuz kararın tamamen bu yönde olduğunu görüyorsunuz. Ben burada bir doktrini savunuyorum. Türkiye’de çok az konuşulan bir şey bu. Biz sağlık hukuku davalarında illiyet bağı kuramıyoruz. Kanser zamanında teşhis edilse hasta sağ kalır mıydı? Teşhis edilseydi yüzde yüz ölmezdi diye kimse söyleyemiyor. Zamanında teşhis edilseydi ölmeme ihtimali de vardı. Buna da şans kaybı doktrini diyoruz. Burada da ailenin açacağı davanın temelinde sağlıksız bir çocuğa sahip olma şansını kaybetmiştir. O zaman illiyet bağı kurmamız gerekmiyor. Ama tabii bu çok tehlikeli. Bu doktrin dünyada çalışıyor ve ben bunu Türkiye’de genç hukukçulara anlattım. Ama gençler her davada bu şans kaybını kullanmaya çalışıyorlar. Ama bu doktrin Türk hukukuna girmek zorunda. Çünkü sağlık hukukunda bu illiyet bağı kuramazsınız.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Burada 2 nokta var. Birincisi Engelli Hakları Sözleşmesi’nin birinci engelli tanımı klasik engelliği çok aşan bir tanım. Orada şeker hastası bile engelli olarak değerlendirilebilir. Artık engellilik fiziksel, mental, dilsel, görsel, işitsel olarak tanımlanmıyor. Bir hastalık kahçı ise uluslararası sözleşmede engelli kapsamına alınıyor. Fakat burada başka bir sorun karşımıza çıkıyor. Bu da Viyana Uluslararası Sözleşmelerine dair. Bu sözleşme çerçevesinde uluslararası sözleşmelerde bir hiyerarşi kuramıyorsunuz. Uluslararası sözleşmelerde kendi arasında bir hiyerarşi yok. Dolayısıyla eğer Avrupa Birliği’nin uluslararası anlaşma niteliği taşıyan düzenlemeleri başka uluslararası anlaşmalarla çatışırsa bu çatışma hiyerarşik olarak çözülemez.

Prof. Dr. Nuray Ekşi: Çözülmesine imkân tanıyan bazı maddeler var. Bazı milletlerarası anlaşmaların içinde diğer milletlerarası anlaşmalar saklıdır. Böyle dediği zaman “oh” diyorsunuz.

Yrd. Doç. Dr. Levent korkut: Kendisi bir hüküm koyuyorsa o başka. Ama kendisi bir hüküm koymuyorsa Viyana Sözleşmesinin uluslararası anlaşmalarına ilişkin o kısmın revize edilmesi gerektiği de zaman zaman gündeme getiriliyor. Çünkü bazı konularda da bu yorum nasıl yapılacak diye konuşuluyor.

Prof. Dr. Nuray Ekşi: Viyana Anlaşmaları ile ilgili yeni çalışmalara baktınız mı?

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Yok.

Prof. Dr. Nuray Ekşi: Devletler Hukukçuları çalışıyorlar. Belki orada bir çözüm getirilmiş olabilir.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Bakmak lazım. Fakat uluslararası anlaşmaların en büyük problemi onay sayısının oluşmasına kadar çok uzun yıllar geçebiliyor. Bir başka nokta ise yanlış doğumla ilgili Kaliforniya’da açılan dava türlerinde ço-

cuk hem anne babasına karşı hem de doktora karşı dava açmış. Doktora karşı açılan davalar eğer doktorun bir hatası varsa kabul ediliyor. Mesela genetik taramada eğer doktor görmemişse yada herhangi bir teknik proses içerisinde görmesi gerektiği bir şeyi görmemişse doktorun sorumluluğuna gidilebiliyor. Engelli ya da down sendromlu olma olasılığı yüksek durumlarda araştırma yapılmış olmasına rağmen çocuk engelli doğabiliyor. Bu durumlarda doktorun sorumluluğuna gidilebiliyor. Ama anne babaya karşı açılan davalar büyük tartışma yarattı. Bu tartışmanın neticesinde Kaliforniya'da Medeni Kanun değişti. Medeni Kanuna böyle durumlarda çocuğun anne babasına karşı dava açamayacağına ilişkin bir madde kondu. Ve bu referandum ile yapıldı. Kaliforniya'da bu durumun ne kadar büyük bir toplumsal sorun yarattığı ve referanduma gidilebildiğini göstermesi açısından ilginç bir örnek.

Yrd. Doç. Dr. Artuk Ardıçoğlu: Kabul eden var mı?

Yrd. Doç. Dr. Levent korkut: Hüküm yok. Bu sadece bu durumla ilgili değil. Bir çocuk bu durumda anne babasına dava açabilir mi konusunda hukuki bir şey yapılmadı ve moral bir tartışma başladı. Yücel Bey de söyledi bunlar gerekçelendirilmiyor. O zaman Medeni Kanuna bir hüküm koyuluyor. Bu usul hükmü gibi aslında. Bu davalarda çocuk anne babasına karşı dava açamaz diyorsunuz ve olay bitiyor.

Prof. Dr. Nuray Ekşi: Ama bu durum çocuk hiçbir zaman anne babasına dava açamaz anlamına gelmiyor. Bu ailenin korunması ve kadına karşı şiddetin önlenmesine ilişkin kanun hükümlerinin çocuk hakları sözleşmesini Türkiye kabul etti. Ayrıca çocuk hakkı kanunu var ve bu kanun kapsamında özel bir telefon hattı var.

Yrd. Doç. Dr. Levent korkut: Bu sadece anne babanın çocuk doğurduğu ile ilgili tercihinin dava edilmesiyle alakalı.

Prof. Dr. Nuray Ekşi: Ben dediğinizi anladım. Sadece öyle bir anlam çıkmasını diye söyledim.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Yoksa çocuğa yönelik kötü muamele gibi durumlar tartışma konusu değil. Mesela çocuğun kemik sendromlu doğma olasılığı var. Bu konuda anne baba riski alıyor. Böyle bir riski alması neticesinde çocuk doğduğunda ne olacak. Ama daha da ilginç ise bunun bilinçli yapıldığı 2 örnek var. Bunlar bilinçli olarak engelli doğurma. Bunu yarın ele alacağız.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Doğurmuş olmak bir zarar hakkı olarak görülemez diyip çocuğa dava hakkı vermiyorlar.

Prof. Dr. Nuray Ekşi: Bazen maddi yardım almak için maalesef bu tür şeyler olabiliyor.

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı: Bu yanlış doğum konusunda yazılan bir kitapta 2 örnek veriliyor. Biri Amerika, diğeri de İtalya'da. Bir tanesinde kadına kendi eşinin spermi yerine yanlışlıkla bir siyah bir erkeğin spermi verildiği için siyah bebek doğuyor. İkincisinde de ikizlerin bir tanesinde istenilen sperme öbürü karışmış. Fakat kadının ikisinin de siyah olmasının bana zarardır dediği anda toplumsal bir tartışma yaratıyor. Beyaz aileye siyah doğması bir zarar mıdır?

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Zarar nedir diye bir tartışma başlıyor.

Prof. Dr. Nuray Ekşi: Benim arkadaşım Fransa'da ve abisi doktor. Kendisi doktor bir kadınla evleniyor. Çocukları oluyor ancak kadın ikinci çocuğu doğurmak istemiyor. Kamboçya'ya gidiyor çünkü oraya gidip 3 ayda bir çocuğu evlatlık alıp ülkenize gelebiliyorsunuz. Kamboçya'ya gidiyorlar ve ikinci çocuk çekik gözlü boncuk burunlu bir çocuk alıyorlar ve Türkiye'de Bodrum'a her yaz tatile geliyorlar. Herkes arkadaşımın annesine "senin gelinin ne yaptı da bu çocuk böyle oldu" diye soruyor. Bu bir manevi zarar olarak düşünülebilir mi?

YARDIMCI ÜREME TEKNİKLERİ - ETİK VE HUKUK

YRD. DOÇ. DR. İLKNUR KESKİN

MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Teknolojinin hızla ilerlemesi, toplumları özellikle klinik tıp alanında karşılaşılan etik sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Örneğin;

- Hayatın başlangıcı ve sonuna ilişkin tanımlar,
- Kürtajın gerekli olduğu durumların saptanması,
- Embriyo dokularının kullanılıp kullanılmaması,
- Doku ve organ aktarımı,
- Kiralık (taşıyıcı) anne,
- Rekombinant genetik uygulamalar gibi başlıca sorun çıkan alanlar, tıp teknolojisinin son yıllardaki ilerlemesinin sonucudur. Bu konular henüz yanıtı verilmemiş, henüz çözümlenmemiş, dolayısıyla belirli bir kurala bağlanmamış sorunları içermektedir.

Yardımcı Üreme Teknikleri (YÜT) yılda 40-50 bin çiftin tedavi gördüğü bir alan haline geldi. Bu alanda Türkiye şu an Dünya'da ilk on ülke arasında bulunmaktadır. Türkiye genelinde özel ve kamuya ait 120 civarında YÜT uygulanan merkez bulunmaktadır. Yardımcı üreme tekniklerini kullanarak hizmet veren merkezlerin kurulması, yapılanması, görev ve sorumlulukları tanımlanırken, bu tekniklerin üreme gibi ciddi bir konuyu düzenliyor olması, konunun tıp alanı dışına taşmasını, toplumun yapısı, hukuk, gelenek ve inançlar gibi parametrelerin de hesaba katılmasını zorunlu kılmaktadır.

Türkiye'de evli çiftlerin yüzde 15'i infertil. Yani bu her 7-8 çiftten biri infertil anlamına gelmektedir. Bunların yüzde 6'sı tedavi edilmekte, yüzde 9'u ise çözümsüz kalmaktadır.

Evlilik ile kurulan birlikteliğin tek amacı tabii ki çocuk sahibi olmak ve böylece soyunu sürdürmek değildir ama çocuk sahibi olmak "aile"nin meydana gelmesinde ve süreklilik kazanmasında merkezi bir yerde bulunmaktadır. Türkiye'de "çocuksuzluk" boşanma gerekçesi olduğu sürece, yapay dölleme konusu gündemde ka-

lacaktır. Embriyo, yumurta ve sperm döllenen sonucunu oluşturan cenin gelişimin ilk aşamasındaki hücre grubu olarak tanımlanmaktadır.

Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği'nin 17.maddesinin 1. fıkrasına göre; "Üremeye yardımcı tedavi yöntemleri uygulanacak adaylardan alınan yumurta ve sperm ile elde edilen embriyoların bir başka maksatla veya başka adaylarda; aday olmayanlardan alınanların da adaylarda kullanılması ve uygulanması ve bu yönetmelikte belirtilenlerin dışında her ne maksatla olursa olsun bulundurulması, kullanılması, nakledilmesi, satılması yasaktır."

Yönetmelik, embriyo naklini yasaklamaktadır. Yasaklara rağmen bu şekilde doğmuş çocuklar, evlilik içinde doğduklarından kocaya ve doğuran kadına hukuki soybağıyla bağlı olacaktır. Ananın soybağını ret hakkı olmamakla beraber, doktrinde koca, başta rıza gösterip göstermemesine bakılmaksızın soybağını ret hakkına sahiptir.

Yapay Döllenme Nedir?

Kadının yumurta hücresi (oosit) ve erkeğin sperm hücresinin laboratuvar ortamında vücut dışında birleştirilmesi sonucunda oluşan embriyoların rahim içerisine verilmesi şeklinde uygulanan yöntem yapay döllenme olarak isimlendirilir. Laboratuvar koşullarında gerçekleştirilen döllenme IVF ve ICSI olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilir ve daha sonra döllenmiş yumurta rahim içerisine verilir.

IVF yönteminde anneden alınan yumurta hücresinin etrafına laboratuvar ortamında özel bir ortamda binlerce (50 bin-100 bin arasında) sperm hücresi konur ve bu sperm-lerden birisi kendi kendine yumurta hücresini döller.

ICSI yani diğer adıyla mikroenjeksiyon yönteminde ise yine vücut dışında laboratuvar ortamında tek bir tane sperm hücresi alınarak mikroskobik yöntemlerle yumurta hücresinin içerisine verilir. Yani burada sperm yumurta hücresinin içerisine kendi kendine girmez. Bu tekniklerin üreme gibi ciddi bir konuyu düzenliyor olması; yapılacak incelemenin tıp alanı dışına taşmasını, toplumun yapısı, gelecek ve inançlar gibi meselelerin hesaba katılmasını mecburî kılmaktadır.

Yumurta ve sperm farklı kaynaklardan elde edilebilir ve yumurtanın sahibi kadının ya da taşıyıcı anne olmak isteyen bir kadının rahmine transfer edilir (Şekil 1). Bu şekilde farklı kombinasyonlar elde edilebilir (Şekil 2).

Şekil 1: Yumurta ve sperm eldesi kaynakları

Şekil 2: YÜT'de görülebilen farklı kombinasyonlar Anne ve baba kavramlarını içeren klasik ebeveyn tanımları günümüzde yerini iki erkek, iki kadın ya da tek ebeveyn şeklinde değişikliklere uğramıştır. Bu aileler de çocuk sahibi olmayı istemekte ve YÜT'den faydalanmaktadırlar.

Ülkemizde ve dünyada YÜT uygulamaları çeşitli kısıtlamalar ve düzenlemeler ile kontrol altında tutulmaktadır. Ülkemizde bu uygulamalara 21 Ağustos 1987 tarihli Resmi Gazete yayınlanan “İnvitro Fertilizasyon ve Embriyo Transfer Merkezleri Yönetmeliği” ile yasal sınırlama getirilmiştir. Bu yönetmeliğe göre;

- Sadece evli çiftler YÜT’den faydalanabilir.
- Başka yöntemle tedavi edilemiyorsa bu yöntemlere başvurabilir.
- Sperm ve yumurta satımı satın alımı yasaktır yani evli çiftler kendi sperm ve yumurtalarını kullanabilirler. Ayrıca kadın kendi rahmine transferi yapabilir. Taşiyıcı annelik söz konusu olamaz.

Bu yönetmeliğin 4. Maddesine göre; Kendilerine ÜYTE uygulanacak eşlerden alınan yumurta ve sperm ile bunlardan elde edilen embriyoların bu yönetmelikle belirlenen esaslar dışında her ne maksatla olursa olsun;

- Bulundurulması,
- Kullanılması,
- Nakledilmesi ve satılması yasaktır.

Bu yasağa uymadığı tespit edilen merkezlerin faaliyetleri ile merkez dışında aynı faaliyetlerde bulunan yerlerin faaliyeti valilikçe derhal durdurulur.

5. Maddesine göre ise; ÜYTE uygulanacak eşlere sadece kendilerine ait üreme hücreleri uygulanır.

- Herhangi bir şekilde donör kullanılması,
- Donör kullanılarak embriyo elde edilmesi,
- Adaylardan alınan yumurta ve sperm ile elde edilen embriyoların başka adaylarda,
- Aday olmayanlardan alınanlar da adaylarda kullanılması ve uygulanması yasaktır.

Bu yasaklara aykırı olarak elde edilen gebeliklerin herhangi bir aşamada tespit edilmesi durumunda, merkez süresiz kapatılarak bu işlemi yapan kişilerin sertifikaları iptal edilir ve ilgili tüm çalışanların da süresiz olarak ÜYTE merkezlerinde çalışmalarına izin verilmez.

8. Maddeye göre; İstenmeyen durum olan çoğul gebeliklerin önlenmesi esastır. İki kiden fazla folikül gelişmemesi hedeflenmelidir.

a) Çoğul gebeliklerin önlenmesi için üç veya daha fazla folikül gelişmesi halinde artifisyonel inseminasyon işlemi yapılması yasaktır.

b) Birden fazla embriyo transfer edilmemesi esastır. 35 yaşa kadar birinci ve ikinci

uygulamada tek embriyo, üçüncü ve sonraki uygulamalarda iki embriyo, 35 yaş ve üzerinde tüm uygulamalarda en fazla iki embriyo transfer edilebilir.

9. Maddeye göre; Cinsiyetle ilgili ciddi bir kalıtsal hastalıktan kaçma hali hariç, doğacak çocuğun cinsiyetini belirleme amaçlı gonad ve/veya embriyo seçimi ve transferi yapılamaz (cinsiyet belirleme yapılamaz). Dünyada cinsiyet belirleme yaptığını söyleyen ve bununla reklam yapan merkezler bulunmaktadır. Bu durumun tespiti halinde merkezin ruhsatı/izin belgesi ve merkez ÜYTE ünite sorumlusunun sertifikası iptal edilir.

3 yılı geçmemek şartıyla eşlerden her ikisinin de rızası alınarak embriyo dondurma işlemi yapılabilir. Saklama ve dondurma işlemi için eşlere izin belgesi ve imha belgesi doldurtulmaktadır.

11.Maddeye göre; Aşağıda belirtilen tıbbi zorunluluk halleri dışında üreme hücreleri ve gonad dokularının saklanması yasaktır.

Erkeklerde;

- 1) Cerrahi yöntemlerle sperm elde edilmesi halinde,
- 2) Kemoterapi ve radyoterapi gibi gonad hücrelerine zarar veren tedaviler öncesinde,
- 3) Üreme fonksiyonlarının kaybedilmesine yol açacak olan ameliyatlar (testislerin alınması vb.) öncesinde,
- 4) Çok az sayıda sperm olması (kriptozoospermi) durumunda.

Kadınlarda;

- 1) Kemoterapi ve radyoterapi gibi gonad hücrelerine zarar veren tedaviler öncesinde,
- 2) Üreme fonksiyonlarının kaybedilmesine yol açacak olan ameliyatlar (yumurtalıkların alınması gibi operasyonlar) öncesinde dondurma işlemi uygulanabilir.

Ülkemizde yakın bir zamana kadar yardımcı üreme teknikleri mevzuatına göre yumurta dondurulmasına izin verilmiyordu. Ancak, 2010 yılında revize edilen yönetmelik, kanser teşhisi konması sonrasında kişinin üreme hücreleri için zararlı olan radyoterapi ve/veya kemoterapi alacak olması, üreme fonksiyonlarının kaybedilmesine yol açacak ciddi bir cerrahi operasyon geçirilecek olması veya bekar ve yakın bir süre içerisinde evlilik planı olmayan bayanlarda düşük yumurtalık rezervi tanısı konmuş olması gibi belirli şartlar için yumurta dondurulmasına yasal olarak yapılabilmesine izin vermektedir.

Sorunlar ve Tartışmalar

1) Acaba bu kadar insan gücünü ve maddi kaynağı yetersiz şartlarda doğmuş yenidoğanları yaşatmak için mi kullansak?

- Türkiye’de hala bir yaşındaki bebeklerin ölüm hızı yüzde 0.060’larda.

- Aşılama ile önenebilecek hastalıklardan ve sıvı elektrolit dengesini bozan hastalıklardan (ishal) her yıl binlerce çocuk kaybedilmekte.

Dünyada bu kadar açlık çeken, eğitim sıkıntısı yaşayan, hastalıklarla boğuşan çocuk varken yapay dölleme ile yeni bebekler dünyaya getirmek doğru mu?

2) Özel ve Devlet Sağlık Sigortalarının kapsamı içinde olmalı mı? Kaç kez karşılanmalı? Bu işlemler yüksek maliyetleri ile ailelere maddi sıkıntı yaşatmakta.

3) Gamet Bağışı Sorunları: Ülkemizde kendi sperm ve oositi dışında bağış sperm ve oosit kullanmak yasak olmakla birlikte dünyada bu tarz uygulamalar yapılmakta. Magazin basınında da takip edilen bazı vakalar örnek olabilir. Bekâr bir bayan sperm bankasından sperm alıp gebe kalabilir ve çocuk sahibi olabilir.

Koşulları uygun olan erkeklerden belirli kriterler dâhilinde alınan spermelerin, tıbbi olarak çocuk sahibi olması mümkün olmayan kocanın spermleri yerine kullanılması ya da tek başına çocuk sahibi olmak isteyen kadının kullanması amacıyla dondurulup saklanması için oluşturulan kurumlara sperm bankaları denilmektedir. Sperm donörden alınarak çocuk sahibi olamayan kişi/kişilere verilmesi suretiyle gerçekleşen hukuki işleme sperm bağışı, bu işlemin genel itibarıyla gerçekleştirildiği merkezlere sperm bankaları denmektedir.

Ülkemizde Yönetmeliği’nin 17. maddesinde sperm bağışını yasaklanmıştır. Ancak, bu yola başvurmak isteyenler yurtdışına çıkmakta veyahut illegal yollarla yurtiçinde bu işlem uygulanmaktadır. Bu işleme başvuranlara karşı cezai bir müeyyide söz konusu değildir. Yalnızca, işlemi gerçekleştiren kuruma idari yaptırımlar uygulanmaktadır. Yurtdışında bu işleme başvurmak isteyen kişilere danışmanlık hizmeti verilmektedir. Ayrıca, ülkemizde illegal sperm bankalarının mevcut olduğu da iddia edilmektedir.

- Sperm bağışı ile doğmuş çocuğu koca daha sonra soy bağıını ret edebilir mi?

- Kocanın rızası olmadan kadın sperm bankasından sperm ile hamile kalırsa koca soybağıını ret edebilir mi? Sperm bağışından yararlanılarak dünyaya getirilen çocuğun babayla soybağının tespiti açısından problemler ortaya çıkmaktadır. Bu konu doktrinde kocanın işleme rızasını verip vermemesine göre ayrılmaktadır.

Koca yapay döllemeye izin vermekle beraber başka bir erkeğe ait spermler, onun

ve karısının rızası dışında yapay döllemede kullanılmışsa, bu durumda da kocanın soybağını reddedememesi gerektiği savunulmaktadır. Zira yapay döllemeye rıza veren koca bunun sonuçlarına da katlanmak zorundadır. Çocuğun yararı bunu gerektirir.

Doktrindeki bir görüşe göre, kocanın böyle bir rıza vermesi ahlaka aykırı olmakla beraber, daha sonra soybağını reddetme hakkından feragat etmiş sayılmasına neden olur, yani soybağını red hakkını ortadan kaldırır. Ancak işlem kocanın rızası olmadan gerçekleşmişse, koca çocuğun soybağını reddedebilir.

Yumurta bağıışı ise herhangi bir kısırlık sorunu olmayan kadınlardan yumurta hücresi elde edilerek bu yumurtaların anne olmak isteyen bir başka kadın için kullanılmasıdır. Verici kadından elde edilen yumurtalar alıcı kadının kocasının spermeleri ile döllandikten sonra alıcı kadının rahmine transfer edilir. Şayet kocada da kısırlık problemi mevcut ise verici kadından elde edilen yumurtalar başka bir verici erkekten elde edilecek spermeler ile döllandikten sonra alıcı kadının rahmine transfer edilebilir. Bu durumda çocuk sahibi olmak için hem sperm hem de yumurta bağıışı kullanılmış olur.

Yumurta bağıışı kabul edilebilmesi için bazı şartlar söz konusu olabilir;

- Yeterli sayı ya da kalitede yumurta hücresi üretememesi,
- Genetik faktörler,
- Kanser ya da başka nedenlerden dolayı yumurtalıkları alınmak zorunda kalınması
- Kemoterapi ve radyoterapi sonrası menopoza girmiş olması gibi pek çok faktör üreme hücrelerinin fonksiyonlarını yitirmesine neden olmuş olabilir.

Ülkemizde Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği, sadece evli çiftlere ait üreme hücrelerinin kullanılmasıyla yapay döllemenin gerçekleşmesine izin vermektedir. Bundan dolayı yumurta bağıışı ülkemizde yasaktır. Yumurta bağıışı yapmak isteyen kadınların 18–35 yaşları arasında olması gerekmektedir. Yumurta bağıışı ile gerçekleştirilen yapay dölleme sonucunda çocuğun ana yönünden soybağı sorunu ortaya çıkmaktadır. Yumurta bağıışında, evli erkeğe ait olan sperm, karısına ait olmayan bir yumurtayla döllenir ve karısının rahmine yerleştirilir. Sorun, doğan çocuğun nesebinde ortaya çıkmaktadır. Zira genetik anne ve biyolojik anne olmak üzere iki anne vardır. Bunlardan hangisinin anne kabul edileceği tartışmalıdır. Doktrinde, genetik ananın, biyolojik ananın veya her iki ananın da anne kabul edileceğini savunan görüşler mevcuttur. Medeni Kanunumuz, çocukla ana arasında soybağının doğumla kurulacağını tespit etmek suretiyle doğuran kadının analığını üstün tutmuştur (MK. m.282/1). Ancak biyolojik analığa üstünlük tanınması, ileride çocuk açısından bazı sakıncalar da doğurmaktadır. Analık

karinesi bir kesin karinedir. Bu yüzden ananın soybağını red hakkı yoktur. Yine de babaya tanınan soybağını red hakkının kıyasen anaya da tanınmasını savunan görüşler de mevcuttur. Katıldığımız görüşe göre, bu durumda kıyas mümkün olmamalıdır. Kıyas birbirine benzeyen durumlarda uygulanabilir ve aldatılan koca (görünürdeki baba) ile 3.kişiye ait yumurta ile döllenen embriyoyu taşıyan kadın arasında büyük fark vardır.

Çifte analık durumu beraberinde başka problemler getirebilir. Çünkü eğer iki ana da evliyse, çocuk için çifte babalık da söz konusu olabilir. Bu da, velayet hakkı ve miras konularında sorunlar çıkarır. Ayrıca, hukuken bir kimsenin aynı anda iki ana-babası olamaz (Nagehan KIRKBEŞOĞLU; a.g.e. s. 73-75). Biyolojik anneliğe üstünlük tanınması durumunda çocuğun yakın kan hısımlarıyla farkında olmadan evlenme riski söz konusudur. Bu olasılığı bertaraf edecek yasal düzenleme bulunmamaktadır. Hem yumurta veren kadının hem de doğuran kadının anneliğinin nüfus siciline tescili, bir çözüm olarak önerilebilir.

4. Gamet bankaları ile ilgili sorunlar

- Kimler donör olacak? Biyolojik ve genetik açıdan sağlıklı olanlar mı?
- Yumurta verme yaş sınırı olmalı mıdır? Şu an bu sınır 20-40 yaş arasındadır.
- Estetik ve sosyal statü açısından iyi durumda olanlar mı verici olacak?

5. Genel sorunlar

- Genetik hastalık bakımından sadece taşıyıcı durumda ancak fenotip olarak etkilenmeyecek olan embriyoyu ortadan kaldırmak, yaşam hakkına karar vermek kimin yetkisinde olacak?
- Gamet bankaları bireylere istedikleri cinsiyetteki çocuğa sahip olma olanağını da sağlayabilir. Bunun sonucu olarak (özellikle bizim gibi gelişmekte olan ülkelerde) kız/erkek çocuk oranı bozulabilir.
- Donörler kaç kez verici olabileceklerdir? Bir defadan fazla verici konumunda olduğunda, bu aynı ana ya da babaya sahip çocukların sayısında artışa neden olacaktır. Bu ise bireylerin tanımadıkları birçok kardeşleri olmasına hatta ilerde bu kardeşlerin bilmeden evlenmelerine bile neden olabilecektir.
- Bu bankalardan sadece evli olanlar mı yararlanabilecek? Bekar bayanlara bu imkan sağlanabilir mi? Aile yapısı nasıl etkilenir? Çocuk açısından etkileri nasıl olur?
- Çocuğu olanlar da IVF ile tekrar bebek sahibi olabilir mi? Ülkemizde yasalar çerçevesinde çocuğu olanlara IVF uygulaması yasaktır.

- Sperm ve yumurtanın IVF uygulanacak evli çiftte ait olması önkoşul olmalı mıdır? Birçok ülkede bu ön koşul yoktur.

- Donörlerin kimliği aileye ya da doğacak çocuğa açıklanmalı mıdır? Bu soruya verilecek her iki yanıtın da sakıncaları vardır. Açıklanmalıdır yanıtı, aile yapısında ve çocuğun ruhsal durumunda olumsuz etkiler yaratabilir. Açıklanmamalıdır yanıtı ise ileriye yönelik birçok sorunu beraberinde getirebilir. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinde “çocuk... ana babasını bilme... hakkına sahip olacaktır.” şeklindeki hüküm gereği “çocuğun genetik anneyi bilme hakkı saklıdır.” sonucuna varabiliriz. Ancak bu hak, çocuğa hukuki anneyi reddetme olanağı sağlamaz

- Dondurulmuş Embriyoların akıbeti ne olacak? IVF işleminden sonra fazladan embriyolar kalabilmekte. ABD’de resmi kayıtlara göre 500 bin dondurulmuş embriyo bulunmaktadır. Kalan embriyolar ne yapılıır? Başkasına verilebilir mi, kullanılabilir mi, bağışlanabilir mi? Saklanırken çiftler ayrılırsa ne olacak? Anne babaya rağmen hamile kalabilir mi?

Yönetmelik, embriyo naklini yasaklamaktadır. Yasaklara rağmen bu şekilde doğmuş çocuklar, evlilik içinde doğduklarından kocaya ve doğuran kadına hukuki soybağıyla bağlı olacaktır. Ananın soybağını ret hakkı olmamakla beraber, doktorinde koca, başta rıza gösterip göstermemesine bakılmaksızın soybağını ret hakkına sahiptir

- Embriyolar karışabilir mi? Karışırsa ne olur?

- Postmenopoz bir kadın hamile kalabilmekte; kalmalı mı?

6. Kiralık (Taşıyıcı) Anne Durumu: başka bir kimsenin istemi üzerine, hamilelikten önce buna razı olarak çocuğu taşıyan ve doğumdan sonra istem sahibi bu kimseye teslim eden kadın taşıyıcı (kiralık) anne olarak adlandırılır. Taşıyıcı annelik 3 şekilde oluşur;

I. Kadının vücudu yumurta üretmekte ancak hamile kalması tıbben sakıncalı olmaktadır. Bu yüzden, kadından alınan yumurtayla, kocadan alınan sperm döllendir ve taşıyıcı annenin rahmine yerleştirilir. Doğum gerçekleşince de çocuk, genetik malzemenin sahibi anne ve babaya verilir.

II. Kadının vücudu yumurta üretememekte ve rahmi de bulunmamakta veya kadının çocuk taşıma ve doğurma yeteneği bulunmamaktadır. Bu halde, kocanın spermeleri taşıyıcı anneye aşılanır. Yani taşıyıcı anne aynı zamanda genetik anne de olmaktadır. Taşıyıcı annelik yöntemine başvurmak isteyen bekâr erkekler de bu yöntemi kullanmaktadır.

III. İstem sahibi anne ve babanın ikisinin birden üreme yetenekleri yoktur veya

kadının gebe kalması tıbben uygun bulunmamıştır. Bu durumda, üçüncü kişilere ait sperm ve yumurta döllenip taşıyıcı annenin rahmine yerleştirilir. Doğan çocuk, istem sahibi ana ve babaya verilir.

Taşıyıcı Anne Endikasyonları;

- Cerrahi olarak rahim alındıktan sonra,
- Rahmin doğuştan olmaması,
- Tekrarlayan IVF başarısızlığı,
- Tekrarlayan düşükler,
- Gebeliğe engel olan ciddi tıbbi rahatsızlıklar olabilir.

Taşıyıcı annelerin Genetik anne ile olan ilişkisi;

- İlişki
- Kız kardeş-Kız kardeş: yüzde 35
- Kız kardeş-Görümce yüzde 20
- Üvey kız-Üvey anne yüzde 5
- Arkadaş yüzde 15
- Organizasyon şirketi aracılığı ile yüzde 25

Taşıyıcı annelik işlemin bir ücret karşılığı yapılması, taşıyıcı anneyi ve çocuğu eşya konumuna indirip araçsallaştırdığı için hukuka ve ahlaka aykırı kabul edilmektedir.

Bebek sonunda kimin olacak? Taşıyıcı anne daha sonra fikrini değiştirene ne olacak? Meşhur soru; anne çocuğu doğuranın mı yoksa büyüten midir? Çocuğun biyolojik ana ile mi yoksa genetik ana ile mi soybağı kuracağı, bu konuda yapılan sözleşmelerin geçerliliği, çocuğun taşıyıcı anneden zorla alınıp alınmayacağı önemli sorunlardır. Rahatsızlığı olan çocuk hem taşıyıcı hem de genetik anne tarafından istenmeye bilir. Çocuk üzerinde olumsuz etkiler uzun dönemde nelerdir? Bilinmiyor.

Türkiye’de taşıyıcı annelik yasak olmakla birlikte dünyada serbest olduğu ya da düzenlemeler ile imkân verilen çeşitli ülkeler bulunmaktadır. Bu farklılıklar Kiralık Anne turizmine neden olmaktadır. Türkiye’de ülke içinde veya dışında 18(5) ile yasaklanmış üremeye yardımcı tedavi yöntemleri ile çocuk sahibi olanlar ve bunlara aracı olanlar hakkında bir yıldan üç yıla kadar hürriyeti bağlayıcı ceza ön görülmekte. Yürürlükteki Medeni Kanun’a göre, genetik ana-babanın çocuğu alabilmelerinin tek yolu çocuğu evlat edinmeleridir. Bu da taşıyıcı annenin rızasıyla mümkündür.

Medeni Kanunumuz, (m.282 f.1) “Çocuk ile ana arasında soybağı doğumla kurulur.” diyerek belirleyici unsur olarak çocuğu doğurmayı esas almıştır. Bu kural o kadar mutlak ki; Medeni Kanunumuz anneye soybağımı reddetme hakkı dahi vermemiştir.

Çocuğu doğuran kadın evli değilse doğan çocuk, babasına karşı nesepsizdir. Bu durumda çocuğun genetik babaya tanıma yoluyla nesep bağıyla bağlanması mümkündür.

Doğuran kadın evliyse, çocuk evlilik içinde doğmuş olduğundan baba, kadının kocası kabul edilir. Bu durumda çocuğun baba yönünden nesebi vardır. Koca soybağımı reddetmediği sürece genetik baba çocuğu tanıyamaz. Çünkü bir erkeğe soybağıyla bağlı çocukların başka bir erkekle nesep bağının kurulması hukuken mümkün değildir.

Taşıyıcı anneyi çocuğu vermeye zorlayan sözleşmeler ahlâka aykırılık dolayısıyla geçersiz kabul edilmelidir. Doğumdan sonra çocuğun evli çifte devredileceğini öngören sözleşmeler hukuka aykırıdır. Çünkü Medeni Kanunun soybağına ilişkin hükümleri emredici niteliktedir. Ana-baba sayılan kişiler üçüncü kişilerle anlaşın onların ana-baba olmasını sağlayamazlar.

- Bazı ülkeler eşcinsel çiftlere, bir nevi evlilik statüsü kazandıran gönüllü birlik-telik izni vermektedir. Bu uygulamaya yer veren bazı ülkeler çiftlere evlat edinme veya yapay dölleme yollarına başvurma hakları tanımışlardır. Bu düzenlemelere rağmen Batı’da eşcinsel çiftler bekâr sıfatıyla Sperm Bankalarına başvurarak çocuk sahibi olabilmekte ve bu çocuklar çift tarafından yetiştirilmektedir. Ülkemizde bu tarz birliktelikler ahlaka aykırı kabul edildiğinden ve pozitif hukuk sistemimiz tarafından tanınmadığından bu çiftlerin evlat edinme veya yapay dölleme imkânı ile çocuk sahibi olmaları mümkün değildir.

7. Ticari sorunlar: Böylesine hassas, insan yaşamı, kutsallığı ve dokunulmazlığı ile alâkah bir konunun ticarete dökülmüş olması, gametlerin adeta pazar malına dönüşmesi, para karşılığı satılması ve böyle bir sektörün oluşması nihayetinde bu pazarın günden güne genişliyor olması toplum yapısında, kısa ve uzun vadede ahlaki çöküntüleri de beraberinde getirecektir.

Sonuç

Yardımcı üreme teknikleri toplumu âdeta kısır bir döngüye mahkûm ediyor. Çocuk açısından ‘gerçek anne babanın hangisi kabul edileceği’ sorusunun cevapsız kalmış olması geleneksel çekirdek aile kavramının dışında yeni tanımlamalara gidilmesine neden olmaktadır. Bir hekim olarak her türlü IVF tedavisini mevcut bir patolojiyi tedavi etmek için kullanılan modern bir yöntem olarak algılamak lazım-

dır. Enfeksiyon ya da kanserden muzdarip birisinin tedavisine gösterilen saygı ve anlayış bu grup hastalara da gösterilmelidir.

Bilimdeki ilerlemeler ile daha önce yapılamayan yapılaması hayal olan işlemler yapılmaktadır. Soru artık sadece “Bunu gerçekleştirebilir miyiz?” değil “Bunu yapmalı mıyız, gerçekleştirmeliyiz mi?” şeklinde sorulmalıdır?

Kaynaklar

- 1. *Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları Ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik, 2010*
- 2. *Human in Vitro Fertilization, The Nobel Committee for Physiology or Medicine, 2010*
- 3. Edwards, R. G. (2001) *The Bumpy Road to Human in Vitro Fertilization. Nature Medicine 7:1091-1094.*
- 4. Rimm, A. A., Katayama, A. C., Diaz, M. and Katayama, K. P. (2004) *A Meta-analysis of Controlled Studies Comparing Major Malformation Rates in IVF and ICSI Infants with Naturally conceived children. J. Assisted Reprod. Genet. 21:437-443.*
- 5. Amor, D. J. and Halliday, J. (2008) *A Review of Known Imprinting Syndromes and Their Association with Assisted Reproduction Technologies. Hum. Reprod. 23:2826-2834.*
- 6. *The Practice Committees of The Society for Assisted Reproductive Medicine and the American Society for Reproductive Medicine. (2007) Preimplantation Genetic Testing: A Practice Committee opinion. Fertil. Steril. 88:1497-1504.*
- 7. https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=5&cad=rja&uact=8&ved=oahUKEwiTzv7hsJbOAhVItBoKHfCuB7gQFgg4MAQ&url=http%3A%2F%2Fwww.hfea.gov.uk%2Fdocs%2FHFEA_Fertility_Trends_and_Figures_2013.pdf&usg=AFQjCNHSvC3vkrLhebhFQWvCSxdbSMFefA
- 8. https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=oahUKEwiTzv7hsJbOAhVItBoKHfCuB7gQFgg4MAA&url=https%3A%2F%2Fwww.asrm.org%2FuploadedFiles%2FASRM_Content%2FResources%2FPatient_Resources%2FFact_Sheets_and_Info_Booklets%2FART.pdf&usg=AFQjCNFV-X9dFS_pl7yIVGHo_T7m86-RxQ

İN VİTRO FERTİLİZASYON

YRD. DOÇ. DR. ŞULE AYL

MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

İnsan türünün üreme isteği yaşamın devamlılığı temeline dayanır. N. Gülaçtı'nın makalesinde belirttiği gibi nesillerinin devamı için üremek aslında tüm canlıların en temel içgüdüsüdür. Tek hücreli prokaryotlardan, çok hücreli organizmalara kadar bütün canlılar türlerinin devamı ve genetik özelliklerinin sonraki nesillere aktarılması için çalışırlar. Varoluşun temelinde ise ruhuyla ve bedeniyle kadın vardır. Kadın aslında Tanrının soluğudur. Kadın, Neolitik ve Kalkolitik çağlarda, Hitit ve Frigler döneminde doğurganlığından dolayı tanrıların en büyüğü olan "Ana Tanrıça" olarak taçlandırılmıştır. "Kybele" adı ile de bilinen Ana Tanrıça, aynı zamanda bütün tanrı ve tanrıçaların anasıdır. Kybele, bolluğu ve bereketi de simgelemektedir. Kadının doğurganlığı hem biyolojik bir süreç, hem de toplumdaki cinsiyet rolünün belirleyicisidir. Pek çok kültürde gebelik ve ebeveynlik, yaşamın önemli gelişimsel basamaklardan biri olarak görülmekte ve üreme konusundaki yetersizlik sıklıkla sosyal bir damga yaratmaktadır. Çocuk, çoğu kültürde ekonomik, psikolojik ve sosyal değer boyutları olan, kişilere ayrıcalık ve itibar kazandıran bir faktördür. Ani ve beklenilmeyen bir kriz olarak kendini gösteren infertilite açıklanamayan, kişinin hazırlıklı olmadığı tanısı uzun bir zamana yayılan, aşırı stres yaratan ve uyum mekanizmalarını zorlayan bir durumdur.

İnfertiliteye Tarihsel Bakış

Üreme çok eski zamanlardan beri önemini koruyan bir kavramdır. Philip EE.'nin İnfertilite araştırmaları ve tedavilerinin kısa tarihçesinde adlı kitabında belirttiği gibi infertilite ile ilgili ilk metinler (MÖ) 2200-1950 yıllarına dayanır. Gebeliğin erken tanısı ve kısırlığın önlenmesiyle ilgili reçeteler ilk olarak eski Mısır'da kullanılmıştır. Hipokrat (MÖ 460-377) yazılarında uterusun ve tubal açıklığın gebe kalmadaki önemi ve ayrıca semenin üremedeki önemini vurgulamıştır. Efes'te doğan Soranus (MS 98- 138) fertil dönemi ilk açıklayan kişilerdendir. Anton Van Leuwenhook (1632-1723) ve Hollandalı öğrencisi Hamen 1674 ve 1677 yıllarında spermin ilk kez mikroskopik görünümünü tarif etmişlerdir. Regnier de Graff (1641-1673) gamet üretimini ayrıntılı bir şekilde tarif etmiş ve 1668 ve 1672 yılları arasında yayınladığı eserlerinde kadın-erkek üreme sistemlerini geniş bir biçimde

ortaya koymuştur. IVF basamakları ilk önce hayvan çalışmaları ile başlamıştır. Abbe Lazzaro Spallanzani (1729-1799) kurbağalarda yaptığı deneysel çalışmalarda semenin sıvı kısmının yumurtaları dölleyemediği ve sperm içeren hücresel kısmının yumurtaların döllelenmesinde etkin olduğunu ortaya koymuştur. Walter Heape 1890 yılında tavşanlarda preimplantasyon evrede bulunan embriyoları bir tavşan türünden o tavşanların kanallarının yıkanması yolu ile alıp, diğer bir tavşan türünün kanallarına transfer ederek yeni tavşan türünde önceki türde tavşanların doğmasını sağlamıştır. Fizyolog B.Edwards ve eşi Ruth Fowler memelilerde süperovulasyon konusundaki ilk çalışmacılardandır. B.Edwards ve Barry Bavister Mart 1968 yılında ilk kez insan yumurtasını dış ortam in vitro laboratuvar koşullarında fertilize etmeyi başaran araştırmacılar olmuşlardır. 1969'ların sonlarında Edward ve arkadaşları insan oositleri ile ilk IVF'i başardıklarını açıklamışlardır. İlk IVF gebeliği Edwards ve Steptoe tarafından, 1976 yılında İngiltere'nin Oldham kasabasında yaşayan ve 2 kez ektopik gebelik sonucu salpenjektomi geçirmiş bir annede oluşturulmuştur. Bu gebelik 25 Temmuz 1978 yılında Louise Brown'ın doğumu ile sonuçlanmıştır. Zamanla IVF tedavisinin Gamet intrafalloopian transfer (GIFT), Zigot intrafalloopian transfer (ZIFT), Intrastoplazmik sperm enjeksiyonu (ICSI) gibi çeşitli modifikasyonları ortaya çıkmış ve uygun hastalarda kullanılmaya başlanmıştır.

İnfertilite Tanımı

American Society for Reproductive Medicine Practice Committee'nin (ASRM) tanımına göre infertilite, korunmasız cinsel ilişkiye rağmen en az bir yıl içerisinde gebelik elde edilememesi durumudur. İnfertilite primer ve sekonder infertilite olmak üzere iki grupta değerlendirilir. Daha önce hiç gebelik oluşmamasına primer infertilite, buna karşılık daha önce gebelik oluşmasına rağmen bir başka gebeliğin oluşmamasına da sekonder infertilite adı verilir. Primer infertilite sebeplerinin %55-75, sekonder infertilite sebeplerinin %25-40 oranında infertilite nedenleri arasında olduğu bildirilmiştir.

İnfertilite Etiyolojisi

İnfertilite nedenleri toplumlar ve yaş grupları arasında az farklılık gösterse de infertil çiftlerin yaklaşık %25'inde ovulasyon bozuklukları, %20-30'unda tubal problemler, %40'ında erkek faktörü sorunun nedenidir ve çiftlerin %40'ında birden fazla neden mevcuttur. Diğer yandan %10-15'inde ise herhangi bir neden ortaya konulamamaktadır.

Yardımcı Üreme Teknikleri (YÜT)

İnfertil bir çiftin tedavisine başlamadan önce en önemli kural infertilite nedeni

veya nedenlerinin doğru bir şekilde ortaya konması, daha sonra da etkin tedavinin seçilip uygun bir süre uygulanmasıdır. İnfertilitede tedavi programı çifte anlatılmalı, tedavi ile gebelik şansının artacağı belirtilmelidir. Bunun yanında infertilite tedavisinin sabır gerektirdiği de hatırlanmalıdır. İnfertilitede uygulanan tedaviler genel olarak yardımcı üreme teknikleri başlığı altında incelenmektedir.

YÜT Endikasyonları

YÜT ilk olarak onarılamaz tubal hasarı olan hastalar için planlanmıştır. Ancak günümüzde infertilitenin hemen her nedeninde kullanılmaya başlanmıştır.

Endikasyonlarını sıralamak gerekirse:

- Tubal ve peritoneal faktörler
- Endometriyozis
- Erkek faktörü
- Açıklanamayan infertilite
- Over yetmezliği
- Diğer YÜT endikasyonları.

YÜT Teknikleri

1- İntrauterin inseminasyon (IUI): IUI, ovulasyona yakın uterin kaviteye yılanmış spermin enjekte edilmesidir. Servikal faktör, açıklanamayan infertilite, minimal endometriyozis, minimal adneksiyal lezyonlar, luteal faz defektleri, sperm konsantrasyonu ya da motilitesindeki anomaliler ve immünolojik infertilitede IUI uygulanabilir.

2- IVF: Ovulasyonu başlatmak için fertilite ilaçları kullanılarak kontrollü hipers-tümülayon ile folikül gelişimi sağlanır. Ultrasonografi ve hormon analizleriyle, foliküler gelişim ve oosit olgunlaşması sık sık izlenmektedir. İzlem genellikle siklusun 5. gününde başlamakta ve ilaçlar bireysel yanıtı göre ayarlanmaktadır. Foliküller matür görüldüğünde, son oosit matürasyonunun uyarılması ve ovulasyon indüksiyonu kontrolü için human koryonik gonodotropin verilmektedir. Oosit toplama işlemi, hCG'den yaklaşık 35 saat sonra yapılmaktadır. Oositler ultrasonografi eşliğinde, genellikle transvajinal yolla toplanmakta ve hazırlanan sperm ile laboratuarda fertilize edilmektedir. Fertilizasyon gerçekleşikten sonra embriyomorula safhasında (4-16 hücre evresi) iken uterus içerisine yerleştirilir.

3- ICSI: ICSI ilk olarak uygulanmaya başlandığı 1992'den bu yana, endikasyonu olan ciddi erkek infertilitesi dışındaki olgularda da giderek artan bir oranda kullanılmaya başlanmış ve pek çok ülkede olduğu gibi ülkemizdeki tüp bebek merkez-

lerinde neredeyse %100 e yakın tercih edilir hale gelmiştir. ICSI, hazırlanmış tek bir spermin direk ovum içerisine, enjekte edilerek yapılan fertilizasyon işlemidir. ICSI yalnızca sperm sayısı çok düşük olgularda değil ayrıca zona pellucida ve vitelin membran seviyesindeki gamet etkileşimi bozukluklarında da kullanılabilir.

HUKUKUN ÇÖZEMEDİĞİ SORUN: ÜREME

PROF. DR. FULYA İLÇİN GÖNENÇ

MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Yardımcı üreme teknikleri ya da doktrinde genel olarak kullanılan ifade ile yapay dölleme kavramı geniş anlamıyla cinsel ilişki olmaksızın erkek ve kadından alınan üreme hücrelerinin çeşitli yöntemlerle yapay yollarla döllenmesidir. İnsanda yumurta ve sperm hücrelerinin çekirdeklerinin birleşerek yeni bir hücre oluşturmasına dölleme adı verilir. Döllenmiş yumurtanın, rahme yerleşip embriyo ve fetus (cenin) halini alışı ile başlayan süreç, gelişimini tamamlamış bebeğin doğumu ile tamamlanır. Kısaca ifade etmek gerekirse sperm, yumurta ve fetüsü doğuma kadar barındırmakla görevli uterus (rahim), çoğalmanın üç temel unsurudur ve artık bunlar yardımcı üreme teknikleri bakımından farklı kombinasyonları mümkün olan üç unsurdan ibarettir. Konu yardımcı üreme tekniklerinden kaynaklanan hukuki sorunlar olduğunda, hukuk kavramları kadar tıp kavramlarıyla da uğraşırız. Bu konudaki temel tıp terim ve kavramlarının hukukçular tarafından bilinebilir olması bu nedenle çok önemli. Bu toplantıda farklı disiplinlerin bir araya gelmesi ortak dil oluşturabilmek açısından da ayrı bir önem taşıyor.

Yardımcı üreme teknikleri ile cinsel ilişki ve üreme kavramı birbirinden ayrıldığı gibi, yumurtayı veren ve doğumu yapan iki ayrı kadından hangisinin anne olduğu, spermi veren erkeğin baba olup olmadığı gibi tartışmalar gündemimizde girdi. Konuyu anlatırken yumurtayı veren ve doğumu yapan iki kadından hangisinin anne olduğunu tartıştıyorduk, ancak bugün yapılan konuşmalar sırasında mitokondriyal transfer ile artık üç anneden söz edebilme ihtimalimiz olduğunu da görmüş olduk. Ben konunun uzmanı olan diğer konuşmacıların üzerinde durduğu tıbbi kavramlara girmeyeceğim. Bu uygulamalardan kaynaklanan bir takım hukuki sorunlar üzerinde duracağım. Mevzuattan da söz etmeyeceğim. Konu başlığım “Üremedeki Hukuki Sorunlar” olmakla birlikte ne yazık ki konuyu çoğunlukla mevzuat çerçevesi dışında tartışmak zorunda kalacağız. Başka bir ifade ile sizin aklınızdaki sorulara benim verebileceğim cevaplar genellikle mevzuat çerçevesinde olmayacak veya mevzuat çerçevesinde verdiğim yanıtlar sizi tatmin edemeyecek. Evlilik ilişkisi içindeki kadın ve erkeğin kendi genetik malzemesiyle gerçekleştirilen yapay dölleme her açıdan kabul görürken, üçüncü kişinin devreye girdiği embriyo transferleri ve taşıyıcı annelik bakımından karmaşık huku-

ki, etik problemler söz konusu olmaktadır. Özellikle embriyonun hukuki statüsü ve çocuğun soybağı konusunda belirsizlikler ortaya çıkmakta, çocuğun yararı ve esenliği, aile kavramı çerçevesinde tartışmalara neden olmakta ve hukuken kabul görmemektedir. Bir çok ülke yardımcı üreme teknikleri gerçeğine karşı düzenlemeler yaparken, Türkiye bakımından Medeni Kanun'un düzenlemesi sırasında bu konuda ortaya çıkabilecek sorunlara çözüm getirme yönünden yetersiz kalmıştır. Medeni hukukumuzda kan bağına dayalı soybağının kurulmasına ilişkin hükümler gebeliğin cinsel ilişkiyle gerçekleşmiş olması esasına dayanmaktadır. Gebeliğin yardımcı üreme teknikleri uygulanarak gerçekleştirilmesi hali, başka bir ifade ile yapay dölleme ve bunun yol açtığı soybağı sorunları Türk Medeni Kanunu'nda düzenlenmemiştir. Türk Medeni Kanunu 1926 tarihinde kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. O tarihlerde in vitro fertilizasyonun bilinmesi veya öngörülmesi elbette mümkün değildi. Ancak 2000'li tarihlerde Medeni Kanunda yapılan değişiklikler içinde de konuya yer verilmemiştir.

İlk tüp bebek Louise Brown İngiltere'de 1978 tarihinde dünyaya geldi. Yani Medeni Kanun değişikliği yapıldığında aslında tüp bebek uygulamaları çok yaygın olarak yapıyordu. Milyonlarca tüp bebekte hali hazırda doğmuş durumdaydı. O dönemde İsviçre Medeni Kanununda yapılan değişikliklerde tüp bebek uygulamaları göz önüne alınmıştı, ancak bizim kanun koyucumuz üremenin tek bir yönteminin olduğunu düşünüyor. Örneğin babalık karinesine ilişkin 288 ve 302 gibi maddelerde doğal döllemeyi ifade eden cinsel ilişki ibaresi kullanılmaktadır. Öğrencilerimize sağlık hukuku dersini anlatırken yapay dölleme kavramından söz ediyoruz. Soybağı gibi temel bazı hukuki konularda buraya bakmamız gerektiği için Medeni Kanun'da konuya ilişkin düzenlemeler mutlak surette yer almalıydı. Diğer yandan, konuya ilişkin olarak "Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik" var. Üremeye yardımcı yöntemlerden üç gündür söz ediyoruz. Bu yöntemlerin bir tedavi seçeneği olmak dışında çeşitli nedenler ve gerekçelere sahip olan bireylere (eşcinseller, evli olmayan kişiler, üreme veya doğurma yeteneğine sahip olmayanlar gibi) farklı seçenekler sunan yöntemler olarak kullanıldığını görüyoruz. Yönetmelik uyarınca in vitro fertilizasyon tedavi amaçlıdır. Sadece tedavi amacı içinde kullanabilirsiniz ve sadece evlilik ilişkisi içindeki kadın ve erkeğin kendi genetik malzemesiyle gerçekleştirilebilir. Ancak hukuken yasaklanması tıbben mümkün olanın yapılmadığı anlamına gelmiyor. Biz bugün bu toplantıda pek çok sorunu özellikle tıp etiği açısından gündeme getirdik ancak hukuken belirsiz olan konularda tıp etiği tek başına yeterli olamıyor. Konunun hukuken ele alınması gerekir. Bununla birlikte tıp hukukunun biyoetikle ilgili sorunları, sorunun ortaya çıkması ile eşzamanlı olarak çözmesini beklemek pek mümkün olamıyor. BioHukuk kurallarından, kanunlardan, mevzuata girmiş bioHukuk düzenlemelerinden şu anda söz edebilmek en azından Türkiye bakımından çok mümkün değil. Bu tür konuları

tartışmamızı sağladığı için Yücel Hocam'a çok teşekkür ediyoruz. Burada ortaya çıkan hukuki sorunlardan çok söz etmek istemiyorum. Aslında konuşmamın içeriği böyleydi ancak bu sorunların bir kısmından diğer konuşmalar ve tartışmalar sırasında söz ettik. Sizlerin de tartışmaya katılmasıyla şunu sorgulamak gerekiyor: homolog dölleme dışında sperm donasyonu yumurta donasyonu ve taşıyıcı annelik kavramları ve buradan kaynaklanan başta soybağı olmak üzere çeşitli sorunların çözümüne mevzuatta yer verilmemiş, bunun altında yatan nedenleri de araştırmak gerekiyor. İnsan özellikle kadın bedeni, cinsellik, üreme gibi konular söz konusu olduğunda bunların hepsinin kamusal bir yönü var. Bunlar sadece tıbbın veya hukukun konusu değil. Bu konulara ilişkin tartışmaların içinde sosyal, siyasi, dini, ekonomik bakış açıları da var. Siz nasıl bir hukuki düzenleme yaparsanız yapın toplumun tamamını memnun edemezsiniz. İlk tüp bebek Louise Brown 1978'de doğdu, günümüzde homolog dölleme ile ilgili bir itiraz olduğunu ben sanmıyorum. Evli çiftler için bir tedavi yöntemi olarak kabul edilen bu yöntem kimse karşı çıkmıyor. Aile yapısını tehdit etmemesi, tedavi amacı taşınması nedeniyle kabul gören bir yöntem. Günümüzde milyonlarca çocuk tüp bebek olarak dünyaya geldi. Merak ettim Brown'un doğduğu tarihte İngiltere'deki gazeteleri araştırdım. Örneğin bir gazetede; bir varlık meydana geldi ve insanı oluşturdu ancak ruhu var mı? sorusu ile karşılaşabiliyorsunuz. Demek ki o dönemde tüp bebeklerin ruhunun olup olmadığı en azından bir kesim tarafından tartışıldı. Şu anda biz bunu elbette tartışmıyoruz ancak bu tartışmanın bize gösterdiği aslında yeni teknolojilere karşı duyulan kaygı. 1978'de IVF ile ilk çocuğun doğmasıyla, insan üremesi ve embriyoloji ile ilgili tıbbi ve bilimsel alanlardaki yakın ve olası gelişmeleri değerlendirmek daha da önem kazandı. Bu noktada, söz konusu gelişmelerin yasal, etik ve toplumsal açılardan takdirini içeren politika ve güvenlik önlemlerinin ne olduğunu değerlendirmek ve tavsiyelerde bulunmak için Warnock başkanlığındaki İnceleme Kurulunun 1984 hazırladığı rapor, etik ve bilimsel tartışmaları daha da hareketlendirdi. Warnock Raporu'na göre hukuk bir toplumun asgari ahlaki sınırlarını çizmede rol oynamalıdır. Bunu tartışmamız gerekiyor. Diğer yandan, üremeyi tartışırken "ürememe" hakkını da tartışmak gerekir. Herkes kendi tercihleriyle bağlantılı olarak üreme veya ürememe hakkına sahip. Roma İmparatorluğu Augustus döneminde sosyal yaşam hukuk kuralları ile düzenlenmeye çalışıldı. Bunun da çok ciddi sakıncaları görüldü. İnsanları üremeye zorlamak doğru mu? Hala evlilikler çocuk üzerinden tanımlanıyor. Bu yüzden çocuğu olmayan çiftler her ne olursa olsun çocuk sahibi olmak istiyorlar. Warnock Raporu aşılması gereken çizgilerin olduğunu söylüyor. Hukukçu ise bunları gözetmek durumdadır diyor. Biz teknolojik olarak yeni bir şey geliştirdiğimizde hep gurur duyuyoruz. Ancak, tıp teknolojisinin gelişmesi insan yaşam ve sağlığını olumlu etkilerken, yeni teknolojiler yeni hukuki ve etik sorunlara da neden oluyor. İşinize geleni alın işinize gelmeyeni almayın, hastalıklarımızı tedavi edelim ama tıbbın bazı konulara müdahale etmesine izin vermeyelim, bu çok da

mümkün görünmüyor. Tıbbi teknolojinin tüm imkânlarını sorgulamadan kullanılm anlamında söylemiyorum ama bunları düşünüp, tartışıp, düzenlemek durumundayız. Yeni konuları ya da eski konuları yeni görünümüleriyle tartışıyoruz, aslında üreme antik toplumlarda da tartışılan bir konuydu. Çünkü doğurganlığın sınırlandırılması veya desteklenmesi gibi konular her zaman vardı. Ancak şu da var ki en geleneksel toplumlar bile teknolojinin değişimi karşısında ortaya çıkan sorunlara bir çözüm getirmek durumunda. Konuştuklarımızın bir kısmı mevcut hukuki sorunlara, bir kısmı daha ileride ortaya çıkabilecek sorunlara ilişkin. Biz hali hazırda üremeye yardımcı tekniklerden kaynaklanan ciddi hukuk sorunlarıyla karşı karşıyayız. Mesela evli bir çifti ele alalım. Kadın çocuk sahibi olabiliyor. Erkeğin çocuk sahibi olması tıbben mümkün değil. Kadın eş kocasının rızası olmaksızın sperm donasyonu yaptırdığı takdirde koca doğan çocuğun soy bağına reddedebilir mi? Yabancı bir erkeğin spermiyle döllenme kocanın oluru dışında gerçekleşmişse, kocaya kendi geninden gelmeyen çocuğun soybağını reddetme yolunun açık olduğu hukuken kabul ediliyor. Ancak heterolog yapay döllenme, sonradan çocuğu sahiplenmek isteyen kocanın serbest iradesine dayanıyorsa, yani kocanın rızası varsa, daha sonra kocanın soybağını reddetme hakkı ise hukuken belirsiz olup, doktrinde tartışılan bir konu olarak karşımıza çıkıyor. Gelecekte kullanılmak üzere insan embriyosunun dondurulması ve saklanması, taşıyıcı anelik gibi benzer hukuki tartışmaların devam ettiği örnekleri çoğaltmak mümkün. Yardımcı üreme teknikleri konusunda kararlı, sabit etik ve hukuki standartların yokluğu karşısında tartışmalar hız kesmeden devam ederken, yeni tıp teknolojileri fenomeninde her bedene uyan bir giysi üretmenin mümkün olmadığı gerçeği hukuk açısından süreci daha da zorlaştırıyor.

TARTIŞMALAR

Yrd. Doç. Dr. Artuk Ardiçoğlu: Bu konuları üç gündür tartışıyoruz. Hukuk zor meslektir. Bu durumlara kanun koyucunun müdahale etmemesini şans olarak nitelendiremez miyiz? Çünkü kanun koyucu buna müdahale ettiği anda farklı çözümlerin olabileceği alanı kilitleyecek.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Hocam siz kanun koyucuya güvenmiyorsunuz.

Yrd. Doç. Dr. Artuk Ardiçoğlu: Kesin güvenmiyorum. Mevcut kanun koyucuya hiç güvenmiyorum. Türkiye'nin mevcut hiçbir sorununu çözemediğini görüyoruz. Bu konuların çözücüsü kanun koyucu değil kanun uygulayıcı olduğun düşünüyorum. Açıkçası ben hukuka güvenmiyorum. Türkiye'de de dünyada da bu sorunlar var. Kaliforniya'daki çözümler ise en kötülerini aslında. Çocuklar

ebeveynlere dava açabilir mi tartışması başlıyor. Hemen ardından muhafazakâr ve statükocu bir yaklaşımla bir kanun maddesi hazırlanıyor. Son olarak referandumdan geçirilerek o an kapatılmış oluyor. Sorun çözüldü mü? Hayır. Dondurdu ve güçlendirdi. Bir şeye izin verilmiyorsa o yasaktır. Biz hep böyle alışmışız. Bu alanları toplumdaki gruplara ve tartışmalara bırakmak lazım. Uygulamaya bırakmak lazım. Taraflar arasında sorunlar çıktığı zaman bunlar tek mecra mahkemelere taşınacaktır. Mesela sizin görüşleriniz çok değerli sizler argümanlarınızla bir şeyler sunacaksınız. Karşı taraf farklı argümanlarla gelecek. Bu kadar tartışma içinde son sözü söyleyecek olan mahkeme olabildiğince tutarlı argümanlarla bir sonuca varacaktır. Vardığı sonuç doğrumu olacak. Hayır. Ama o gün için varılmış bir sonuç olacak. Üç gün sonra hukuk içtihadı değişecek. Ama onu değiştirecek olan bir kanun koyucu olsun derim ben. Bu işin tarafları onların örgütlenmeleri onların geliştirdiği argümanlar işi çok daha dinamik kılar. Gerek biohukuk gibi gelişen alanlarda yasa koyucuyu gözlemek yani “ordu göreve” gibi kanun koyucu göreve demek aslında bu alanlar için bana kalırsa çok tehlikeli. Volkan beyin dediği gibi ceza hukukçuları aslında en son çıkar. İlk çıkıyorsa zaten orası daha totaliter bir rejimdir. Bu bakımdan burada da beklemek ve görmek, mahkemelere argümanlar üretmek onları değiştirmeyi çalışmak bana daha uygun düşüyor.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Teorik olarak tamamen size katılıyorum. Kendi kendine gelişimini tamamlayacak bir süreç varsa devlet oraya müdahale etmez. Eski Roma’da Aile Hukuku yoktur. Çünkü Aile Hukuku kendi içinde işleyen bir sistemdir ve devlet buna pek müdahale etmemiştir. Müdahale etme gereği de duymamıştır. Teorik olarak tamamen size katılıyorum. Ama benim aklımda hep bu soy bağı davaları konusunda pratik olarak gündelik hayatta bildiğim olaylar olduğu için bunları söylerken son olaylar üzerinden değerlendiriyorum. Mesela 6 yaşında bir çocuğun annesi boşanma davasında annesi diyor ki; ben sperm nakli yaptırmıştım bu durumdan kocamın da haberi yok bu yüzden bu çocuk bu adamın babası değildir dedi. Bu çocuk açısından baktığım için bu soy bağı probleminin muallakta kalması beni rahatsız ediyor. Ben kendi bakış açımına göre çok tutarlıyım. Bana bu konularda soru sorulduğunda 1 tane çıkış noktam vardır. O da: Çocuğun üstün yararı. Ben somut olaylarla teori oluşturmuyorum. Somut olaylarla çocuğun üstün yararından hareket ediyorum. Yasaklayıcı tavırlarla bu işlerin çözümlenmesi söz konusu olduğunda şu andakinden daha da kötü durumda olacağız. Bunun da farkındayım. İdeal olan ise bunları doktrinlerle tartışsın, bizler görüşlerimizi söyleyebilelim, yargı bu doktrinlerden etkilensin ve görüşler doğrultusunda kendi içinde toplumda bir algıyla birlikte şekillensin. En son buradan bir hukuk kuralı evrilsin. Ama uygulama, kanun koyucudan daha sert. Tam tersine kanunda bir yasak olmamasına rağmen biz doktorlara anlatamıyoruz. Kanun korneayı alabilirsin diyor. O düzenleme yapıldığından istatistiklere baktık ki hakikaten Türkiye’de kornea bekleyenler kalmadı. Bir tarihten sonra ise kornea

sırası arttı. Ne oldu? Tüm ölenlerden kornea alabiliyorduk. Elimizde kornea boldu. Kanun sorma al diyor ama doktorlar hasta yakınlarına soruyor. Aile şikâyet eder bu yüzden ben sormadan alamam diyor. Veya 10 haftaya kadar isteğe bağlı kürtaj yapılabilir ama doktor hayır yapmam diyor. Gerek tıptaki gerekse de hukuktaki uygulayıcı daha katı tutum sergiliyorlar.

Prof. Aslı Tolun: Şimdi sperm ve yumurta almaya yurtdışına gidiyorlar. Bir ara yönetmelik çıktığında Türkiye’de yapılması da yasaklanmıştı.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Yönetmelikte bir değişiklik yapıldı. Yönetmelikte değişmesi gereken birçok konu varken hiçbir şekilde kamuoyunda tartışılmadan ufak tefek bir değişiklik yapıldı. Burada merkezlerin açılması konusunda bir değişiklik oldu. Bir de yurtdışına hastayı yönlendirmek sevk etmek, aracılık etmek yönetmelikte idari bir yaptırıma tabii idi o kaldırıldı. Böyle bir uygulamayı yaptıran Türk vatandaşlarına neden siz bu uygulamayı yaptınız demiyoruz. Türkiye’deki klinikler aracılık yapıyorlar. Bir örnekte kadına bir reçete verilmiş. Eczacıya sordum bu reçete kime verilir dedim ve ardından baba “bu kadına implantasyon uygulaması mı yapılacak?” dedi. Ama aslında uygulama Kıbrıs’ta yapıldı. Ertesi gün Kıbrıs’a gönderilmiş fakat tüm işlemler Türkiye’deki klinikte yapılıyor. Bu işte yasaktan gelen bir menfaat var. Birileri bu işlerden nemalanıyor. Yönlendirmek şu an da yasak değil.

Prof. Dr. Mustafa Keskin: Hocam eğer yönlendirdiği tespit edilirse merkez kapatılır. Yönlendirmek yasaktır.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Yönetmelik henüz yeni değişti.

Yrd. Doç. Dr. Şule Ayla: Ama yine de bir korku var.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Kadın doğumlara bir ders anlattım. Bir tanesi bana, “hocam siz anlatıyorsunuz ama biz mümkün olanı yapıyoruz. Hikâye bunlar falan.” diyordu. Ben de niye en baştan bildirmedin diye kendisine söyledim.

Prof. Dr. Mustafa Keskin: Kornea naklinin serbest olduğunu biliyoruz. Kornea nakli hiçbir iz de bırakmaz. Ancak aile bazen anlayabiliyor. Fakat hiçbir özel hastane ertesi gün gazetede şu haberle çıkmak istemez: “Hastanede gözlerini aldılar”. Bu ertesi gün gazeteye böyle çıktıktan sonra hiçbir açıklamanız bunu silemez. Haberler genelde şöyle çıkıyor: “Kadıköy Koşuyolu’ndaki özel bir hastanede hasta yakının izni olmadan hastanın gözleri alındı” diye haber çıkıyor. Biz o yüzden özel hastaneler olarak hiçbir zaman böyle bir olasılığa izin vermek istemeyiz.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Yani ticari itibarımızın bir haber üzerinden korktuğunuz için kornea bekleyen insanlara rağmen gazetede haber olabilir diye almıyorsunuz.

Prof. Dr. Mustafa Keskin: Bunu devlette, Haydarpaşa Numune’de alsınlar ama bizde almasınlar. Çünkü bu şekilde haber oluyorsunuz. Normal bir süreçten dolayı ertesi gün gazetelerde haber olma ihtimaliniz var. Bunu sonra silmeniz de çok zor. O yüzden bu korku doğal bir korku ve bunu anlamanızı istiyorum.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Ticari bir korku.

Prof. Dr. Mustafa Keskin: Korkular vardır. Hiçbir medya haberden önce gidip de hastane yetkililerini aramaz. Arasa bile istediği cümleleri kullanır. Böyle bir sıkıntı var. Pratikte bunu bilmenizi istiyorum.

Ömer Çakkal: Aradığımızda da muhatap bulamıyorsunuz. Genelde saklanıyorlar ya da cevap vermiyorlar.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Sağlık haberciliği ve sağlık programcılığı da başka bir toplantının konusu olması gerekiyor.

Prof. Dr. Mustafa Keskin: Ayşe Arman’da Pazar günü Hürriyet’te tam sayfa bir röportaj yaparsa bir hekim olarak bunu bedeli yaklaşık 30 bin TL’dir. Parayı yatırırınız ve Ayşe Arman sizle röportaj yapar. Bir hekim olarak da sizin çok güzel reklamınızı yapar ve de çok işe yarar. 2-3 yıl önce bir meslektaşımın şöyle bir haberini yaptı: “İnançlı kapalıların estetik cerrahı”. Müthiş bir reklamdır Ayşe Arman. Ayşe Arman’ın yaptığı olumsuz haber yaptığı Kadıköy Şifa Hastanesi’nde bir olay var.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Onu söylüyorum. O hekimle ilgili yargısız infaz yaptı. Bu korkunç bir şeydi. Bunun bir yaptırımının olması lazım.

Prof. Dr. Mustafa Keskin: Özel hastaneler olarak çok ciddi bir endişemiz var. Ben onu belirtmek istedim.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Özel hastanelerin ticari kaygılarını saygıyla karşıyoruz.

Prof. Dr. Mustafa Keskin: Ama ben esasen şu durumu merak ediyorum. Sizce Türkiye’de taşıyıcı anneliğe izin verilmeli mi?

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Taşıyıcı anne dediğimizde hepimiz ilk olarak kadın bedeni ve para ilişkisini kuruyorduk. Kadın bedeni ve para denince aklınıza gelen bir meslek var mı? Var. O mesleğe ilişkin yargılarınızı direk taşıyıcı anneliğe konduruyorsunuz. İngiltere taşıyıcı anneliği uyguluyor. Ama bunu bir tedavi yöntemi olarak uyguluyor. Ama taşıyıcı annelik “ben çok çalışıyorum bedenim bozulmasın” diyen kadınlar için değil. Hakikaten çocuk doğurma yeteneğine sahip olmayan bir kadın için taşıyıcı annelik mümkün olabilir mi? Benim kişisel kanaatime göre olabilir. Bu durumda taşıyıcı anneliği çok iyi seçersiniz. İngiltere’de

bu yasal ve taşıyıcı anneler özenle seçiliyor. Kadınların bedenleri sömürülmesin gibi argümanları biz tartışıyoruz. Doğrudur buna da çok karşıyım. Bu uygulamalar bizi böyle noktalara götürüyor. İngiltere’de taşıyıcı annelerin büyük bir kısmı gayet memnunar. Çocuğu verirken zorlanmadım diyorlar.

Prof. Dr. Mustafa Keskin: Peki vermezse?

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: İngiltere’de bir sözleşme var.

Prof. Dr. Mustafa Keskin: Zorla alabilir misiniz?

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Zorla alamazsınız. Taşıyıcı annelikte soy bağı çok sıkıntılı bir şey. Taşıyıcı anneden çocuğu alamazsınız. Taşıyıcı anne, “anne” olduğuna göre ve kadın evliyse bile kadının kocası da baba olacak. Çünkü babalık karinesi var. Baba kimdir? Doğuran kadınla evli olan kişidir. O zaman hiçbir şekilde soy bağı ismarlayan kişiye kuramazsınız. Türkiye’de bu mümkün değil.

Ömer Çakkal: Hocam soy bağından hak talep edince ne oluyor? Diyelim ki siz Kıbrıs’ta taşıyıcı anneden bir çocuk dünyaya getirdiniz ve ardından da çocuğu büyüttünüz. Sonra ileri de zengin bir çocuk oldu. 50 yaşına geldiğinde de taşıyıcı anne çıktı geldi ve “Çocuk benim!” dedi. Bizim hukukumuz bunu tanımıyor ama Avrupa da bunu tanıyan hukuklar var.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Avrupa’da yapılan hukuklarda yapılan sözleşmelerde taraflar miras hakkından vazgeçiyor. Hukuken sözleşmeye bağlı kaldıklarında ilerisi için sorun yaratmıyor.

Ömer Çakkal: Bizde olsa ne olur?

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Bizde soy bağı çocuğun ben annesiyim veya ben babasıyım dediğinde veyahut çocuk donörü bulup ben bu adamın mirasçısıyım dediğinde...

Prof. Dr. Nuray Ekşi: Eğer taşıyıcı anne Türkiye’de, taşıyıcı annelikle anne olacak kişi de Türkiye’de ise bu tamamen İlçin’in bahsettiği sistem olur. Yücel Hocam diyor ki taşıyıcı anne yurtdışında, taşıyıcı anne yoluyla anne baba olacak kişiler Türkiye de ise o zaman bizim Medeni Kanunu sistemimizi uygulayamazsınız. Soy bağı davası açıldığı zaman bizim özel bir kanunumuz var adı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanunu. Hocam da diyor ki o kanunda böyle bir durumda soy bağı kurulmasında hangi ülkenin hukuku uygulanacaktır sorusunu cevaplayan maddelere bakacağız. Her somut olayda da bu değişecektir. Türkiye’deki anne babanın yurtdışında taşıyıcı anneyi kullanması durumunda sorunları iç hukukumuzla göre çözemeyiz.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Soybağı kavramının toplumsal ifadesini vazgeçile-

mez ve farklılaştırılmaz olarak ele aldığımızda çözüme ulaşabilmemiz mümkün olmayabilir. Diyelim kız çocuğu kendisini doğuran kadına sperm vericisinin evlendiği erkek olduğunu öğreniyor. Ya da evlendiği erkeğin aynı sperm vericisinin spermiyle bir başka kadından doğduğunu, yani onun kardeşi olduğunu öğreniyor. Taraflar evlenme yaşağına rağmen evlenmişler; evlilik birliğinin akıbeti ne olacak? Üstelik olayda ensest de yok mu? Avrupa’da ensest hukuk açısından tartışılıyor. Çocuk istismarı başka tabii. Ama şu tartışılıyor: Anne ve diyelim yirmi beş yaşındaki oğlu kendi rızaları ile birlikte yaşarlarsa, bu duruma ensest diyerek hukukun yasaklar ve suçlar âleminde bir yer mi açacağız? Yoksa yetişkin insanların kendi vücutları ve cinsellikleri hakkında kendilerinden başkasının karar vermesini meşru görmeyecek miyiz? Hele karar verecek bu başkası devletin olanaklarını kullanan polis, savcı, kaymakam, vali vb. olursa, özel alanımız kodlanarak kamu-sallaştırılmış olmaz mı? Demokratik dediğimiz ülkelerin çoğunda hukukçular bu gibi sorunları korkusuz tartışıyorlar. Bizde hukukçular kendilerini ideolojik bombardıman altında hissederler. Tartışma ortamları kolay yaratılmaz. Mesela ‘yardımcı üreme tekniklerine’ ilişkin olmak üzere çıkartılmış bir yönetmelik var. Bu yönetmelik evli olmayan kadının yumurtasının kocası olmayan erkeğin spermiyle laboratuvar ortamında döllendirilmesini yasaklamış ve bu eylemi soybağıni değiştirme suçu kapsamına sokmuş. Olacak şey değil. Yönetmelikle suç yaratılıyor! Ayrıca yönetmelik ‘yardımcı üreme tekniklerini’ düzenliyor. Ne, neye yardımcı? İdeolojik değil mi?

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı: Bu yönetmelikler Türkiye’de hazırlanırken bu konuda herhangi danışma var mı? Eğer yoksa da yönetmelik çıktıktan sonra neden hukuk birlikleri, TTB’nin bu konuları değiştirmeye yönelik bir teşebbüsü var mı? Terminolojiye kendimizin de bakmasını istiyorum. Sperm bağışısı aslında bir “bağış” değil. Buna satış denilmemiştir ama kesinlikle bir alışveriştir. Ama bunun üzerinin örtülmesi için bilerek bağış denmiştir.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Peki siz ne öneriyorsunuz?

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Dayı: Alımı-verimi vs.

Prof. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Biz genellikle yabancı yayınlardan tercümeler yoluyla bu kavramları ediniyoruz.

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARINDA ÜREME

YRD. DOÇ. DR. LEVENT KORKUT

MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Üreme haklarının kısaca tarihsel gelişiminden bahsetmek lazım. Üreme haklarını; üreme ve üreme sağlığına ilişkin tüm hakları içeren bir şemsiye bir çatı kavram olarak tanımlayabiliriz. Bu tanım altında çok sayıda başlık üretilebilir. Üreme hakları, eşlerin ya da tekil bireylerin özgür bir şekilde ve sorumluluk sahibi olarak çocuklarının sayısını çocuk sahibi olma zamanını ve yerini belirleme ve bunu yapabilecek bilgi ve araçlarına sahip olmak ve en yüksek standartta cinsel sağlık ve üreme sağlığı hizmetine erişim temel hakkını kabulü ilkelerine dayanır. Bu başlık altında çok sayıda alt hak grubunun eklemendiğini görüyoruz. Üreme hakları üremeye ilişkin kararların ayrımcılık, baskı ve şiddetten özgür olması hakkını da içerir. Bunlarla ilişkili koruma ve hak mekanizmaları da üreme hakları alanına dâhildir. Üreme hakları kavramı İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nden daha geç bir dönemde kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla Evrensel Bildirgede bu kavramı görmeyiz. Kavramın ilk kullanıldığı belge olarak 1968 tarihli Tahran Bildirgesi karşımıza çıkar. Bu bildirgede ebeveynlerin çocukların sayısını ve ne sıklıkla çocuk sahibi olacaklarının sorumlulukları kendilerine ait olmak üzere serbest bir şekilde belirleme hakları olduğu vurgulanmıştır. Bu bir bildirge tabii ki. Taraf devletlere somut yükümlülükler getiren uluslararası bir sözleşme değil. O tarihten bugüne kadar üreme hakları çeşitli bildirge ve programlarda ifade edilmiş. 1969 tarihli Sosyal İlerlemeler ve Kalkınma Bildirgesi'nde kavrama yine yer verilmiştir. 1994 tarihinde Kahire Eylem Planı üreme hakları kavramının içerildiği bir başka belge. Bu plan esas itibarıyla kadın haklarına ilişkin konuları kapsamıştır. 1995 tarihli Dünya Kadın Konferansı, kadın hakları bakımından en kapsayıcı konferanslardan biridir. Üreme hakları kavramı bu konferansın da konularından biri olmuştur. 2006 yılındaki Yogyakarta İlkeleri daha çok cinsel kimlik ve cinsel yönelim üzerine hükümler içermektedir. Üreme hakları kavramı bu belgede de kullanılmıştır.

Günümüzde üreme hakları bir çatı kavram olarak kullanılmakta; yaşam hakkıyla, işkence ve kötü muamelenin önlenmesiyle, mülkiyet hakkıyla, ayrımcılık yasağıyla,

aile hakkıyla, özel yaşam hakkıyla, ifade özgürlüğüyle hatta örgütlenme özgürlüğüyle ilişkileri çerçevesinde ele alınan bir haklar bütünü olarak ifade edilmektedir. Diğer haklarla yakından bağlantılı ve ilişkili hak grubudur. Biraz çarpıcı olması mahiyetiyle 3 örnek üzerinde durarak anlatacağım. İlk örnek Avustralya Ultrason Tıbbi Dergisi'nden alınmış. Fetüs 19. haftaya geldiğinde sağ elinin olmadığı tespit ediliyor. Aile kız çocuk olması nedeniyle gebeliğin sonlandırılmasını talep ediyor. Burada çocuğun sağ elinin olmamasının genetik bir hastalığa dayanmadığı tespit edilmiş. Fakat ailenin tercihi çocuğun aldırılması yönünde olmuş. Derginin asıl tartıştığı konu ise ailenin bu kararı, çocuğun kız olması nedeniyle alması. Yani erkek olsa çocuğu doğuracak. Burada toplumsal cinsiyet bakış açısının devreye girdiğini görüyoruz. İkinci örnek ise işitme engelli bir çiftin tıbbi destekle çocuk sahibi olmak istemeleriyle ilişkili. Fakat çocuğun tam sağır olmasını istiyorlar. Eşler kendilerinden olacak çocuğun tam sağır olmayabileceğini düşünüyorlar ve tam sağır olma garantisi olan bir çocuk yapmak istiyorlar. Bu nedenle sperm bankasına başvuruyorlar ve yedi kuşaktır sağır olduğu bilinen bir kişinin spermi kullanılarak kadın doğum yapıyor. Doğumdan sonra bir basın açıklaması yapıyor ve "Allah'a şükür çocuğumuz sağır doğdu" diyor. Çocuğun 18 yaşına gelene kadar herhangi bir teknolojik müdahale görmeyeceğini açıklıyor. Böylece bir tartışma başlamış oluyor. Önceki örneklerimizden farklı olarak burada bilinçli olarak in vitro yöntemlerle ve uygun sperm bulunarak bir sağır çocuk üretme arzusunu görüyoruz. Aynı şekilde cücelerde de böyle bir örnek var. İlk örnek 2003 yılında Fransa'dan ama daha sonra bu yayılıyor. Her 2 kişi de cüceyse doğan çocuk 3 ihtimalden biriyle doğuyor. Yüzde 25 cüce olmama olasılığı, yüzde 50 olasılık cüce olması, yüzde 25 olasılık da her 2 cüceden cüce gen malzemesi gelmesi durumunda çocuk yaşamıyor. Cücelerin hamileliklerinde yüzde 25 kayıp var. Burada aileler yine teknolojiyi kullanarak cüce çocuk üretme isteklerini görüyoruz.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne geldiğimizde üreme hakları ile ilgili davaların özellikle 2000'li yıllardan sonra gündeme geldiğini görmekteyiz. Özellikle bizim konularımızda tartışılan olaylara ilişkin kararlar bulunmakta. İlk bahsedeceğim karar 20 Mart 2007'de sonlanmış, Polonya'da geçen bir dava. Burada doğumun gerçekleşmesi durumunda görme engelli olacağı konusunda tespitler olan başvuru bu konuda uyarılmış olmasına rağmen sağlık nedeniyle kürtaj talebi ret edilmiş. Sonuçta doğum gerçekleşmiş ve bahsedilen kişi de kör olmuştur. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bu davada sözleşmenin 8. maddesi kapsamında başvurunun hak ihlaline uğradığını tespit ederek ilgili devleti 8. maddeyi ihlal ettiğini belirlemiştir.

Bazı ülkelerde de kürtaj hakları konusunda kısıtlamalar bulunmakta. Polonya da bunların başında gelen ülkelerden biri. Diğer İrlanda. Ama İrlanda bir miktar daha yumuşak diyebiliriz çünkü İrlanda'da sağlık nedeniyle kürtaja yönelik bir anayasal hüküm var. Malta da örnek olarak verilebilir. Bu ülkelerin ortak özelliğine baktı-

ğımızda Katolik olduklarını görürüz. Çünkü Katolik Kilisesi'nin bu konuda almış olduğu bir takım kararlar bulunmakta. İrlanda'da kürtaj karşıtı grupların çok güçlü bir lobi grubu var. Üreme hakkıyla ilgili yine İrlanda'ya karşı bir davanın olduğunu görmekteyiz. A, B ve C olarak kodlanan 3 ayrı kadının davaları birleştirilmiş. Bu 3 kadın kürtaj olabilmek için Britanya'ya gidiyorlar. İrlanda kürtaj olmak amacıyla yurtdışına gidenleri serbest bırakıyor. Cezai bir uygulama yok fakat kadınlar "Biz yurtdışına gitmek zorunda kaldık. Bu bir aşağılanmadır" diye iddia ediyorlar. İkinci olarak da "Biz bu nedenle damgalanıyoruz" diyorlar. Finansal kayba uğruyoruz bu yüzden de sağlığımız tehlikeye giriyor diyorlar. İngiltere'de kürtajlarını yaptırıyorlar ama geri dönünce dava açıyorlar. Bu dava ulusal yargı yolundan geçtikten sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin önüne geliyor. Kadınlardan ilki evli olmayan 4 çocuk sahibi ve işsiz birisi bu nedenle kürtaj olmak istiyor. İkinci kadın tek başına bir çocuğun yükümlüğünü alamayacağını gerekçe göstererek kürtaj olmak istiyor. Son başvuru ise ender görülen bir kanser hastalığından tedavi olduğunu belirtiyor ve bu sırada hamile kaldığı için kürtaj olmak istiyor. Davalar ret ediliyor ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuruyorlar. Bu 3 kişi de sözleşmenin 2., 3., ve 8. maddelerinden ihlal kararı verilmesini istiyor. 2. madde yaşam hakkını koruyan madde, 3. madde işkence ve kötü muamele yasağı, 8. madde ise aile ve özel yaşamın korunması. Mahkeme burada ilk 2 kadının davalarını ret ediyor. 3. Kadın için ise 8. Maddeden kaynaklanan bir ihlal kararı veriyor. Mahkemenin bu olaya bakışında önemli noktalar var. Bunlardan ilki yaşam hakkıyla ilgili. Çünkü kadınlar yaşam hakkını da ileri sürerek dava açıyorlar. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi burada bir yaşam hakkı ihlali olmadığını, çünkü İrlanda düzenlemelerinin yurt dışında kürtaja izin verdiğini, dolayısıyla mutlak bir yasak olmadığını karar veriyor. İşkence ve kötü muamele açısından da kadınlar "biz bir sürü zahmete katlanıyoruz. Başka ülkeye gidiyoruz. Oralarda sürünüyoruz. Geri geliyoruz. Bu bizim için işkencedir" diyorlar. Mahkeme bu muamelenin bir işkence boyutuna ulaşmadığını ifade ederek bu talebi de ret ediyor. 8. madde açısından baktığında da ilk 2 kadın açısından yine yurtdışına giderek bunu yaptırma olanaklarının olduğunu ileri sürerek ihlal taleplerini ret ediyor. Fakat 3. Kadın için sağlık nedeniyle kürtaj hakkının İrlanda hukukunda olmasına rağmen bunun yeterince uygulanmadığını, anayasal hükmün uygulamaya geçirilecek pratik araçlarının bulunmadığını gerekçe göstererek bir ihlal kararı veriyor.

Yine Polonya'ya karşı bir dava. Embriyonun ultrason ve amniyosentez sonucunda genetik bozukluğu tespit edilmesine rağmen kürtaj karşıtı sağlık personelinin telkinleriyle yeterli bilgi aktarılmaması sebebiyle geciken anne çocuğunu Turner Sendromuyla doğuruyor. Bunun sonucunda anne gerekli bilgi ve enformasyon doğru bir şekilde verilmedi diye dava açıyor. Bu davada AİHM yaşam hakkı ve işkence ve kötü muameleyle ilişkin 2. ve 3. maddeler kapsamında bir ihlal kararı veriyor. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bu maddelerin ihlallerinin dayanakları olarak

Polonya’da tıp kurumlarının bu durumda olan kişilere yeterli bilgiyi doğru bir şekilde zamanında ve kişideki kuşkuları gidermeye yönelik bir şekilde vermemesini gösteriyor. Bir başka dava ise PVS Polonya’ya karşı davası. Bu davada reşit olmayan kadının tecavüz sonucu hamile kalması durumunda yeterli rehberlik yapılmaması ileri sürülüyor. Ancak AİHM bu kez burada 2. ve 3. Maddelerden değil sadece aile ve özel yaşamı koruyan 8. maddeden bir aykırılık buluyor. Diğer karar 27 Ağustos 2015 tarihli ve henüz çok yeni. Henüz kesinleşmiş bir karar değil. Büyük ihtimal büyük daireye gidecektir. Burada *in vitro* yöntemiyle kullanılmayan embriyolar kişi tarafından bir araştırma kuruluşuna bağışlanılmak isteniyor. Fakat bu istek ret ediliyor. Embriyolar bekleme süresinin sonuna kadar saklanıyor ve ardından imhasına karar veriliyor. AİHM’ne geliyor olay ve 2. Madde, 8 madde ve Protokol 1 madde 1 de düzenlenen mülkiyet hakkı açısından ele alınıyor. Mahkeme burada mülkiyetle ilgili karar verirken embriyo üzerinde bir mülkiyet hakkı kurulamaz şeklinde bir sav geliştiriyor. Ama ilişkinin hukuki açıdan ne olduğunu da söylemiyor. Sadece üzerinde mülkiyet hakkı kurulamayacağını ifade ediyor. Davayı 8. maddeden ret ediyor çünkü başvuru kişisel haklarının ihlal edildiğini ileri sürüyor ve kendi embriyosunun üzerinde tasarruf yetkisine dayanıyor. Fakat mahkeme kişinin burada özel bir hakkı olmadığını tespit ediyor. Öte yandan davalı devlet savunmasında dava konusunun toplumsal bir sorun olarak algılanması gerektiğini söylüyor. Bu arada embriyolar oluşturulurken kullanılan spermelerin sahibi ölüyor. Sperm sahibinin hayatta olmadığını onun adına kadının tasarrufta bulunmak istediği ileri sürülerek davanın ret edilmesi isteniyor. Bu davada uluslararası pek çok kuruluşun katıldığını ve görüş verdiğini söyleyebiliriz. Bir başka dava ise Macaristan’a karşı açılmış. Evde doğum yapmak istediği halde yasalarda yeterli düzenleme ve destek sistemleri olmadığı için ebe desteği alamadığından bahisle hak ihlali kararı verilmesi isteniyor. Ulusal mahkemeler ret ediyor ve AİHM önüne geliyor. AİHM cezalandırma endişesi taşıyan sağlık mensuplarının böyle bir hizmeti vermekten çekinmesini devletin sorumluluğu olarak değerlendiriyor ve tercihlerini yaşama geçiremeyen başvurusunun sözleşmenin 8. Maddesindeki düzenleme çerçevesinde haklarının ihlal edildiğine karar veriyor. Mahkeme evde doğum yapma isteğini kişinin tercihi olarak görüyor. Bu isteğin karşılanmamasını yasal engeller nedeniyle olmamasını bir ihlal olarak değerlendiriyor. Çünkü, yasalarda öyle sınırlandırıcı düzenlemeler var ki sağlık görevlileri risk almak istemiyor. Aksi halde en ufak problemde dahi ciddi cezai tedbirlerle karşı karşıya gelecekler. Bu nedenle kimse bu işlemi evde yapmak istemiyor. Benzer bir şey Çek kanunlarında var. Evde doğum yapmanın yasaklanmasına karşı bir dava açılıyor. Mahkeme henüz bu davada bir ihlal tespit etmiş değil. Dava devam etmekte dolayısıyla daire kararlarının da farklılaştığını görebiliyoruz. Farklı daire bileşimleri farklı kararlar verebiliyorlar. İtiraz yoluna başvurulduğu için davanın sonucunun ne olacağını şu anda söyleyemeyiz. Evans’ın Birleşik Krallığa karşı açtığı dava ise sperm ve yumurtanın rahim dışında döllmesi yöntemiyle gebe kalınmasına ilişkin. Kullanılmayan embriyo-

lar saklanıyor. Daha sonra kadın bu kullanılmayan embriyolardan çocuk yapmak istiyor. Fakat bu süreç içinde eşyle boşanıyor ve eşi bu embriyoların kullanımına izin vermiyor. Burada temel problem kadınla eski kocası arasındaki ilişki. İngiliz yasalarına göre eş rızasını geri alabiliyor. Rızayı geri aldığı zaman da bu hak da çocuk üretilmemesi şeklinde kullanılıyor. Kadın da yaşam hakkına ve 8. Maddeye dayanarak dava açıyor ama AİHM bu davayı ret ediyor. Mahkemenin yaşamın ne zaman başladığı konusunda Avrupa çapında bir görüş birliği yoktur şeklinde bir genel yaklaşımı var. Farklı devletlerde farklı anlayışlar ve farklı hukuki yaklaşımlar olduğundan ve Avrupa çapında oluşmuş bir konsensüs olmaması nedeniyle bu konudaki kararlarda devletlerin takdir alanlarını genişletiyor. AİHM'ne göre, devletlerin bu konuda geniş bir takdir hakkı bulunmaktadır. AİHM özet olarak embriyonun yaşam hakkı konusunda Avrupa çapında bir konsensüs oluşuncaya kadar devletlerin farklı uygulamaları üzerine bir karar vermek istemiyor. Avusturya'ya karşı da bir dava var. İn vitro konusundaki ilk dava da budur. Avusturyalı iki çift in vitro yöntemiyle çocuk sahibi olmak istiyorlar. Eşlerden birisi sperm, diğeri ise yumurta bağışıyla bu tekniğin uygulanmasını istiyor. Davada iki ayrı çift var ve davaları birleştirilmiş. Avusturya yasaları bu yöntemlerin kullanılmasını yasakladığı için isteklerini yerine getirmediklerinden dolayı AİHM'ne başvuruyorlar. Başvurular hakkında daire ihlal kararı vermiş ancak yapılan itiraz üzerine büyük daire 8. maddenin ihlal edilmediğine karar vermiş. Yani alt daire burada bir ihlal kararı veriyor olmasına rağmen büyük daire bunu tersine çevirerek ihlal olmadığını tespit ediyor. Büyük Dairenin ihlal olmadığına yönelik kararının temel gerekçesi ise devlete bu konularda verilen takdir yetkisi. Mahkeme bu konularda Avrupa çapında bir uzlaşımın olmadığını farklı uygulamalar olduğunu farklı hukuk sistemlerinde farklı sonuçlar ortaya çıktığını ileri sürerek bu konudaki asıl takdir yetkisinin devlete ait olduğunu belirtiyor.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne üreme hakları kapsamında açılan bir grup dava ise zorunlu sterilizasyon uygulamalarına ilişkin. Bu alanda Moldova, Slovakya ve Romanya'ya karşı davalar var. Bu ülkelerde özellikle Roman nüfus doğum yaptığında veya hastaneye gittiğinde kendilerine haber verilmeden sterilize ediyor. Bu uygulama Roman nüfusunu azaltmak için yapılıyor. Burada negatif anlamda bir öjeni (ırk artımı) var. Fransa'da bazı zihin engellilere kendilerine ve yakınlarına haber verilmeden sterilizasyon uygulaması yapılmış. Süreden dolayı geciktiği için AİHM bu davayı ret etti. Süre engeli olmasaydı ihlal kararı verecekti. AİHM zorunlu sterilizasyon konusunda çok açık bir tutum sergiliyor. Bu davalarda ihlal kararı veriliyor. Fakat işin ilginç yanı 2010'lu yıllarda Avrupa coğrafyasında bu uygulamaların olabildiğini görüyoruz. Taşyıcı annelik davaları ise henüz çok yeni. Bunlar sonuçlanmış değil. Fakat sorunların nerelerde ortaya çıktığını görmek açısından önemli örnekler. Net yorumlar yapılamamakla birlikte D ve diğerlerinin Belçika'ya karşı olan davasındaki olayı anlatacağım. Ukrayna'daki bir taşyıcı anneden çocuk

elde ediliyor. Belçika bu çocuğun Belçika sınırlarına girmesi için pasaport vermiyor. Kişiyile çocuk arasındaki ilişkiyi de tanımıyor. Mahkeme dostça bir çözüm yolu bulmaya çalışıyor. Sonuç ne oldu bilmiyorum ama mahkemenin talebi Belçika'nın bu pasaportu sağlaması yönünde. Diğer örnek Meleson ve diğerleri Fransa'ya karşı davası. Burada da ABD'deki taşıyıcı anneden olan çocukların Fransa'daki ebeveynleri ile hukuki ilişkisi tartışılıyor. Hem anne ve babanın hem de çocuğun 8. maddedeki hakları ihlal edilmiştir denilerek ikili bir dava açılıyor. Anne ve babanın 8. Maddedeki hakları ihlal edilmiştir iddiasını AİHM kabul etmiyor. Fakat çocuğun 8. madde çerçevesinde hakları ihlal edilmiştir şeklinde bir karar veriliyor. Bu davada AİHM'nin çocuğun yüksek menfaatini önceleyen bir düşünceye sahip olduğunu görüyoruz. AİHM'nin, çocuğun hukuki bağı olmaksızın vatansız bir şekilde yaşamını sürdürmesini çocuğun yüksek menfaatlerine aykırı bulduğu için bu karara ulaştığını söyleyebiliriz. Bu davalar sanırım fazlalaşacak. Şu anda hiç incelenmemiş en azından 5-6 dava açılmış durumda. Bu konuda AİHM'nin tutumu daha net olacaktır. Yaşam hakkına ilişkin değil daha çok kişinin ailesiyle hukuki bağı açısından bir değerlendirme yapılması gerekiyor. AİHM bu konuda devletlerin takdir alanını genişletecek gibi gözüküyor.

Genel olarak bakıldığında AİHM'nin üreme hakları konusunda bazı davalarda çok çekingen davrandığını söylemek mümkün. Özellikle embriyonun yaşama hakkı söz konusu olduğunda bir takım teknolojilerin kullanımının yasaklanması ya da serbest bırakılmasıyla ilişkili konularda mahkeme devletlere geniş bir takdir hakkı bırakıyor. Bu konularda müdahil olmuyor ama müdahil olmaması aslında bu yöntemlerin uygulanmasını kolaylaştırmıyor. Devletlerin düzenlemelerini ağırlıklı olarak kabul ediyor. Eğer bir gün ortak bir Avrupa hukuku oluşursa o zaman içtihadımı değiştiririm diyor. Bunu birkaç yerde tekrarlamış. Bilimsel alandaki gelişmeler ve gelecekte sistemler düşünüldüğünde mahkeme bu kararları ileriki dönemlerde gözden geçirecektir diyor. Bir süreç çiziyor ve çok kesin bir tutum içine de girmek istemiyor. Ama gelişmelere bakalım geleceğe bakalım gerekirse bir daha düşünürüz havasında. Mahkeme eskiden beri bu yöntemi uygular. Mahkemenin geçmişte birçok konuda böyle bir tutum izlediğini ve zaman içerisinde içtihadını değiştirdiğini, daha farklı bir içtihada doğru geçtiğini görüyoruz. Üreme hakları da bu kapsamda değerlendirilebilir. AİHM gelişmeleri takip etmek izlemek ve gelecekte ne olacağını tekrar karar vermek yöntemini bir çok alanda uyguluyor. Üreme haklarına ilişkin davalar yeni gelen dönemin ilk habercileri. Baktığımızda hepsi 2000'li yıllardan sonra açılmış bu davaların. AİHM'nin saygınlığını en çok yıpratın davalar bunlar. Çünkü AİHM'de diğer konularda ortaya konulan net tutum bu davalarda genellikle gösterilmiyor. Bu durum üreme hakları ile ilgili davaların ne kadar farklı boyutlara sahip olduğunu göstermekte. Öte yandan bu örnekler mevcut anlayışın yetmediğini yeni bir bakışa ihtiyacın olduğunu gösteriyor.

Üreme hakları konuları düşün yaşamını da etkilemiş durumda. Son 10-15 yıldır bu konudan hareketle yeni fikri akımların oluştuğunu görmekteyiz. Bunlardan biri Posthümanizm. Posthümanizmin farklı boyutları var. Posthümanizme insancılık karşıtlığı diyebiliriz. Özü itibarıyla eski Yunandan günümüze kadar oluşmuş Batı felsefesi ve bunun içindeki tüm kurumların temel dayanağını oluşturan kavramlar sorgulanmadan ve terkedilmeden tatmin edici çözümlerin üretilemeyeceğini savunuyor post-hümanistler. Özellikle trans-hümanizm, yeni materyalizm, siber feminizm, tekno-feminizm gibi akımlar hızla geliyor. Mesela “Yapay Rahim İstiyoruz” kampanyası. Bu kampanya ABD’de devleti yapay rahim çalışmalarına yatırım yapmaya zorluyor. Yapay rahim çalışmaları tekno feminizmin çok güçlü bir talebi gibi duruyor. Öte yandan post hümanistlerin bir kısmı bunlara kökten karşı çıkıyor. Üreme ilişkileri eski yöntemlerle olması, yeni teknolojilerin hayatımızdan çıkmasını savunuyorlar. Bu akımlar da post-hümanist olarak değerlendirilebiliyor. Aynı çatı altındalar fakat çok farklı şeyler. Diğer bir akım ise dijital teknolojinin biyolojik teknolojiyle birleştirilmesini savunan akım. ABD’de MIT Üniversitesi bu çalışmalarını sürdürüyor. Kaliforniya’daki teknolojik kuruluşlar da uygulayıcısı. Milyarlarca dolar diyebileceğimiz çok büyük yatırımlar yapılıyor. Hedeflerinden birisi bilgisayar küçültmek, daha sonra da hücre büyüklüğüne indirmeyi düşünüyorlar. Hücre büyüklüğüne indirmek bizim hiçbir işimize yaramaz. Bunu niye düşünüyorlar diye sorduğunuzda genetik teknolojilerle dijital teknolojiyi birleştirmeyi düşünüyorlar. Gözü taklit etmeye çalışıyorlar, kulağı taklit ediyorlar, yabancı dil çeviri sistemleri kuruyorlar. Yani bu konuyla ilgili her şeyi yapıyorlar. Bu bölümü şunun için anlattım. Klasik bazı kavramlar artık yetmiyor. Geçen gün tartıştığımız kavram: Zarar. 19. Yüzyıl insan hakları hukukçularından bu yana “kişi özgürlüklere sahiptir. Ancak başkalarına zarar vermediği sürece” diye hep bahsedilir. İki işitme engellenin bir araya gelerek bir işitme engelli çocuk istemeleri ve doğurmaları bir zararlı bir davranış mıdır? Zarar değildir diyemiyoruz. Böyle bir meseleyi salt zararla da açıklamanın yeterince güçlü bir açıklama olmadığını söyleyebiliriz.

TARTIŞMALAR

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Sorunlara insan hakları açısından bakıldığında, bu bakış açısına yönelik eleştiriler var. İnsan haklarının da bu konuda sorunlu olduğunu öne süren görüşler mevcut.

Prof. Dr. Yücel Sayman: İnsan hakları zaten insanın kendisine rağmen konu.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Ama onun da temelinde antroposentrik yani insanmerkezcilik var. Doğayı ve doğa-insan ilişkisini görmediğini söyleyen görüşler

var. Kullanılan kavramların aşırı regüle edilme eğilimi olduğunu bu da özgürlüğün aşırı olarak idari ve yargısal makamların kararlarına bağımlı hale geldiğini söylüyorlar. Bir şeyi çok aşırı regüle ettiğiniz zaman her konuda birileri karar vermeye başlıyor. Regülasyon bu anlamda tamamen masum bir şey değil. İnsan hakları kanununda birlerce sözleşmemiz var. Yenileri de yapıyor. Özgürlüklere daraltıcı anlamda zararı ve etkisinin olduğu söyleniyor. Biyoteknoloji alanındaki gelişmelerin hukuka etkisi düşünülürken insan haklarının tamamen yeterli bir araç olmadığı aslında kendisinin de problemlili olduğu söyleniyor. Konuyu hukukçuların oldukça geriden geldiğini görmekteyiz. Bu durum sadece Türkiye de değil dünyada da böyle. Hintli bir hukukçu Apandra Vaxim, insan haklarının biyoteknoloji ile ilişkisini çalışıyor. Net şeyler söylemiyor ama bazı varsayımları var. Regülasyon gerekli fakat çözüm olmadığını savunuyor. Bu gelişmelerin hepsini regülasyonla halledemeyiz. İkincisi biyoteknolojik gelişmelerden insanlar eşit bir biçimde yararlanacak mı diye sorguluyor. İleride hafıza pilleri çıkarsa eğer bunları herkes kullanamayacak ve zenginler fakirler ayrımı ortaya çıkacak. Zenginler bunlardan yararlanabilecek. Biyoteknoloji fakirlere ne sunuyor? Dünyada sıradan insanlar ve süper insanlar ayrımı mı başlayacak yoksa bunlar sosyal mekanizmalarla herkesin yararlanabileceği sistemler haline mi getirilecek? Bugünkü anlayışımızla biyoteknolojinin sosyal haklar boyutu nedir? Bundan vatandaş nasıl yararlanacak? Hukuk alanında bu tür soruların oluştuğu henüz yeni görmekteyiz. Bu konuyla ilgili felsefe ve sosyal teori çok canlı. Hukukçuların da oralara göz atması lazım.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Hiperstimülasyondan bahsedildi. Mesela hiperstimülasyonun ortaya çıkardığı sendromlar var. Biz bile bunun arkasında ne yapacağımızı ortaya çıkarmıyoruz. Hukuk o kadar derine girecek ki oradan doğan bebeklerin bir takım sendromları olacak. Kafamıza kaza gelecek “daan” diye vuracak. Hepimizin o zaman yasağı çıkaracağız.

Yrd. Doç. Dr. Artuk Ardıçoğlu: Şu aşamada hukukun yapabileceği hiçbir şey yok. Mevcut hukukumuz tıkanmış. Hukuk başka sorunlara cevap olmak için çıkmış. Sanayi devrimi bitiyor artık. Bunun yarattığı toplumsal ilişkiler var. Sorun başka olduğu için bu metinlerden bir şey çıkmaz. Bu aşamada hukukçulardan kaçmak lazım.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Ulus devlet siyaseti ve onun savunusuyla bu sorunları çözemezsiniz. Çünkü bu durum ulus devleti aşılıyor.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Bu zaten bilinen bir şey ve bu durum sadece bu alanda da değil. Ulus devlet yaklaşımıyla göç sorununu da çözemiyorsun. Bu sadece Türkiye meselesi değil.

YAZ DİNLENCESİ AKADEMİK SOHBETİ-4
3-5 EYLÜL 2015 BEKTAŞ KÖY, AYVACIK / ÇANAKKALE

Medipol Üniversitesi Biohukuk Araştırma ve Uygulama Merkezi ile Ayvacık Belediyesi'nin her yıl birlikte düzenledikleri "Yaz Dinlencesi Akademik Sohbeti" toplantılarının bu yıl gerçekleşen dördüncüsünün ana teması "üreme" olarak belirlendi.

Farklı üniversitelerden ve farklı bilim dallarından akademisyenler, araştırmacılar ve öğrenciler konuyu değişik açılardan üç gün boyunca tartıştılar.

Toplantıda gerçekleşen sunumları, sunum sorası tartışmaları bu kitapta bulacaksınız.

ISBN: 978-605-4797-08-0

